

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

*Кафедра математики та
інформатики і методики
навчання*

Гарпуть О.З., Горішний З.І.

**Методичні аспекти інформаційно-педагогічних
технологій навчання**

*Методичний посібник для спеціальностей «Середня освіта. Математика.
Інформатика»*

Івано-Франківськ
2020 р.

УДК 378.519.2
ББК 32.973.2 – 018

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету математики та інформатики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол №10 від 30.06. 2020 р.)*

Рецензенти:

Стинська В.В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»;

Хрущ Л.З. – кандидат економічних наук, доцент кафедри математики та інформатики і методики навчання факультету математики та інформатики ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Гарпуль О.З., Горішний З.І.

Г 198 Методичні аспекти інформаційно-педагогічних технологій навчання. О.З.Гарпуль, З.І. Горішний. *Методичний посібник для спеціальностей «Середня освіта. Математика. Інформатика»*. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2020. – 198 с.

Посібник «Методичні аспекти інформаційно-педагогічних технологій навчання» має на меті допомогти у організації навчальної діяльності у шкільних закладах та зможе зацікавити педагогічну громадськість, студентів спеціальностей «Математика. Середня освіта» та «Інформатика. Середня освіта».

Викладені в роботі основні ідеї та педагогічні концепції розвитку особистості допоможуть майбутнім педагогам ефективно організувати навчальну діяльність дітей та досягнути бажаних результатів з вивчення предметів.

УДК 378.519.2
ББК 32.973.2 – 018

© Гарпуль О.З., Горішний З.І., 2020
© Видавництво
Прикарпатського
національного
університету ім. В.
Стефаника, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ I. Педагогічні аспекти організації розвиваючого навчання.....	8
1.1. Реалізація основних завдань національної доктрини розвитку освіти.....	8
1.2. Організаційно-педагогічні засади гуманізації навчання.....	14
1.3. Формування творчої особистості засобами українознавства.	30
1.4. Впровадження в навчально-виховний процес національно-педагогічних ідей творчості Т.Г. Шевченка.....	50
Розділ II. Особливості розвитку логічного мислення школярів.....	66
2.1. Народна мудрість про навчання та розвиток особистості.....	66
2.2. Особливості формування системи наукових понять школярів.....	68
2.3. Розвиток розумових операцій учнів.....	69
2.4. Активізація мислительної діяльності. Творчість.....	76
Розділ III. Науково-педагогічний експеримент з проблеми формування спостережливості дітей.....	83
3.1. Основні завдання та структурно-логічна схема педагогічного дослідження.....	83
3.2. Проведення науково-педагогічного експерименту та аналіз його результатів.....	87
3.3. Методичні рекомендації за результатами науково-педагогічного експерименту.....	92
Розділ IV. Науково – методичні основи ефективності сучасного уроку.....	96
4.1. Реалізація основних завдань становлення національної школи ...	96
4.2. Аналіз класно-урочної системи	100
4.3. Визначення загальних вимог та підготовчої діяльності вчителя до уроку.....	102
4.4. Технологічні схеми розвивальних та узагальнюючих занять.....	104

4.5. Критерії ефективності та алгоритм діагностування уроку.....	108
Розділ V. Прогнозування ефективності навчально-виховного процесу	118
5.1. Проект, проектування і метод проектів.....	119
5.2. Приклад реалізації екологічного проекту	122
5.3. Кваліметричні моделі.....	129
Розділ 6. Роль інформаційних технологій в нових теоріях навчання...	136
6.1. Впровадження інформаційних технологій в навчальний процес як основа інформатизації освіти.....	141
6.2. Деякі приклади використання інформаційно-технологічних ресурсів в навчальному процесі.....	156
Розділ 7. Демократизація управління в закладах освіти.....	172
7.1. Аналіз ефективності управлінської діяльності.....	172
7.2. Організація освітньої управлінської діяльності	174
7.3. Принципи і системність управління.....	178
7.4. Колегіальність і демократія управління.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190

Передмова

Сучасні наукові дослідження стверджують, що в недалекому майбутньому докорінно зміниться спосіб життя людей. Ера новітніх технологій, роботизація, енергетична революція, сучасні системи комунікацій будуть визначати корінні зміни розвитку цивілізації. Тому підготовка молоді до майбутнього самостійного життя стає супер актуальною.

Виходячи із доповіді Римського клубу основним завданням освіти є формування у молоді «грамотності щодо майбутнього», що означає:

- відносини між людьми є суттю навчання;
- використання інформаційних технологій на основі тісних міжособистісних стосунків індивідів;
- зацікавлення в процесі навчання через розвиток здібностей, вміння навчатись самому і при цьому навчати інших;
- цінності – це квінтесенція людської мудрості, що накопичується століттями;
- основним є засвоєння сучасних знань, взаємозв'язків між системами та їх розвитку;
- системно культивувати у молоді інтегральне мислення, яке здатне сприймати, організовувати, узгоджувати і об'єднувати окремі фрагменти знань для розуміння засадничої реальності;
- пріоритетом стає інклюзивна освіта, яка поєднує різноманітні форми і методи навчання.

Виходячи із сказаного вище, дуже важливо весь педагогічний досвід, нагромаджений попередніми поколіннями, наповнити інноваційним змістом та сучасними аналітико-інформаційними технологіями, і, на цій основі, виробити цілісну систему організації освіти.

У своїй праці автори якраз і намагалися узагальнити кращий досвід наших пращурів, визначних українських вчених, філософів, літераторів, педагогів, свій власний за час роботи в різних навчальних закладах щодо ефективної організації навчання молоді та її підготовки до самостійного життя.

На початковому етапі, враховуючи, що 50% навчальних здібностей розвиваються в перші чотири роки життя дитини, дім, а не школа стає найважливішою освітньою інституцією. І саме батьки, а не вчителі – головні і найперші педагоги. І тут українці мають дуже багатий досвід організації сімейного навчання та виховання.

З древньої давнини наші пращури особливу увагу приділяли навчанню дітей. Через працю на землі, в господарстві, виконанню певних родинних обов'язків намагалися сформувати самостійність, вміння аналізувати події і робити узагальнюючі висновки. Вагомого значення надавали розумовому розвитку дітей, що відображено в народній мудрості, зокрема: «Не краса красить, а розум», «Хто думає, той розум має», тощо.

Ціла плеяда визначних українців, узагальнюючи народний досвід, внесли неоціненний вклад в розвиток педагогічної думки. Серед них: Г. Сковорода, Т. Шевченко, І Франко, Г. Ващенко, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський.

Вже в молодому віці для батьків дуже важливо через постійне спілкування з дітьми: читання казок, спостереження в природі, ігрову діяльність формувати їх самостійність, вміння обслуговувати себе, виконувати найпростіші щоденні завдання, розвивати мовленнєву діяльність, уважність, спостережливість, вміння робити найпростіші висновки.

Також необхідно приділяти серйозну увагу розвитку в дітей найпростіших навчальних умінь і навиків: організовувати своє робоче місце, розповідати казки, відповідати на запитання, робити аплікації, малювати; а також системно розвивати розумові операції: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

У тісній співпраці з педагогами із використанням кращих педагогічних технологій, елементів народної, козацької педагогіки важливо підібрати різноманітні форми і методи навчання, які в повній мірі будуть відповідати індивідуальним можливостям дітей, їхньому стилю навчання.

Наступним етапом є навчання в школі. Тут продовжується удосконалення навчальних вмінь і навиків, розвиток психічних якостей (уваги, пам'яті, спостережливості, мислительної діяльності), розумових операцій. Тому

найважливішим завданням стає формування у школярів системи наукових понять у процесі викладання всіх навчальних дисциплін, що є основою активної мислительної діяльності.

В результаті поєднання чуттєвого рівня пізнання (відчуття, сприймання, уявлення) із логічним (поняття, узагальнення, логічні висновки) відбувається активізація логічного мислення із подальшим виходом на рівень творчості (нетрадиційне вирішення завдань). Сформованість цілісної системи наукових понять на міжпредметному рівні у процесі навчання є основою становлення наукової картини світу.

В час інформаційних технологій особливої актуальності набуває використання цифрових комунікацій і введення їх до навчальних методик. Вони дозволять підсилити інтенсивність навчання, зацікавити школярів, змоделювати виучувані явища і процеси, побачити їх у динаміці. Також застосування інформаційних технологій забезпечує спрощення і вдосконалення процесу навчання, дає можливість систематично аналізувати його результативність та вносити конкретні пропозиції та корективи безпосередньо в процесі його здійснення.

Отже, ядро шкільного навчання мають формувати два основних поняття – це як вчитися і як мислити, і вони повинні бути компонентами усіх навчальних дисциплін.

В старшому шкільному віці поступово починає домінувати самонавчання, коли людина сама себе спрямовує на результат і досягає його. Разом з тим, при підготовці молоді до життя також важливим є сформувати в неї вміння бачити майбутнє, визначати конкретні завдання і впевнено йти до досягнення мети.

Можна зробити висновок, що квінтесенцією всестороннього розвитку особистості є формування інтегрального мислення, яке в майбутньому на основі ґрунтовного аналізу дозволить самостійно вирішувати будь які життєві і виробничі завдання.

Розділ I. Педагогічні аспекти розвиваючого навчання.

1.1. Реалізація основних завдань національної доктрини розвитку освіти.

Національна доктрина розвитку освіти визначає стратегію становлення національної школи: “Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України” [1]. Першочерговими завданнями є доступність здобуття якісної освіти для всіх громадян та утвердження її національного характеру, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, забезпечення ефективної підготовки, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, запровадження нових економічних та управлінських механізмів її розвитку.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти є: особистісна орієнтація; формування національних і загальнолюдських цінностей; підвищення якості, оновлення змісту та форм організації навчально-виховного процесу; розвиток системи безперервної освіти; пропаганда здорового способу життя; розширення україномовного освітнього простору; запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій.

Держава має створити оптимальні умови для становлення особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, може орієнтуватися в реаліях і перспективах, підготовлена до життя і праці; виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод; розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти й самореалізації особистості; естетичного, етичного, екологічного, правового, економічного виховання.

Гуманістичний характер освіти ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, звичаях, духовності.

Національне виховання повинно здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність

особистості, її здібностей та обдарувань; збагачувати на цій інтелектуальний потенціал народу, його духовність й культуру; виховувати громадянина, здатного до самостійного вибору, мислення і діяльності.

В управлінні освітою необхідно запровадити нову етику, що базується на принципах взаємоповаги й позитивної мотивації. Реалізація доктрини створить умову для переходу до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовного, морального потенціалу особистості та суспільства; забезпечить зростання самостійності й самодостатності, творчої активності, що зміцнить демократичні основи громадянського суспільства, прискорить його розвиток.

За радянських часів школа в Україні була відірвана не тільки від національно-історичних джерел, традицій, народної педагогіки, а й сім'ї, діти – від матері і родинного вогнища.

Тому треба сформувати національну систему освіти за змістом і формою. Гарантом її є Конституція України, згідно з якою всі ланки національної школи загальнодержавні, діють у її інтересах, розвиваються на основі українознавства як державної політики і філософії [2]. Обов'язковим є базовий зміст освіти, державна українська мова, історія і культура. Ще В. Сухомлинський писав: “Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості”. І дійсно, педагогіка українознавства постала з життєвої педагогічної мудрості нашого народу. Це систематичний пошук, творче співробітництво учнів, батьків, педагогів, усієї громадськості щодо організації навчання дітей як змістовної життєдіяльності. Важливо на цій основі будувати національну школу, яка реалізує принцип зв'язку навчального закладу з життям, забезпечує наступність у навчанні, збагачує й урізноманітнює працю вчителя. Пробуджує позитивні почуття й переживання, інтерес до навчання, робить малодоступне зрозумілим, активізує творче мислення, ураховує природу дитини, її ментальність.

Основними складовими українознавства є рідна мова як самобутній засіб мислення, оригінальний спосіб пізнання дійсності, творчості народу; народна педагогіка, яка включає усну народну творчість, види мистецтв, народні

традиції, звичаї, обряди, національну символіку, народні ігри, іграшки, сімейно-побутову культуру; родинна етнопедагогіка – родинні народні традиції, звичаї та обряди; педагогіка народного календаря – енциклопедія знань про життя людей праці, їхній побут, спосіб життя, виховну мудрість, природні явища.

Наші пращури в навчально-виховній роботі визначили два завдання: формування самостійності дитини та розумове навчання і виховання. “Знання та розум – скарб людини”, “Нема розуму – вважай каліка”, – гласить народна мудрість.

Козацькій педагогіці також притаманне родинно-шкільне навчання та виховання із збереженням пріоритетності батьків, родини. Вона формувала в підростаючих поколіннях українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині, незалежній Україні.

Важливим завданням є реалізація принципу демократизації освіти, зокрема, в управлінні, організації навчально-виховного процесу, удосконаленні навчальних планів і програм, налагодженні стосунків співпраці між педагогами та учнями. Тому необхідно створити умови, щоб вони були повноправними суб'єктами системи освіти й вирішували проблеми навчально-виховного процесу в межах своєї компетенції, мали право вибору як навчального середовища, так і індивідуальних форм досягнення мети.

Життя людини – це дар Божий Землі; у кожній людині планета отримує дарунок (Василь Розанов).

Кожна дитина неповторна, вона має право на своє бачення світу. І тут учитель повинен правильно сформулювати ставлення до навколишнього світу, людей. Учні завжди чекають від наставника доброзичливості, розуміння, поваги. Педагогам треба зрозуміти, що вони в школі для дітей і заради них, і на рівних мають співпрацювати. Стосунки доцільно будувати, виходячи із суті природи дитини: права вільного вибору; бажання стати дорослим.

Отже педагогіка співробітництва передбачає:

- у центрі навчально-виховного процесу особистість дитини, її самобутність і само цінність (а);

- самореалізацію в процесі пізнання через оволодіння власними способами навчальної праці (б);
- індивідуальний підхід, де поєднані творчість учителя та учнів (а);
- оптимізм, розуміння, добре ставлення до дітей (б);
- організацію колективного й групового спілкування (б);
- високий емоційний рівень занять, добродушність, заохочування школярів (а);
- виключення авторитарного навчання (а);
- налагодження стосунків співпраці з батьками (б).

Наступне завдання – гуманізація освіти, головною метою якої є формування гармонійно розвиненої особистості, де домінує орієнтація на єдність народу, людини, держави, процес виховання і пізнання світу як на самопізнання й самореалізацію кожного індивіда, вибір ним шляху до щастя та здійснення своєї й загальнолюдської мети. Так, К. Ушинський вважав: “Виховання не треба вигадувати, бо воно існує в народі стільки віків, скільки існує сам народ, з ним народилося, з ним зросло, відобразило в собі всю його історію і всі його якості” [3].

Національна система виховання має формувати світосприйняття школярів, світорозуміння, характери, ідеали, волю, смаки, мораль, етику, принципи досягнення мети в душі етнопедагогіки:

- першочергова роль батьків у вихованні дітей;
- знання наукових основ фізичного, розумового, психічного, духовного становлення особистості;
- формування характеру дітей під впливом природи, історичної пам’яті, традицій, віри, етнофілософії, психології і культури;
- обов’язкове навчання в усіх типах шкіл державною українською мовою, можливість вивчення мови етно- і національних меншин;
- усі ланки освіти – цілісна система виховання;
- загальнолюдські ідеали добра, справедливості, рівності, свободи, демократії, честі, прав людини;

- особистий приклад дорослих;
- виховання гармонійно розвиненої особистості через пізнання світу та самого себе на основі демократично-гуманістичних принципів.

Елементом гуманізації в навчанні є спрямована діяльність педагогів на полегшення й спрощення навчальної праці школярів, де важливо сформувані навчальні вміння та навички, зокрема, створити режим дня, обладнати робоче місце, спостерігати, давати означення понять, вести доведення, будувати відповідь, працювати з підручником, рецензувати, писати реферати, виконувати досліди, експериментувати, розв'язувати задачі, що забезпечать загальний розвиток школярів і спростить їхню навчальну діяльність.

Усі ланки освіти України мають розвиватися на основі інтелектуального й професійного досвіду сучасності. Без професіоналізму немає творчості, ефективності, духовності праці. Важливо педагогічних працівників ретельно відбирати, формувати, перепідготовляти, тестувати з урахуванням їхніх професійно-інтелектуальних можливостей. Тоді вони будуть здатні забезпечити високий науково-методичний рівень навчально-виховної роботи.

Потрібно використовувати особистісно орієнтовані технології розвивального, проблемного, інтегрованого навчання, української народної педагогіки, формувати систему наукових понять, що є основою становлення самостійності, активної мислительної діяльності школярів.

Цілісної, інтегрованої, безперервної освіти можна домогтися на основі утвердження духовних цінностей особи і нації; забезпечення рівних умов кожній людині для як найповнішого виявлення, розвитку й реалізації її здібностей і таланту; відкритості освіти, взаємодія зі світовим освітнім простором; постійного вдосконалення структури і змісту роботи існуючих закладів; автономності, широких прав закладів освіти; належного рівня науково-соціологічних досліджень стану освіти та визначення стратегічних напрямів розвитку, поєднання державного управління з громадським самоврядуванням; довіри й поваги до кожного учасника освітнього процесу; незалежної оцінки й винагороди інтелектуальної праці на рівні вищих міжнародних стандартів [4].

Щодо формування цілісної системи знань, то в процесі викладання навчальних дисциплін педагогам необхідно чітко визначити змістові лінії та стержневі ідеї, забезпечити поступове й неперервне формування наукових понять. Показувати тісні взаємозв'язки та залежності між поняттями, розширювати їхній обсяг, збагачувати зміст, а на завершальному етапі вивчення теми здійснити узагальнення та систематизацію.

Тоді наукові знання стануть єдиною цілісною системою, а в учнів буде сформована самостійність, уміння мислити, творчо вирішувати навчальні завдання.

Ураховуючи значне забруднення навколишнього середовища й низький рівень розуміння проблеми частиною громадськості, неабияке значення має забезпечення ґрунтовної екологічної освіти молоді. У процесі такого навчання і виховання слід сформувати знання, уміння і навички, мотиваційну сферу природоохоронної діяльності.

Потрібне розуміння екологічних проблем, найбільш загальних фундаментальних законів природи, що створить базу для формування світогляду, згідно з яким природа виступає як єдина цілісна система взаємопов'язаних явищ і процесів. Це дасть можливість з'ясувати причини погіршення умов існування живої природи й передбачити шляхи розв'язання багатьох питань [5].

Тому потрібні вміння і навички природоохоронної діяльності, а саме:

- оцінити стан навколишнього середовища;
- правильно поводитися в конкретній ситуації;
- захистити природу від забруднень і руйнувань;
- пропагувати сучасні проблеми екології й охорони природи.

Мотиваційну сферу природоохоронної діяльності становлять гуманістичні, патріотичні, естетичні, екологічні, санітарно-гігієнічні та пізнавальні мотиви. Кожен з них визначає характер тих думок і почуттів, що можуть спонукати людину до певних дій у природі.

Нашою метою було вичленити головні завдання Національної доктрини розвитку освіти, її зміст і структуру, показати перспективи. Конкретну реалізацію відповідних завдань ми висвітлимо в наступних публікаціях.

1.2. Організаційно-педагогічні засади гуманізації навчання.

Упродовж розвитку держави можна спостерігати, як в суспільно-політичних відносинах спостерігається використання елементів демократичних підходів, що створює сприятливі умови для формування гуманістичних основ організації навчально-виховної роботи.

Сучасний стан суспільного розвитку, ті динамічні зміни в сферах людської діяльності зумовлюють зростання потреби суспільства у формуванні творчої особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих можливостей, здатної до створення та запровадження інновацій у будь-якій галузі.

Вирішення відповідних завдань насамперед покладено на систему освіти, що потребує принципово нових підходів до навчання, виховання та підготовки до самостійного життя юного покоління, постійного оновлення форм та методів навчання з метою їх ефективного впливу на розвиток особистості.

В процесі розвитку держави вагомого значення набувають проблеми виховання і самовиховання творчої особистості на основі гуманістичних цінностей, норм демократичної культури.

Софія Русова писала: «нова школа кладе собі за головну мету збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини... - виховання мусить мати за мету виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов'язків, з незалежним високо розвинутим розумом, братерськими почуттями до усіх людей, людину, здатну до роботи...

В цьому зв'язку народна педагогіка високо підносить гідність людини, її життєву місію, вона пройнята глибокою людяністю. В українському фольклорі оспівується велич людини, краса її духовних якостей.

Цінними є гуманістичні засади формування особистості з досвіду Володимира Науменка. В своїй діяльності В. Науменко прагнув досягнути такого рівня навчально-виховного процесу, який би сприяв максимальному розвитку вихованців.

Формуванню творчої мислячої особистості сприяє модель особистісного навчання, що передбачає нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво. Цікавими в цьому плані є загальні тенденції організації розвиваючого навчання, узагальнені Г.Драйденом і Д.Воссом в книзі «Революція в навчанні».

Люди незалежно від свого віку можуть навчитися всього, якщо їм дати змогу використовувати власний стиль навчання і свої сильні якості. Джанетт Восс розробив і запропонував модель чотири компонентного навчання, що передбачає формування почуття власної гідності, вмінь навчатися критично мислити, набуті життєвих навичок.

Важливим завданням є – формування сукупності умінь, які забезпечують швидке включення школярів у навчання, їх уміння діяти цілеспрямовано, орієнтуватися в часі, адже час – це безцінний дар, який не можна зупинити, або повернути назад. Для того щоб, чогось досягнути в житті необхідно вміти розпоряджатися кожною хвилиною. На кожен день необхідно дивитися як на маленьке життя» (М. Горький). Щоб це життя було наповнене вагомим змістом потрібний режим дня і планування своєї діяльності.

Ніяка робота не може бути цікавою, якщо ми її не вміємо робити. «Можна поставити над собою хоч 100 вчителів, але вони будуть безсилі, якщо ти не можеш заставити себе і вимагати від себе» (В. А. Сухомлинський). Через те дуже важливо сформувати самостійність школярів і навчити їх вчитися.

За своїм змістом навчальну діяльність необхідно привести до наукової, а сам процес пізнання має перетворитися на процес теоретичного і практичного опанування реалій навколишнього світу, формування самостійності, творчості та ініціативи школярів.

«Я повинен пізнати світ і себе.... Я потребую життєвих експериментів.... Хочу перевірити відоме... Мені потрібні труднощі й помилки», – так визначив В.Леві алгоритм пошуку істини кожною особистістю.

Як приклад, 1917–1920 роки (період суверенітету і незалежності Української Народної Республіки), коли відбувається розвиток демократичних основ управління, побудова «Своєї нової і по формі і по духу школи», «руху за рідну освіту», її реформування, демократизація управління та європеїзацію. Як наголошує дослідник А. Погрібний прослідковується залучення до управління органів місцевого самоврядування, ліквідацію інститутів директорів, інспекторів шкіл, розширення прав педагогічних колегій, створення громадських рад, вибори педагогів та адміністративного персоналу [6, 49].

У процесі розвитку держави вагомим значення набувають проблеми виховання і самовиховання творчої особистості на основі гуманістичних цінностей, норм демократичної культури. З цього приводу Софія Русова писала: «Нова школа кладе собі за головну мету збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини... – виховання мусить мати за мету виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов'язків, з незалежним високо розвинутим розумом, братерськими почуттями до усіх людей, людину, здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні за яких обставин не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку».

У той час із встановленням незалежності України також постає завдання гуманізація навчально-виховного процесу, створення таких умов, щоб кожна людина могла розкрити свої найкращі риси, виявити ті чинники, від яких, насамперед, залежить становлення людської особистості.

Як визначено в Національній доктрині розвитку освіти (Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002), «Освіта – основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України... Вона має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності.» [7].

Гуманізація педагогічного процесу – концепція, основу якої становить ідея побудови педагогічної системи на принципах гуманізму з метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Це передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання і виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості [8].

Людина впродовж життя готується до вирішення основних життєвих ролей, а саме необхідно виховати особистість, котра:

- може реалізувати себе;
- прагне підтримати інших;
- постійно навчається;
- діяльний учасник культурного розвитку;
- стане висококваліфікованим працівником;
- буде інформованим громадянином;
- залишається захисником державного устрою та навколишнього середовища [10, 31].

Окреслений підхід дозволить розвивати в учнів самосвідомість, само-розуміння, вміння оцінювати свої власні сили, тощо. Квінтесенцією життєдіяльності особистості також є створення власного «Я», побудова свого життя, виходячи із свого потенціалу, духовного світу, світогляду, мети та сенсу життя [9, 10]. У цьому зв'язку народна педагогіка високо підносить гідність людини, її місію. Зокрема, взірцем може послужити український фольклор, який оспівує велич особистості, красу її духовні якості. «Людина – найвища цінність», «Добре почуття – джерело людяності», «Малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку».

Вагомою основою впливу на особистість є родинна педагогіка, яка виступає певним середовищем, у якому відображені взаємини у сім'ї, розпорядок життя, побут, звичаї і традиції, матеріальне становище, житлові умови. Таку думку також можна ілюструвати українськими народними прислів'ями і приказками: «Кожна пташка свою пісню співає і своє гніздечко має», «З ким поведешся, від

того і наберешся», «Як у сім ї згідливе життя, той виросте дитя до пуття» [11, 95].

Цікавим у даному напрямі вважаємо досвід Володимира Науменка стосовно гуманістичних засад формування особистості. Громадсько-політичний діяч, педагог, учений, філолог, літературознавець, 1905 – 1914 рр. – директор заснованої ним гімназії у м. Києві, 1918 р. – Міністр народної освіти в останньому гетьманському кабінеті.

У своїй діяльності В. Науменко прагнув досягнути такого рівня навчально-виховного процесу, який сприяв би максимальному розвитку вихованців.

Робота приватної чоловічої гімназії, заснованої В. Науменком ґрунтувалася на таких основних підвалинах:

- посилена увага до індивідуальності кожного учня;
- зменшення навчального навантаження через урахування природних особливостей, здібностей кожної людини;
- посилений фізичний розвиток (система щоденних фізичних вправ, спостережень лікаря за дітьми);
- розширення кола предметів гуманітарного циклу (вивчення англійської мови, креслення, ліплення, збільшення годин на природознавство);
- правильний гігієнічний режим навчання та організації системи виховної роботи;
- особлива гуманістична спрямованість керівництва школи і педагогічного колективу (ретельний відбір педагогів).

Як зазначав В. Науменко, визначена особлива роль педагога: «Особистість вчителя зосереджує в собі велику виховну силу»; «Вплив прикладу самого викладача, який є у всіх відношеннях для учня істинним другом, завжди доступним, правдивим, лагідним, добрим, доброзичливим, безумовно справедливим, терпеливим, сердечним, охайним» [16]. До цього ще педагог повинен бути сумлінним виконавцем та релігійною людиною. Успіх справи можливий у випадку єднання всіх викладачів на шляху до однієї мети.

Широка обізнаність педагогів з особливостями вихованців є ознакою гуманістичної педагогіки, оскільки забезпечує їхнє спілкування і взаєморозуміння навіть у позаурочний час.

Особлива роль ним відводилася рідній мові для розвитку та саморозкриття особистості, досягнення максимального результату самореалізації. Неабиякий акцент ставився на вивчення української літератури, народної творчості, звичаїв, традицій, у яких закладені ідеї гуманізму.

Національний рух зумовлює самовизначення народу, а отже, і самореалізацію особистості. Щоб виховати інтелігентну людину, на думку В. Науменка, слід надати навчанню національного характеру. Однак не можна впроваджувати таке навчання силоміць, «потрібно вводити українізацію, у міру можливості застосовуючи педагогічну і політичну тактовність» [7, 16].

Немаловажну роль відводиться постійному спілкуванню з дитиною дорослих, що забезпечує їй пізнання навколишнього світу, сприяє вдосконаленню практичних умінь і навичок.

Могутнім чинником формування особистості є виховання власним прикладом, що відображено в народних афоризмах: «Добрий приклад кращий за сто слів», «Бурчання наскучить, приклад научить», «Приклад кращий за правило».

Сучасний стан суспільного розвитку, ті динамічні зміни у галузях людської діяльності зумовлюють зростання потреби у формуванні творчої особистості з високим рівнем інтелектуального розвитку, творчих можливостей, здатної до створення та запровадження інновацій у будь-якій сфері. Вирішення відповідних завдань насамперед покладено на систему освіти, що потребує принципово нових підходів до навчання, виховання та підготовки до самостійного життя юного покоління, постійного оновлення форм та методів навчання з метою їх ефективного впливу на розвиток особистості.

Час вимагає відходу від безликих трафаретних уроків, передачі готових знань. Натомість педагогічний процес має складатися із системи неповторних ситуацій, які потребують експромтних рішень, з ефективних педагогічних імпровізацій,

що зумовлюють розвиток творчих здібностей учнів, активізують їхню пізнавально-пошукову діяльність.

Творчій особистості притаманні такі основні якості: високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних оригінальних рішень поставлених завдань, творчий стиль мислення, здатність бачити проблему, виявляти суперечності, прагнення досягати ефективного результату за конкретних умов, високий рівень загальної культури.

Загалом освітній процес необхідно спрямувати на розвиток особистості і максимально адаптувати до її потреб, орієнтувати на рівень суспільних цінностей, життєвих пріоритетів кожної людини.

Ще Конфуцій 2500 років тому радив, як полегшити і краще організувати навчання дітей. Зосібна, філософ рекомендував педагогам:

- необхідно поєднувати нові ідеї з перевіреними концепціями;
- вчитися тільки через діяльність;
- використовувати навколишній світ як клас для навчальних занять;
- поєднувати навчання з музикою та поезією;
- чергувати фізичну і розумову діяльність;
- навчати дітей вчитися, не обмежуючись тільки навчальними факторами;
- пристосовуватися до індивідуальних потреб учнів із різними стилями мислення;
- формувати моральні цінності та ввічливість;
- створити для всіх рівні можливості.

Формуванню творчої мислячої особистості сприяє модель особистісного навчання, що передбачає нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво. Цікавими тут бачиться загальні тенденції організації розвивального навчання, узагальнені Г. Драйденом і Д. Воссом у книзі «Революція в навчанні».

На думку авторів книги, усі діти народжуються геніальними, але впродовж перших шести років їхнього життя ми, дорослі, допомагаємо їм позбутися цієї

геніальності. Не завжди можемо побачити здібності дітей, а звідси й активно не розвиваємо їх [12].

Найважливішим у навчанні є позитивне налаштування. Ми мусимо стати господарями власного життя – нам потрібно самостійно діяти, самостійно навчатися і самим себе мотивувати. Вчимося ми найбільше через діяльність: вчимося говорити розмовляючи; ходити ходячи; грати – граючи. Інформація за допомогою шести основних шляхів (чинників) проникає до мозку людини: бачимо, чуємо, відчуваємо на смак, дотик, нюхаємо, працюємо (діємо). Як результат, 10% засвоюємо того, що читаємо, 20% – того, що чуємо, 30% – того, що бачимо, 50% – того, що бачимо і чуємо, 70% – того, що говоримо, 90% – того, що говоримо й робимо [12].

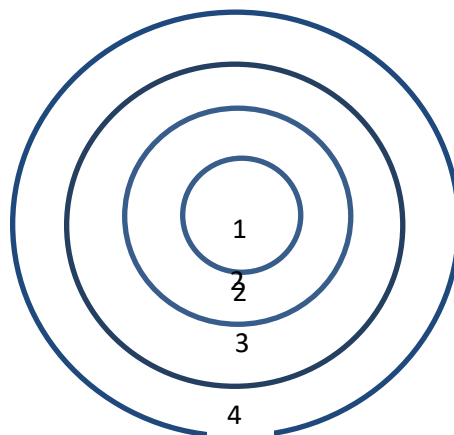
Науковці запропонували формулу успіху, яка має такий вигляд:

Успіх = Візія (мрія) + наполегливість (запал) + Діяльність (праця).

Також життєвий успіх людини лише на 20% залежить від її рівня розумового розвитку, решта, 80%, – від інших чинників (емоційної компетентності, емоційного розуму).

Люди незалежно від свого віку можуть навчитися всьому, якщо їм дати змогу використовувати власний стиль навчання і свої сильні якості. Педагогам важливо пам'ятати, що два предмети – як вчитися і як мислити – мають бути компонентами всіх навчальних дисциплін.

Не випадково Джанетт Восс розробив і запропонував модель чотирикомпонентного навчання, основними елементами якого є:

1. Особистий розвиток, формування почуття власної гідності й високої самооцінки.

2. Формування життєвих навичок, зокрема, творчого розв'язання проблем і керування власним життям.

3. Формування вмінь навчатися і критично мислити, щоб навчання приносило радість упродовж всього життя.

4. Інтеграція усіх навчальних дисциплін.

Також важливим компонентом, на думку авторів, є рекомендована система оцінювання навчальної діяльності: 50% становить самооцінка; 30% - взаємооцінювання; 20% - оцінювання педагогом або керівником.

У процесі навчання завдання вчителя бачиться в тому, щоб пропагувати свою точку зору з позицій наукового знання, а не змушувати учня схилитися до неї, розвивати критичне мислення школярів, навчати їх здатності самостійно аналізувати інформацію, бачити помилки або логічні порушення, аргументувати свої думки, змінювати їх і прагнути до пошуку оптимальних рішень [12].

Початкова ланка освіти має забезпечити подальше становлення особистості дитини, цілеспрямований розвиток здібностей, формування уміння і бажання вчитися, створювати умови для самовияву в різних видах діяльності та інше.

З раннього дитинства, насамперед, важливо сформувати в учнів уміння:

- спілкуватися з дітьми, поводитися в колективі;
- обслуговувати себе;
- самостійно гратися іграшками;
- дотримуватися певного режиму дня;
- організувати своє робоче місце;
- планувати свої дії;
- орієнтуватися в часі;
- прибирати іграшки й обладнання;
- виконувати найпростіші завдання;
- поважати себе та інших.

Наступним важливим завданням вважаємо формування сукупності вмінь, які забезпечують швидке включення школярів у навчання, здатність діяти цілеспрямовано, орієнтуватися в часі, попередньо обдумувати послідовність і способи виконання завдань. Так, щоб чогось досягти в житті, необхідно вміти розпоряджатися кожною хвилиною. Один учень домашнє завдання виконує швидко, інший витрачає багато часу. Тому вважаємо доцільним подати наступний режим дня. Орієнтовно він передбачає:

- ✓ просинання – 7.00;
- ✓ зарядку, водні процедури – 7.00–7.30;
- ✓ сніданок – 7.30–7.50;
- ✓ дорогу до школи – 7.50–8.20;
- ✓ заняття у школі – 8.30–14.30;
- ✓ дорогу додому – 14.30–15.00;
- ✓ обід – 15.00–15.30;
- ✓ прогулянку на свіжому повітрі – 15.30–17.00;
- ✓ виконання домашніх завдань – 17.00–20.00;
- ✓ вечерю, вільний час – 20.00–21.30;
- ✓ підготовку до сну – 21.30–22.00;
- ✓ сон – 22.00–7.00.

Планування діяльності бачиться нами як мислительна дія, що передбачає усвідомлення змісту та послідовності розумових і практичних етапів, спрямованих на досягнення певного результату:

- визначення мети роботи (що потрібно зробити);
- які матеріали необхідно підготувати для виконання роботи з чого починати;
- як виконати основне завдання;
- чим завершити роботу [9, 70].

Важливим залишається також завдання формування загальнонавчальних умінь і навичок, оскільки спілкування є основою виховання дитини. Тому потрібно залучати учнів до діалогу, співпраці в парах, групах, пошукової роботи з різними джерелами інформації.

Відповідь учня – це також його маленькій витвір, відкриття, і вона завжди створює почуття творчої радості. Це самоконтроль, який підтверджує результативність навчальної праці. Під час відповіді формуються вміння чітко висловлювати свої думки, переконливо доводити правильність висловлених суджень, цілісно розглядати досліджувальні явища. Учень доводить своїм товаришам, на що він здатен, завойовує або знижує свій авторитет. Для аналізу відповіді учня слід використовувати наступні критерії:

1. Чи відповідає матеріал поданому плану?
2. Чи була повною відповідь?
3. Чи були пояснення підкріплені аргументами (фактами)?
4. Чи зроблене узагальнення, висновок?
5. Які помилки були допущені?
6. Чи була мова грамотною і виразною?

Особливу увагу необхідно приділити формуванню такої якості, як самостійність школярів, навчання вчитися. Уміння вчитися необхідне для того, щоб на виконання домашніх завдань затрачалося як найменше часу і щоб навчальна праця не була такою важкою. З іншої сторони, подолання труднощів підсилює радість пізнання, закріплює віру в силу свого розуму й волі.

Серед загальних прийомів навчальної праці можемо виділити наступні:

- Організація навчальної праці. Створення сприятливих умов на робочому місці, дотримання правил гігієни, визначення завдань, планування діяльності, використання раціональних способів, самоконтроль і самооцінка, участь у колективній праці, допомога товаришам, самонавчання.
- Робота з книгою та іншими джерелами інформації. Складання плану читання і пошуку літератури, використання різних способів читання, розуміння змісту за допомогою загальних прийомів мислення, уміння застосовувати прочитане, читання художньої, наукової, філософської літератури, слухання і осмислення усної інформації, використання технічних засобів інформації.
- Культура усного і писемного мовлення. Уміння відповідати на питання і ставити їх, зв'язано викладати матеріал (стисло, детально, вибірково),

використовувати різні види мовлення (опис, розповідь, роздуми), виступати з доповідями чи короткими повідомленнями, брати участь у дискусії, практикувати різні письмові роботи (твір, диктант, реферат, рецензія, відгук), складати план, конспект, застосовувати графічні форми запису (схеми, таблиці, графіки, діаграми).

- Навчально-інтелектуальні вміння. Мотивація своєї навчальної діяльності, уважне сприйняття інформації, використання сприятливих способів її запам'ятовування, осмислення навчального матеріалу й виділення головного, розв'язування пізнавальних завдань, виконання вправ, уміння застосувати розумові операції (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації, систематизації), активізація мислительної діяльності і творчості.

Отже, формування загальнопізнавальних умінь і навичок має спрямовуватись на розвиток психічних якостей і процесів, зокрема: мислення, відчуття, волі, пам'яті, уваги [14, 23].

Наведемо окремі дидактичні вимоги та методичні рекомендації щодо розвитку навчальних умінь та навичок школярів.

Вимоги до виконання домашніх завдань:

1. Усвідомити важливість і мету домашньої роботи.
2. Дотримуватись правил навчальної праці.
3. Використовувати всю інформацію, що міститься в підручниках.
4. Робити узагальнювальні висновки.
5. Перевіряти якість виконання домашнього завдання.

Загальні прийоми навчальної праці:

1. Виділяти головне, розкривати суть.
2. Встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.
3. Складати план або схему виучуваного матеріалу.
4. Вчитися робити висновки.
5. Застосовувати знання на практиці.

Складання плану прочитаного:

1. Уважно прочитати виучуваний матеріал.

2. Розділити його на основні змістові частини, назвати їх.
3. Поділити змістові частини кожного пункту на підпункти.
4. Перевірити, чи не збігаються пункти і підпункти плану, чи повністю відображено в них основний зміст виучуваного матеріалу.

Визначення понять:

1. Знайдіть більш загальне (родове) поняття.
2. Встановіть основну відмінність (видову) ознаку.
3. Складіть з цих двох елементів текст визначення.

Приклад. Квадрат – це прямокутник, у якого всі сторони рівні.

Рід – прямокутник, видова відмінність – сторони рівні.

Доведення.

1. Зрозумій і сформулюй умовивід, істинність якого потрібно довести.
2. Назви і поясни докази (аргументи), факти, що його підтверджують.
3. Зроби висновок, який завершує його підтвердження [15, 49].

Складання конспектів:

1. Читаючи навчальний матеріал перший раз, поділіть його на основні змістові частини, виділіть базові думки, зробіть висновки.
2. Найбільш важливі думки послідовно і коротко викладіть своїми словами або наведіть їх у вигляді цитат.
3. Основні положення підкресліть (обґрунтуйте) конкретними фактами, прикладами.
4. При конспектуванні можна скорочувати слова, робити посилання на сторінки, застосовувати умовні позначення.
5. Щоб форма конспекту точно відповідала змісту, розмістіть абзаци подібно до пунктів плану, використовуючи різні способи підкреслення.

Робота з підручником

1. Підготовчий етап:

- перед читанням пригадайте зміст уроку, пояснення вчителя і запишіть у зошиті;

- перегляньте заголовки всередині параграфа, що дасть змогу уявити його зміст;
- прочитайте завдання після параграфа, щоб у процесі читання звернути на них увагу.

2. Засвоєння:

- у першу чергу, намагайтеся зрозуміти основні явища, їх причини, ознаки, наслідки;
- виділіть основні закони та закономірності;
- виділіть у тексті головні думки;
- зверніть увагу на слова і речення, що спеціально виділені в тексті;
- дізнайтесь значення невідомих слів;
- проаналізуйте рисунки, графіки, схеми, отримайте максимум інформації.

3. Запам'ятовування:

- після читання перекажіть основне з параграфа;
- якщо щось забули, підгляньте в підручник;
- можете скласти план або тези прочитаного;
- встановіть закономірності та залежності між вивченими поняттями.

4. Завершальний:

- для закріплення і поглиблення знань, самоконтролю виконайте завдання, які є в кінці параграфа;
- зробіть висновки про ефективність засвоєння матеріалу [9, 53].

Робота над рефератом:

1. Продумайте тему своєї роботи у загальних рисах, визначте її зміст, попередньо напишіть план.
2. Складіть список літератури, яку необхідно опрацювати; при читанні відмітьте і запишіть усе, що має бути включено в реферат.
3. Складіть детальний план, коло кожного пункту вкажіть, звідки взята інформація.
4. У вступі проаналізуйте значення теми.

5. Послідовно розкрий всі передбачені планом питання, обґрунтовуючи, пояснюючи основні положення, підсилюйте їх конкретними прикладами і фактами.

6. Продемонструйте свій підхід до проблеми, виклавши думки і почуття.

7. Намагайтеся писати грамотно, точно, коротко, поділіть текст та абзаци, уникайте зайвих слів і повторень.

8. Зробіть посилання на джерела, з яких узяті наведені в тексті цитати і факти.

9. У кінці роботи зробіть узагальнювальні висновки.

10. Самокритично прочитайте свою роботу, виправте недоліки і роздрукуйте чистий варіант.

Серед навичок дітей, які також важливо формувати, виокремимо наступні:

1. Розуміння народних звичаїв і традицій.
2. Відчуття краси, упорядкованість, толерантність природи.
3. Спостереження за явищами природи відповідно до пори року.
4. Проведення самостійних досліджень.
5. Прийняття правильних рішень.
6. Тренування пам'яті, формування уваги, розвиток мислительної діяльності.
7. Вироблення вмінь фіксувати інформацію.
8. Формування емоційності.
9. Створення внутрішнього плану дій.
10. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків.
11. Виділення основного.
12. Виконання творчих завдань.
13. Застосування знань і досвіду у практичній діяльності.
14. Навички ігрової діяльності.
15. Організація прогулянок у природі.

Будь-який вид діяльності на уроці педагог повинен використовувати для навчання дітей самоконтролю, самоаналізу, самооцінці що є обов'язковою умовою ефективного навчання.

Основні методи і прийоми формування самоконтролю:

- поетапне пояснення способу дій;
- зіставлення із зразком;
- оволодіння конкретними прийомами перевірки;
- опора на пам'ятку, алгоритмічний припис;
- взаємоконтроль;
- диференційований підхід учителя до виправлення помилок.

Справжніми досягненнями школярів є повноцінні читацькі, мовленнєві, обчислювальні вміння і навички, узагальнені знання про реальний світ, його зв'язки і залежності, розвинені сенсорні вміння, мислення, увага, пам'ять, здатність до творчого самовияву, особистісно ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, суспільства [15, 75].

Отже, на основі висловленого вище, доходимо висновку, що навчання повинно бути не інформативним, а розвивальним. Викладання дисциплін через мотивацію навчальної діяльності, активізацію мислення, формування вмінь і навичок має забезпечити всесторонній розвиток особистості.

За своїм змістом навчальну діяльність необхідно привести до наукової, а сам процес пізнання має перетворитися на теоретичне і практичне опанування реалій навколишнього світу, формування самостійності, творчості та ініціативи школярів.

У сучасному суспільстві відбувається зміна статусу освіти. Освіта в сучасних умовах являє собою передачу самого вміння здобувати нове знання, коли темп накопичення знань настільки прискорився, що протягом життя людини кожна галузь знання змінюється докорінно. Тому актуальним є питання функції сучасної освіти, яка полягає у способі передачі навичок до отримання нових знань.

1.3. Формування творчої особистості засобами українознавства.

Серед десяти ключових компетентностей Нової Української школи не менш важливою є соціальна та громадянська компетентності, у яких розглядаються усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі, уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття. Тому пріоритетним напрямом виховання підрастаючого покоління є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розвитку держави, готовності захищати волю, віру, честь та незалежність України.

Важливим фактором розвитку майбутніх поколінь є передача їм духовної спадщини народу: його надбань, досвіду, ідеалів, вартостей. Кожне покоління тут виступає зв'язуючою ланкою між минулим і майбутнім і в такий спосіб забезпечує генетичний зв'язок нації.

У системі духовних цінностей сформувався ідеал людини. Це те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її покликання.

Наші пращури упродовж століть особливу увагу приділяли навчанню і вихованню дітей. Значний поступ у розвитку освіти припадає на епоху Київської Русі. Завдячуючи мудрій державницькій, соціальній, культурній, конфесійній політиці великих князів Володимира Святого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, просвітницькій діяльності митрополита Іларіона, співдружності громади і церкви сформувалися добрі основи для розвитку особистостей та цілих поколінь.

Провідні ідеї української народної педагогіки знайшли своє подальше втілення у працях філософів, педагогів, письменників. Синтезом народної мудрості є філософські та педагогічні погляди Г. Сковороди. Його освітня концепція містить актуальні думки про активну діяльність дитини у процесі навчання, інтелектуального розвитку, підготовки до праці. Шлях внутрішньої

свободи людини філософ вбачав у засвоєнні нею законів розвитку природи, суспільства, пізнання.

Поет і мислитель Т. Шевченко розвинув ідею створення народної школи, яка давала б глибокі знання, виховувала дітей у дусі любові до вітчизни, поваги до батька – матері. Головним у вихованні він вважає родину і пам'ять історії, а основою саморуйнування особистості визначає винародовлення. Своєю творчістю Тарас Шевченко довів, що найавторитетнішими педагогами для нього були батьки, досвід історії, дійсність, природа; а найвеличними вчителями – рідна мова. Ідеалом виховання вважав освічену людину з розвиненими моральними вартісностями, що здатна виступити на захист народної справи [29].

Народна педагогіка стала одним із життєдайних джерел творчості В. Сухомлинського. Він умів тонко підмітити можливості народних виховних засобів і мудро вплести їх у сучасну практику виховання дітей, радив якнайбільше розкривати дітям моральні істини яскравими і переконливими засобами фольклору [25].

Провідним носієм та охоронцем етнопедагогічної системи є національні традиції і звичаї народу. Кожна людина у процесі свого зростання і духовного розвитку набуває досвіду етнічної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв та традицій.

Однією з найяскравіших сторінок національного і культурного життя народу був козацький рух. Серед провідних його ідей – свобода і незалежність України, непорушність прав людини і народу, свобода особистості, народовладдя. Козацька педагогіка стала частиною народної педагогіки, що мала на меті готувати фізично загартованих, мужніх воїнів; формувати національний характер і світогляд, лицарські та загальнолюдські якості. Принципи козацької педагогіки, її ідеї впливали на громадську думку, характер всього народу. У цьому зв'язку можна говорити про соціальну козацьку педагогіку.

Неабиякий внесок у відродження української народної педагогіки М. Стельмаховича. У своїх працях він відтворив основні її ідеї, принципи, систематизуючи їх. Вчений вважав, що саме українознавство стало нині

державною політикою і філософією, науковою системою, що визначає основи національної освіти, культури, мистецтва, навчання і виховання.

Усвідомлюючи сторінки минулого і сьогодення, починаючи з раннього віку, у дітей формується почуття гордості за свій народ, його героїчну історію, високий рівень культури і духовності. Відбувається засвоєння ідеалів честі, добродійності, свободи, вірності в коханні, дружбі, мужності, потреби особистої праці і захисту Вітчизни [18, с. 26].

Моральні вартісності українців є продуктом взаємовпливу західної та східної культур, а також внутрішнього саморозвитку нації. У їх основі закладені: висока духовність, моральність, прагнення до гармонії з природою та християнські добродійства.

Важливо, що український менталітет ґрунтується на гуманістичних засадах. У душах українців поєднується доброта, лагідність вдачі, високий рівень естетичного світосприймання, терпимість, хоробрість, любов до волі і патріотизм.

У системі духовних цінностей сформувався ідеал людини. Це те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей особистості та її покликання. Виховний ідеал є продуктом творчості нації і функціонує не тільки в педагогічних поглядах. «Він відбивається у звичаях народу, у його піснях і творах письменників, твориться віками і за традицією переходить від старших поколінь до молодших, які його доповнюють і вдосконалюють» [19, с. 101].

Українці вважаються народом-аристократом. Ми в людині шануємо її внутрішнє багатство, красу думок і висоту помислів, взаємозв'язок піклування про себе і загальне добро. Також українська душа ввібрала в себе естетику світосприйняття та гостроту відчуттів, що сформувалися у єдності та гармонії з природою. У духовній та матеріальній культурі народу знайшли своє відображення правісні ідеали краси. Вона притаманна побутовій і господарській діяльності народу, традиціям; відображена в казках, поемах, піснях, національних традиціях, звичаях та обрядах, народних іграх, сімейно-побутовій культурі.

Духовним джерелом виховних ідеалів виступають традиції українського народу: «Основним в традиціях є здобутки духовної культури і передовсім народні ідеали, що міцно пов'язані зі світоглядом, релігією і мораллю. Коли ідеали ці високі і здорові, то це перша запорука того, що нація з честю витримає найтяжчі іспити історії і збереже себе в найскладніших умовах внутрішнього і міжнародного життя» [19, с. 103].

Світовий досвід розвитку освіти переконливо доводить, що в кожного народу історично складається власна система виховання і навчання. Однією із найважливіших педагогічних закономірностей є те, що у процесі формування особистості найефективнішим є шлях пізнання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового.

Наші пращури навчали та виховували дітей і, що вдавалось їм досить успішно. Значний поступ у розвитку освіти припадає на епоху Київської Русі. Завдячуючи виваженій політиці великих князів, просвітницькій діяльності митрополита Іларіона, співдружності громади і церкви сформувалися основи для розвитку особистостей та цілих поколінь.

Як зазначав літописець, Ярослав Мудрий мав нахил до читання книг: «Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість, бо і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що наповнюють весь світ увесь». «Се є джерела мудрості. Бо у книгах незмірна глибина. Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш велику користь душі своїй» (літопис Руський). Заложив князь великий Київ і Золоті Ворота, церкву Святої Софії, Премудрості Божої, митрополію. Вважав, що освіта і виховання нероздільні і повинні звертатися до розуму (досвіду) і до душі людини.

Володимир Мономах, автор книги «Повчання дітям» (1117), подає поради стосовно виховання молоді. Він наголошує, що освіта і виховання нероздільні, їх мета – прищеплювати норми етики, моралі, високих духовних ідеалів, гуманізму. І далі акценти зменшуються у бік сім'ї, вважаючи її найуніверсальнішою академією, де формують і плекають не тільки словом, а й особистим прикладом; плекають не тільки тіло, а й душу. Володимир Мономах

завжди закликає пам'ятати, що всі ми смертні а у світі існують вічні закони – совісті і честі.

Гуманізм як діяльність в ім'я людини та Вітчизни став основою виховної концепції митрополита Іларіона. У праці «Про закон, благодать і істину» найвищою метою він ставить виховання любові до істини, бо тільки вона може привести до стану «благодаті» (щастя), вищою формою якої є свобода.

Як показали дослідження, педагогіка періоду Гетьманщини також сприяла розвитку патріотизму, який породив демократичну суспільну систему та Козацьку державу, гуманістичну загальнонародну освіту, демократичну Конституцію Пилипа Орлика та орієнтацію на найвищі загальнолюдські цінності – людину, націю, духовну культуру [24, с. 24].

Синтезом народної мудрості є філософські та педагогічні погляди Г. Сковороди (1722 – 1794). Найвищий принцип його системи «Учити, як жити, згідно з принципами виховання». Вона складається з пізнання навколишнього світу та самопізнання з метою формування справжньої людини.

Основна концепція системи Г. Сковороди:

- основа світу і справжньої людини – духовна;
- усі люди народжуються талановитими, але кожен талановитий по-своєму;
- завдання освіти та виховання – допомогти кожному пізнати самого себе;
- у кожній людині може виявитися «добра», «зла» «воля» – «природа есть первоначальна всему причина й самодвижущая пружина»;
- головне – «дух сродности» (у родині, суспільстві, державі, у праці, творчості);
- сонце, серце, слово генерують життя, бо людина народжена не так у просторі, як у пам'яті історії;
- краща форма виховання – особистий приклад;
- мета виховання – кожному бути природним, суверенним, у стані внутрішньої свободи.

Відомий філософ наголошує на особливій ролі виховного досвіду народу в педагогічній науці й житті суспільства. «Досвід – батько мистецтва, поведінки й

звички. З нього народились усі науки і книги» [21, с. 97]. Ідеями української народної педагогіки пройнята вся його спадщина. Ідеалом навчання і виховання він бачив освічену, чесну, добру, чуйну людину, здатну до творчої діяльності.

Освітня концепція Григорія Сковороди містить актуальні думки про активну діяльність дитини у процесі навчання, інтелектуальний розвиток, підготовку до праці. Шлях до внутрішньої свободи людини філософ вбачав у засвоєнні нею законів розвитку природи, суспільства, пізнання.

І. Котляревський також у своїй творчості відстоював прагнення виховати людину чесною, працьовитою, сміливою, відданою народові. Ідею народної педагогіки стосовно головної ознаки справжньої сім'ї він передає словами: «Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона» [22].

Вагомий внесок у висвітлення ідей української етнопедагогіки мала геніальна спадщина Т. Шевченка, який щиро любив дітей і звертався до них:

Ох діти! Діти! Діти!

Велика Божа благодать!

Він не раз малював дітей на своїх художніх полотнах, захищав їхнє скривджене дитинство [23, с. 318].

Наслідуючи традиції народної педагогіки, поет славить жінку-матір:

У нашім раї на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молодая

З своїм дитяточком малим. [20, с. 450].

Мати є берегинею роду, навчає, виховує своїх дітей, уболіває за їхню долю, мріє бачити їх щасливими, як це показано у вірші Т. Шевченка «Сон». Заради їхнього щастя вона здатна на самопожертву (поема «Наймичка»).

В українського народу ідеал жінки склався у трьох іпостасях: жінки-матері, годувальниці; в образі Діви Марії, яка випестила своє Дитя для спасіння людства; образі Вітчизни, неньки України.

Мати, мама, няня, ненька... Усе найрідніше, найдорожче, наймиліше ввїбрало в себе це дивовижне, містке, сонячне слово, перше слово, яке з радісною

усмішкою вимовляє дитина. Рідна мати – перший педагог, від кого розпочався родовід вихователів та й саме виховання, і її ніким замінити не можна. Народ славить жінку-матір: «Нема в світі цвіту цвітнішого, як маківочка, нема ж роду ріднішого, як матіночка», «У кого ненька, в того голівка гладенька», «Хто маму має, той горя не знає» [24, с. 104].

Шевченко Т.Г. понад усе ставив питання формування особистості, патріота, людини мудрого і доброго серця. Він відстоює єдність процесу виховання в сім'ї, в соціальному середовищі, закладах освіти, традиціях нації. Своєю творчістю він довів, що найавторитетнішими педагогами для нього були батьки, досвід історії, дійсність, природа; а найвеличнішими вчителями – рідна мова. Без неї Шевченко не мислив ні духовної, суверенної (демократичної) особистості, ні нації, спроможної посідати гідне місце серед інших народів.

Поет і мислитель розвинув ідею створення народної школи, яка давала б глибокі знання, виховувала дітей у душі любові до вітчизни, поваги до батька – матері. Ідеалом виховання він вважав освічену людину з розвиненими моральними вартісностями, що здатна виступити на захист народної справи. Спадщині геніального Кобзаря судило постати з народної творчості й навіки залишитися з народом як невід'ємна його частина.

Щиро захоплювався виховною силою народної мудрості один з основоположників педагогічної науки і народної школи К. Ушинський. «Не педагогіка і не педагоги, але сам народ та його великі люди прокладають шлях у майбутнє: виховання тільки йде цим шляхом і, діючи за одно з іншими громадськими силами, допомагає йти ним окремим особам і новим поколінням» [20, с. 103]. Свої найкращі твори він написав в Україні. На його думку, виховання має здійснюватися на традиціях рідної землі, природи, культури народу. Мова – кращий, що ніколи не в'яне і вічно знову розпускається цвіт усього його духовного життя, яке починається за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина. «Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що зв'язує віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одно велике, історично-живе ціле». І тому «поки жива мова народна в устах

народу, до того часу живий народ». «І я не думаю, – пише В. Ушинський, – що хто не будь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу... Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою» [20, с. 271].

Дуже важливим є висновок відомого педагога про те, що почуття національного є вроджене, воно вічне і властиве кожній людині. Почуття національного є даром Божим і помирає в людині разом з нею. Воно має глибоке генетичне вкорінення у психіку індивіда, виявляє себе підсвідомо. І це треба взяти за основу системи виховання, трактувати як опору, яка не зрадить. Ці міркування не втрачають актуальності і тепер.

Національно-орієнтованим є кодекс сучасного українського виховання Григорія Ващенка (1878–1967). У своїх творах «Загальні методи навчання», «Виховний ідеал» він створив національну педагогіку, яка відповідає ментальності, історичній місії, проблемам державного будівництва. Також розробив виховну систему, здатну, на його думку, очистити українську духовність від усякого намулу, привнесеного імперськими тоталітарними режимами. Його педагогіка водночас українська і загальноєвропейська, бо опирається на досягнення західних педагогів.

Ця система, «яка своїм корінням сягає в глибину віків і є спроможна відживити завмерлі клітини людської душі, видобуваючи з її глибинних шарів те незнищене, що закодоване в духовних генах українського народу». Стисло ідею своєї педагогіки Григорій Ващенко сформулював у словах: «Служіння Богові та Україні».

Народна педагогіка стала одним із життєдайних джерел творчості В. Сухомлинського. «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості», – зазначав відомий педагог. Він умів тонко підмітити можливості народних виховних засобів і мудро вплести їх у сучасну практику виховання дітей. Це бачимо у книгах «Моральні заповіді дитинства і юності», «Листи до сина», «Серце віддаю дітям». Василь Сухомлинський писав: «Я прагну, щоб перш, ніж розгорнути книгу, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки

найпрекраснішої в світі книги – книги природи». Тут, серед природи, особливо чіткою, яскравою була думка: ми, учителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб зірвати квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини, адже ми торкаємося найтоншого і найніжнішого в природі – мислячої матерії організму, що росте. В. Сухомлинський писав: «Дитина – дзеркало сім'ї; як у краплі води відбивається сонце – так у дітях віддзеркалюється моральна чистота матері й батька», тобто оцінка сім'ї визначається рівнем вихованості дітей. Він радив якнайбільше розкривати дітям моральні істини яскравими і переконливими засобами фольклору. Усе світле, красиве, мудре й чесне оселяється в дитячій душі значною мірою завдяки чарівному світу казки, яка в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського знайшла особливо широке застосування. Його захоплення етнопедагогікою було великим і щирим. В одній із своїх книг він наголошував: «... Життя переконало мене, що в трудового народу нам треба вчитися виховання чистого, благородного серця». У невичерпному джерелі народної моралі нам треба черпати духовну енергію справжньої людяності, дружби і товариськості, справжнього братерства вільних людей [25].

Через твори В. Сухомлинського проходить ідея народної педагогіки щодо праці як основи культури людських взаємин, як засобу формування морального обличчя особистості. Дитина, досягаючи незрівнянне щастя праці, пізнає саму себе, стає другом, одноступнем, помічником матері і батька у вихованні.

У народній педагогіці праця – першооснова життя суспільства, головний засіб створення матеріальної і духовної культури. Правильно організована, вона облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток: «Щоб людиною стати, треба працювати», «Без діла слабіє сила», «Хто багато робив, той багато знає», «Землю прикрашає Сонце, а людину – праця». В. Сухомлинський не тільки брав з народної педагогіки, а й збагачував

її. Він жив, творив для народу, наповнюючи педагогічну скарбницю новими здобутками.

Провідним носієм і пильним охоронцем етнопедагогічної системи є національні традиції і звичаї народу. Кожна новонароджена людина у процесі свого зростання й духовного розвитку набуває досвіду етнічної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв, а потім через сприймання традицій. Традиція не тільки вчить жити, а й зобов'язує діяти згідно з її вимогами і настановами. Вона служить фундаментом національного, як і національне – фундаментом культури [25].

Прекрасними народними традиціями вважається відзначення релігійних свят. Воскресіння Ісуса Христа, яке знаменує пробудження природи, символізує відродження всього до нового, вічного.

Блаженне, поважне і трепетне ставлення народу відображене у словах:

Яечко – розмальоване барвисте,
Ним тішиться старець і дитя,
Творіння людських рук
Святе і чисте,
Маленький символ нашого життя.
Творіння Божої краси
У мить натхнення,
Весна... Великдень...
Боже воскресіння...
І писанка – як серця одкровення,
Як Боже й людське
Трепетне творіння.

Серед символів України голубе небо над нашими головами, святий хліб на нашому столі, вишитий рушник у нашій домівці, червона калина – супутниця людини впродовж життя.

Українці дотримувались певних традицій, коли приходили вітати батьків з народженням дитини, приносили хліб як символ достатку, гроші – символ

багатства і обов'язково калину як символ краси, здоров'я рідної землі. Цінують у народі калину за її цілющі властивості. Кажуть, що вона від ста хворіб лікує, і живе в ній материнська любов і мудрість: «Мамина, калина росте біля хати – сюди прилітає зозуля кувати».

Святиною в кожній родині вважали хліб як джерело життя. Дітей змалку навчали з повагою ставитися до хліба, до зерна як символу людського добробуту і трудової доблесті. Урок про хліб розпочинався з перших днів життя дитини. Шанобливе ставлення до хліба утверджували на святах і родинних урочистостях, які супроводжувалися певними обрядами. Хлібом-сіллю зустрічали гостей.

Народна педагогіка також прищеплює дітям любов до землі, навчає любити її всією душею. Усе найцінніше, що має людина, – життя, а щастя, здоров'я, радість і довголіття, віру і любов, духовні і матеріальні блага йдуть від землі. «Будьте здорові, як вода, а багаті, як земля!», – гласить народна мудрість.

Земля – найцінніше з усіх природних багатств. І від того, як ми до неї ставимося, як бережемо, наскільки вміло, дбайливо господарюємо, великою мірою залежить наше благополуччя, те, як ми живемо сьогодні, як будемо жити завтра[24, с. 143].

Усім відомо, що родючість української землі, її чорноземи славляться на весь світ. Прекрасна територія, багатство вод і надр, м'який і теплий, здоровий клімат, як писав В. Винниченко, парадоксально стали «найбільшим лихом української нації в усій її трагічній історії», бо приваблювали загарбників різних мастей, ласих поживитися багатством України [26, с. 243]. І до цього часу різні паразити і перевертні знищують наші землі, «п'ють кров» з українського люду. Водночас у багатствах української землі закладені величезні можливості для створення щасливого життя людей, високої цивілізації. І ми не маємо права віддати її на поталу ворогам. Сила духу, чесність і справедливість, безстрашність і самопожертва, палка любов до свого роду, народу і Батьківщини служили першоосновою багатовікової боротьби українців за свободу і незалежність. Саме тому ми зберегли не тільки рідну мову, пісні, танці, звичаї, обряди, свята, традиції, а й самих себе як народ, як націю.

Формування свідомих громадян української держави має забезпечити система освіти, яка ґрунтується на національному базисі, основою якого є українознавство. У результаті виховних дій мільйонів людей протягом віків сформувався певний педагогічний досвід, який згодом викристалізувався у велику педагогічну мудрість – народну педагогіку. Її істинність підтверджена багатовіковим досвідом родинно-шкільно-громадського виховання, творцем і носієм якого є сама нація.

Народна педагогіка духовно найбагатша, бо на її терені протягом багатьох віків сумлінно працюють мільйони батьків і матерів, дідусів і бабусь, численних вихователів з народу. Вона визначає освіту не тільки як форму оволодіння знаннями, а й засіб формування волелюбних характерів, патріотів рідної землі, прищеплення філософії свободи та гуманізму як шляху до самопізнання, самореалізації, всезагального щастя, а школа залишається універсальною інституцією, вчителями в якій виступають батьки, педагоги, природа, традиції [24].

Через те національна система освіти України має базуватися на фундаментальних принципах народної педагогіки, а національне виховання повинне реалізовувати глибоке і всебічне пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності і на цій основі пізнання кожним учнем самого себе як індивідуальності, частини своєї нації.

Зрозуміло, що в кожен історичну епоху виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, носій певної національної культури.

У народних висловлюваннях ми можемо відслідкувати різні аспекти організації процесу навчання і виховання:

- активність мислення (думки) – «Хто думає, той розум має»;
- дисциплінованість – «Дисципліна – мати навчання»;
- наполегливість – «Доки не впріти, доти не вміти»;
- наочність – «Краще раз побачити, ніж сто раз почути»;
- систематичність – «Не вчися розуму до старості, але до смерті»;
- педагогічний оптимізм – «Не кажи не вмію, а кажи навчусь».

Отже, педагогіка народознавства – це систематичний пошук, творче співробітництво учнів, батьків, педагогів, усієї громадськості в ім'я організації навчання дітей як радісної і змістовної життєдіяльності. Вона розглядає навчально-виховний процес як ланку безперервного історичного буття рідного народу, нації.

Серед основних принципів, підходів, форм, методів можемо виділити наступні:

1. Принцип природовідповідності – урахування багатогранної і цілісної природи дитини, її анатомічних, фізіологічних, психічних, вікових, національних, релігійних, статевих особливостей.

2. Принцип народності – дітей виховують не абстрактні положення основ наук, а практичні справи, дії, які відображають матеріальне і духовне буття народу.

3. Принцип самодіяльності учнів як вищий рівень самостійності – створення відповідних психолого-педагогічних умов, навчання дітей гуманним, демократичним шляхом.

Таке навчання забезпечує пробудження і розвиток природних задатків, нахилів дітей, формування самобутньої творчої особистості. В умовах самодіяльності учні успішно втілюють самонавчання, самоосвіту, самовиховання.

Відображенням демократизації і гуманізації шкільного життя є людинознавчий підхід. Це створення умов для комплексного впливу на дитину, глибокого знання педагогами її душі, рівня сформованості якостей характеру, компонентів світогляду.

Спробуємо виокремити напрями народознавчої роботи:

- рідна мова – не лише засіб спілкування, а самобутній спосіб мислення, пізнання дійсності, творчості народу. Це «природний вихователь», «найбільший педагог», цвіт духовного життя (К. Ушинський). Він також вважав, що у процесі оволодіння скарбами рідної мови в ранньому віці формується «корінь духовності»;

- народна педагогіка. До її віковічних надбань належать усна народна творчість, види народного мистецтва (пісенне, музичне, декоративно-прикладне), національні традиції, звичаї та обряди, національна символіка, народні ігри, іграшки, сімейно-побутова культура (материнська пісня, бабусина казка, батьківська настанова, дідусева розповідь про героїчне минуле);

- родинна етнопедагогіка. Це відображення родинних народних традицій, звичаїв, що сприяє формуванню у дітей найглибших почуттів: любові до матері, батька, дідуся і бабусі, поваги до пам'яті померлих предків, тощо. Батьки – головні вихователі. І це підтверджує народна мудрість: «Яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі діти»; «Яке коріння, таке і насіння»; «Яка сім'я, такі і діти».

Родовід ще з дохристиянських часів народ оспівував велич і красу, силу і міць свого роду – племені: «До свого роду хоч через воду»; «Немає в світі краще, як рідне»; «Свого домагайся, роду не цурайся»; «Велика родина, рідна Батьківщина».

- фольклорно-календарні традиції. У фольклорі в концептуальному вигляді відтворено весь культурно-історичний досвід народу. Засвоюючи колискові пісні, казки, прислів'я, приказки, думи, діти щедро черпають із них емоційно-моральні та естетичні цінності. Через те дуже важливо залучати учнів до самостійного збирання старовинного фольклору.

Також особливе значення в навчально-виховній роботі відводиться народному календарю. Це енциклопедія знань про життя людей праці, їх побут, виховну мудрість, природні явища. Неоціненну роль відіграють і народні філософські ідеї, що є підґрунтям традицій і звичаїв календаря: безкінечність світу, безперервність і вічність життя та його постійне оновлення, циклічність природних явищ, всепроникність сонячної енергії. (Сонце як джерело життя, Земля як годувальниця всього живого, взаємозв'язки людини, природи і Всесвіту).

Українська національна система навчання і виховання є природо-відповідною, а з позиції її результативності – найжиттєздатнішою і найефективнішою. Учні

сприймають природу як «свій зелений дім», як найважливішу умову і єдине середовище життя (бережливе ставлення, екологія).

Відзначення знаменних дат народного календаря чітко діляться за порами року.

1. Зимові свята:

- а) день Андрія (угадкування майбутньої долі);
- б) день Миколая – всенародне свято (дітей вчать бути старанними, сумлінними, поважати старших);
- в)Новий рік;
- г) святвечір.

2. Весняні дати:

- а)стрітіння – свято зустрічі весни (перші проліски). Учні записують від старших людей пісні, веснянки, гаївки, хороводи, танці, ігри;
- б) приліт птахів з вирію (підготовка житла пернатим друзям);
- в) день першої оранки (затримання снігу, удобрення землі, ремонт знарядь праці). Існує ціла низка прислів'їв про проведення польових робіт, (наприклад, «Весною один день рік годує»). У день першої оранки наші діди і прадіди відчували святість, духовну окриленість від важкої землеробської праці, її необхідність для добробуту родини;
- г)Великдень (випікання паски, розписування яєць, веселі народні ігри, освячення святкових страв).

3. Літні дати: розквіт і краса природи, збирання врожаю, оспівування добробуту людини, її вільної праці:

- а)Зелені свята;
- б) Івана Купала;
- в) свято зажинок і обжинок;
- г) день Маковея;
- д) Великого Спаса.

4. Осінні дати, (завершення збирання врожаю, закінчення польових робіт):

- а) свято знань;
- б) свято врожаю, квітів;
- в) Покрови Матері Божої.

Складовою частиною народного календаря є родинний календар, що включає важливі віхи життя сім'ї. Складаючи його учні вчаться творчо мислити, аналізують і зіставляють географічні, біологічні, метеорологічні та астрономічні фактори, відшуковують взаємозв'язки і залежності між ними, роблять узагальнення, доходять до висновків, тощо.

Духовні скарби народного календаря концентрують у собі знання із філософії, астрономії, біології, математики, медицини, кулінарії, землеробства. Завдання батьків, учителів – глибоко й усебічно вивчити могутній ідейний, моральний, естетичний і етичний потенціали народного календаря, активно прилучати учнів до невичерпних духовних скарбів.

Як відомо, козацький рух також був однією із найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за незалежність. Саме козацтву завдячуємо за те, хто ми є. Іноземці часто називали Україну «Козацькою республікою».

Козацька педагогіка – це частина народної педагогіки, яка формує у підростаючого покоління українців синівську вірність до рідної землі, Батьківщини. Серед основних її завдань – готувати мужніх воїнів-захисників, виховувати український національний характер, формувати високі лицарські якості.

Педагогічна мудрість козаків сприяла зміцненню системи освіти. Її осередками стали перші українські академії: Острозька (1576 р.), Києво-Могилянська (1615 р). Водночас з братськими, церковними, народними, професійними зароджуються і січові школи, де завжди панував волелюбний дух козацтва. Усі вихованці разом з батьками, педагогами брали активну участь у впровадженні в життя народних традицій, звичаїв та обрядів: фольклорне виховання (пісні, думи, легенди, перекази, балади, прислів'я, приказки); народне мистецтво (декоративно-ужиткове, музичне, танцювальне, вишивки).

Українська козацька система виховання залишалась глибоко самобутньою, аналогів якій не було у світі. Вона передбачала певні стани:

I. Дошкільне родинне виховання (неабияка роль батька – займався загартуванням своїх дітей, формував у них лицарську честь і гідність, готував до подолання життєвих труднощів, захисту рідної землі).

II. Родинно-шкільне виховання (найвищий статус родинних, національних, духовних і матеріальних цінностей, які переростали у загальнонаціональні, що передбачали і релігійно-моральні).

III. Вища школа (талановита молодь здобувала освіту в колегіумах, академіях, університетах України та Європи).

У козацьких школах діти оволодівали знаннями про рідний край, героїчну минувшину. Тут здійснювалося розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне виховання, учні успішно опановували галузі народних знань – медицину, астрономію, метеорологію. Важливим завданням було розвивати, власне, особистість (відчуття, сприймання, уяву, інтуїцію, підсвідомість).

Отже, козацькій педагогіці було притаманне родинно-шкільне виховання як основа глибокої єдності впливу на особистість сім'ї і школи при збереженні пріоритетності у вихованні батьків, родинного оточення.[24, с. 130]. Її принципи, ідеї впливали на формування громадської думки, характеру всього народу. У цьому зв'язку можна говорити про соціальну козацьку педагогіку.

На основі національних традицій і християнської віри розвивалася козацька духовність. Бог у свідомості козаків оберігав незалежну Україну, надихав їх у боротьбі з ворогами.

У духовному житті молоді козацька педагогіка відводила особливу роль лицарській честі і звитязі. Показовими в цьому є закони Кодексу лицарської честі, які передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірності у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини;
- готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема, дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;

- непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турботу про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертвування;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі;
- уміння скрізь і всюди поступати благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

Із століття в століття козацька педагогіка також формувала в молоді героїчні якості, що лягли в основу Кодексу лицарської звитяги:

- готовність боротися до загибелі за волю, віру, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів, незалежність матері-України;
- ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників;
- героїзм, подвижництво у праці і в бою, тощо.

Унікальною бачиться система тіловиховання, яка досягла найвищого ступеня розвитку саме в запорізьких козаків. Як писав історик Прокопій Кесарійський про антів, «Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні»[26]. Ведучи свій родовід від пращурів-богатирів, козаки прагнули розвивати в себе богатырську силу і дух, у чому домагалися неабияких успіхів, мали міцний фізичний гарт і високу техніку самооборони.

В умовах безперервних воєн, боротьби за збереження власного етносу, виживання у складних життєвих умовах, у змаганнях зі стихійними силами природи гартувався дух і тіло козаків. Суворий час вимагав залізної дисципліни. Починаючи з епохи Київської Русі, дітей уже із семи років вчили стріляти з лука, володіти списом та арканом, їздити верхи, а з дванадцяти років – мистецтва бою. Традиційно козаки влітку спали просто зоряного неба, уявою ширяли в невідомі світи, прагнули проникнути в таємниці Космосу. Добре знали народну медицину, її рецепти, які забезпечували міцне здоров'я.

Відомо, що в січових і козацьких школах перехід з одного класу в інший від букваря до часослова, потім – до псалтиря і т. д. супроводжувався народними дитячими забавами, іграми, фізичними вправами. Дослідник С. Сірополко нагадує, що хлопчиків навчали: «Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати і відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти і списом добре колоти» (плавати, керувати човном, переховуватися під водою за допомогою очеретини).

Підлітки і юнаки брали приклад з дорослих, котрі однаковою мірою турбувалися про свій інтелектуальний, моральний, духовний і фізичний розвиток. Це створювало в них настрій внутрішнього задоволення, хорошого самопочуття, сприяло єдності слова і діла, думки і вчинку, гармонії душі і тіла.

Особливо цікавим і недослідженим, на наше переконання, є козацьке характерництво (надприродні здібності). Характерниками вважали багатьох козацьких гетьманів, кошових отаманів і полковників: Дмитра Байду-Вишневецького, Івана Підкову, Самійла Кішку, Івана Богуна, Северина Наливайка, Максима Кривоноса. Розповідають, що одного разу Іван Богун провів уночі своє військо через польський табір, і жодна собака не загавкала.

Удосконалюючи себе, козаки оволодівали ще і спеціальними дихальними вправами, подібно до йогів. Академік Д. Яворницький писав, що серед козаків були справжні велетні тіла і духу, і що «серед інших богатирів жив Васюрин-козарлюга», котрий «тільки дихне, як від його подиху людина падає з ніг».

Виходячи з викладеного вище, всі види козацької боротьби ґрунтуються на принципах народної моралі і етики. У наш час дуже важливо не втратити надбань наших пращурів і намагатися впроваджувати в життя елементи народної та козацької педагогіки, зокрема:

- створювати козацькі дитячі і юнацькі організації;
- вивчати героїчне життя, подвижницьку діяльність, високе військово мистецтво гетьманів, полковників, кошових отаманів (С. Наливайка, І. Сірка, Т Федоровича, І. Богуна, М. Кривоноса, І. Мазепи, П. Орлика, П. Полуботка, П. Калнишевського, І. Гонти, М Залізняка та інших);

- досліджувати історію народовладдя, демократично-гуманістичного управління козацькою державою;
- відроджувати військово-спортивні мистецтва;
- упроваджувати козацькі види спорту: верхову їзду, стрільбу з лука, володіння шаблею, плавання, різні види боротьби; традиції фізичного загартування козаків, зміцнення здоров'я;
- застосовувати мистецькі традиції кобзарства, гуртового співу, танцю, влучного слова, різьбярства, іконопису, ремесл;
- виготовляти козацький одяг, символіку та відзнаки;
- набувати козацькі знання (народної медицини, астрономії, агрономії, метеорології, кулінарії);
- відновлювати козацькі об'єднання («Джура», «Січ»), фестивалі козацької пісні і танцю, козацькі забави, викладання курсу «Запорізьке козацтво»;
- створювати музеї, виставки народознавства;
- проводити вечори козацьких забав, фестивалі козацької думи і пісні.

Отже, багатобікова практика народного виховання визнала найраціональнішим такий стиль взаємин з дітьми, який не придушує, а збуджує їхні сили, розвиває самостійність та ініціативу, спонукає до позитивних дій і вчинків, підтримує почуття власної гідності та утверджує особисту відповідальність за свою поведінку і життя. Таким завданням повною мірою відповідає педагогіка народознавства.

Отже, актуальним і надалі нами бачиться вивчення проблеми розробки концепції національної системи освіти, упровадження в навчально-виховний процес методик, технологій, які базуються на фундаментальних принципах народної педагогіки. Важливим вважаємо питання навчання і виховання учнівської молоді через пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності і на цій основі пізнання кожним учнем самого себе як індивідуальності, частини своєї нації.

1.4. Впровадження в навчально-виховний процес національно-педагогічних ідей творчості Т.Г. Шевченка.

*Сьогоднішня Україна, без перебільшення,
постала на шевченківському моноліті духу,
думки, слова.
М. Жулинський*

Серед фундаторів державності України постає велична постать Т.Г. Шевченка. Геній, мислитель, пророк, людина незвичайної долі і незбагненого таланту, поет національної ідеї, художник мислитель. Творчість Шевченка наповнена глибоко реалістичним змістом – це могутнє джерело пізнання дійсності і виховання справжніх людських почуттів, волі до боротьби за людське щастя, це – джерело естетичного виховання мас.

Вона дає розуміння національної ідентичності, формує правильний погляд на українську історію, культуру, насажує віру в краще майбутнє народу. Скільки не читаєш твори Т.Г. Шевченка, завжди бачимо сучасність, актуальність, глибше усвідомлюєш зміст, розумієш геніальність особистості поета, його відданість народу і Батьківщині.

Аналізуючи доробок Шевченка, можемо відслідкувати цілісний підхід до організації національної системи освіти українців. Це справжнє щастя для людини, нації, педагогів усвідомити значимість творчості поета і намагатися реалізувати його основні ідеї.

Життя і творчий доробок Т.Г. Шевченка ґрунтовно досліджується науковцями, які щоразу роблять нові і цікаві відкриття. Його вірші, повісті, щоденник та більшість листувань читаються немов якісь навчально-виховні та морально-педагогічні твори.

Як пише Олесь Гончар «У своїй стихійній силі творця він, здається, не хотів знати ніяких законів, крім тих, що диктували йому його власна мистецька інтуїція, сила задуму, вогонь темпераменту».

Широке поле для розвитку мовлення, мислення, уваги. Творчості, вміння формувати художні цінності і смаки дає живописна спадщина Кобзаря. У подальшому усю творчість Шевченка пронизує справжня народність і народна пісенність як її органічний елемент своєю ритмічністю, віртуозністю поезії Шевченка створюють йому славу одного з наймузикальніших поетів світу.

Україна – одна із найдавніших націй у Європі. А ми українці як народ, маємо батьківську землю, дзвінку солов'їну мову, давню історію, національну культуру, звичаї, своїх духовних Пастерів, які ведуть нас до волі і перемоги над злом.

Серед фундаторів державності – Тарас Григорович Шевченко... Геній, мислитель, пророк, людина незвичайної долі і незбагненого таланту, що здобула світову славу. Таким ми бачимо нашого знаменитого земляка, поета національної ідеї художника і мислителя, ідеолога української державності.

Поневолений український народ породив свого Пророка, який і сьогодні закликає нас стати нарешті вільними, покладатися тільки на себе і вірити в себе, вчить нас бути українцями бо без усвідомлення цього ми ніколи не станемо вільними і щасливими [35, с. 19].

В історії велич особистостей визначається не тільки їх вкладом у науку, літературу, мистецтво, а всією сукупністю їхньої людської творчості та громадянської діяльності, чесністю життя і служіння народу що формує їхню свідомість і безсмертя. Спадщина Т.Г. Шевченка невичерпна і багатогранна, до нього нам треба постійно рости, збагачуватися як окремій людині, так і народу, нації.

Творчість поета наділена винятковою здатністю виховувати державницьке мислення. Вона дає розуміння і відчуття національної ідентичності, формує правдивий погляд на українську історію, освіту. Виявляє національні хвороби, наснажує віру у краще майбутнє нашого народу. Це справжнє щастя для нації – мати такого поета, і справжнє щастя для вчителя бути посередником між ним і юним поколінням громадян України. Через те наше найважливіше завдання ґрунтовно вивчати і втілювати в життя заповітні настанови свого пророка.

Домінантний момент, який визначає характер життя і творчості – є абсолютна захопленість Шевченка національною ідеєю. Він добре розумів, що майбутнє його народу цілком залежить від того на скільки вдасться зберегти і розвинути свідоме, національне в українцях, що це єдиний шлях до спасіння і самоствердження – із невігласів стати досвідченими людьми.

Шевченко в значній мірі здобував освіту самотужки. Як пише Лепкий він був генієм, мав надзвичайну пам'ять, дар спостереження, тонку вразливість та інтуїцію і завдячуючи наполегливій праці досяг геніальності.

Він добре знав святе письмо і «життя святих», праці священнослужителів і багато його літературних творів пронизані ідеями християнства . «Вся мудрість людська сперта на силі доброго, покореного правді серця».

Щоб люди не чули, бо то Боже слово,
то серце поволі з Богом розмовляє,
то серце щебече Господнюю славу,
а думка край світа на храмі гуляє.

За джерело морального виховання Шевченко вважав християнську релігію, Христову науку. Адже все життя він прагнув того, щоб люди стали «синами Сонця правди» - справді Христовими синами.

Також немало ідей для своєї творчості поет узяв із староримської педагогіки. Він глибоко вивчав часи Козаччини, педагогічно – виховну програму Києва, ідеї мазепинської доби, що відображено в його поезіях «Катерина», «Гайдаки», «Сон», та багато інших. У свої боротьбі за кращу долю українського народу, за розвиток культури і освіти він посилається на корифеїв світової педагогіки; Гомера, Данте, Байрона, Гоголя, Руссо, О.Ф. Лабзіна, О.М. Максимовича, Яна Коменського, Песталоцці [33, с. 580].

Освітнім ідеалом для Шевченка є людина багатогранних знань та інтересів, це людина широкої розумової культури. Вона активна, ініціативна, здатна застосовувати свої знання до потреб життя, людина всебічно розвинена.

Т.Г. Шевченко надавав великого значення дошкільному вихованню й позашкільній освіті, підкреслював, що освіта, навіть фахова, повинна бути разом із моральним піднесенням людини і виробленням твердих національних характерів. «Ніхто до нього не підкреслив так потреби перевиховати суспільство, ніхто так ясно не протиставив самоосвіту офіційній шкільній освіті».

Так у вірші Т.Г. Шевченка А.О. Козачковському (1847 р) в певній мірі відображено соціально-педагогічні аспекти тогочасного суспільного життя. Злиденне існування простого люду, рабська праця, приниження і безправність утверджували зневіру і безвихідь. В таких умовах формувалося молоде покоління нації.

Тут Шевченко згадує своє тяжке дитинство, навчання у дяка, протиставляє з однієї сторони велике бажання дітей здобувати знання: навчатися читати, писати, малювати, віршувати, а з другої – неспроможність тогочасної існуючої системи навчання.

Також показує щире відношення дітей до навчальної праці, оформлення листочків, книжечок, становлення особистості на основі творчості Г. Сковороди, українознавства, історії народу та його життєвої мудрості, з іншої сторони – шкільну муштру і безправність.

Вірш вражає усвідомленням глибини змісту, логікою опису подій, їхнім соціально-психологічним аналізом та узагальнюючими висновками.

У підсумку спостерігаємо подвійні відчуття автора: любов до природи , людини, улюбленої праці, радість пізнання і трагізм суспільного становища.

Поет щоразу аналізує причини, через які йому випала така тяжка доля і постійно запитує себе: Чи все правильно було в житті?

Так, він свідомо вибрав свій тяжкий життєвий шлях – служіння народові і Україні. За це поневірявся і страждав, але ішов вперед і не каюся. А всім своїм єством творив добро. Цим прославив себе у віках і залишився великим сином українського народ.

Тепер нас переповнюють прекрасні почуття поваги, гордості, любові, української ідентичності коли читаємо його поезії, як вони хвилюють душу і

серце і якою рідною, близькою, величною і святою є для нас постать Т.Г. Шевченка.

Велика любов до життя і України, повага до простого люду, доброта і ніжність почуттів, щира людська простота – ось в чому велич генія.

Шевченко постійно готувався до педагогічної діяльності, здобув звання педагога, академіка і був затверджений на працю викладача малювання в Київський університет. Із розповідей очевидців знаємо, що він дуже любив дітей, розказував їм казки, співав пісень пригощав солодощами, організовував ігри. Свій досвід передавав дітям через спілкування і творчість. Часто шукаючи мешкання заходив до мужичої біленької хати, просився на квартиру, ставав тут своєю людиною і збирав для навчання дітвору з усієї вулиці.

Він також навчав дітей своїх друзів і приятелів, зокрема О.П. Сапожнікова та Лаврентієва. Як згадував Лаврентієв: «На учня свого він ніколи не сердився, вживаючи як педагогічних засобів лише ласки та жарту» [31].

Шевченко постійно піклується освіченістю всього українського народу і із радістю сприймає звістку про відкриття в Україні недільних шкіл. У Петербурзі 1861 року він укладає «Буквар южноруський», як навчальний посібник для навчання грамоти українською мовою. Буквар на той час був зредагований за всіма педагогічними вимогами і відповідав методично, змістовно, морально і патріотично своєму призначенню. Щодо структури, то половина його була заповнена релігійним змістом, друга текстами українських дум, перекладами псалмів та окремими творами поета. У посібнику було поєднано любов до Бога з любов'ю до Батьківщини, українського народу, рідної природи, традицій [33, с. 590].

Шевченко також подбав, щоб у «Букварі» не було нічого такого, що могло скаламутити дитячу душу. Книжка мала завдання допомогти вивчати рідну мову, зміщені в ній статті для читання формували в дітей любов до ближніх, шанування батьків, громадську самовідданість, каяття перед народом у своїх провинах та спокутування їх, милосердя до нещасних [34, с. 573].

«Букварь южнорусський» посідав одне з провідних місць в історії освіти України. Художнє, поліграфічне оформлення дуже скромне, видання не велике, за обсягом 24 сторінки у м'якій обгортці, дешеве (3 коп.), було доступне найбільшньому люду. Шевченко за власний кошт направив першу партію 10000 Букварів і Кобзарів у недільні та народні школи, розуміючи, що вони – єдине джерело дійсно народної освіти. Незважаючи на всілякі перешкоди, шевченківській підручник ширився по Україні, а поет намагався забезпечити ним якомога більше своїх земляків.

Підручник був перейнятий демократичними і гуманістичними ідеями, в ньому Шевченко звертається до кращих зразків народної творчості, підбирає власні твори спрямовані на єднання нації і народу:

Чи є лутше, краше в світі
Як у купі жити.
З братом добре, добро певне
Познать не ділити.

Глибока мораль, оборона слабших, любов до дітей і життя були мотивом поета:

І хочеться ,боже милий,
Як хочеться жити, і любити
Твою правду, і весь світ обняти.

Також проводить ідею виховання в душі правдивості й чесності, нетерпимості до лицемірства й кривди.

« Де єсть добрі люди,
там і правда буде,
а де кривда буде,
там добра не буде.

В букварі вміщені також приказки що осуджують соціальні і моральні пороки, які разом з думами, розкривають красу і багатство рідної мови:

- Застав дурного Богу молитися, то він і лоб проб'є.
- З дужим не борись, а з багатим – не судись.

- Кому – кому, а кучому буде!
- Казав пан, кожух дам,
Та й слово його тепле.
- Не вір, то звір, хоч не вкусить – то злякає.
- Брехнею увесь світ пройдеш,
- Та назад не вернешся.
- Гості першого дня – золото;
Другого – срібло;
А третього – мідь,
Хоч до дому їдь.

Усі псалми, які були включені до буквара мали на меті показати соціальну неправду, що панує в експлуататорському суспільстві і закликали до боротьби за правду і рівноправність.

Багато каже нам ця невеличка книжечка, яку правда, з любов'ю дбайливо з розумом уклав автор, уже трохи чи не на передодні своєї смерті. Це була його лебедина пісня [34, с. 574].

Буквар Шевченка для того часу був значно передовішим, ніж інші букварі українською мовою, насамперед своєю цілеспрямованістю, своїм змістом. Т. Г. Шевченко писав: «Загальна освіта в народі - велике добро» [34, с. 186].

Тогочасна преса позитивно відгукнулася на «Букварь» Шевченка – в журналі «Воспитание» 1861 рік, №4, де рецензент писав: «Перші вправи для читання мають бути цілком зрозумілі початківцям, а що може бути зрозуміліше за рідну пісню або прислів'я?».

Проте царські власті і політичні реакціонери робили все, щоб «Букварь Южнорусский» не потрапив у школи [40, с. 179].

Шевченко робив все для того, щоб піднести українську педагогічну думку на рівень всеєвропейських педагогічних надбань. Він надавав освіті державо -, нації - , культурологічного значення. Понад усе ставив завдання формування особистості, патріота, людини мудрого і доброго серця. Учитися потрібно у всіх, з урахуванням історії, долі, характеру, історичної місії народу. Також відстоює

єдність процесу навчання в сім'ї, соціальному середовищі, закладах освіти, традиціях нації, а головне у вихованні родини та пам'яті історії. Вважав, що основою саморуйнування особистості є винародовлення.

Поет розумів, що самої формальної освіти недостатньо, що вона повинна даватися разом з усебічним вихованням людини і поєднуватися із національними традиціями.

Освіту народу, поширення знань розглядав як справу ідейну, патріотичну. Високо підносив професію педагога, вважав за необхідне, щоб до педагогічної діяльності допускалися люди здатні із честю її виконувати.

Вивчаючи життя Шевченка та заглиблюючись у його твори, ми бачимо яка у них сила вислову і розуміння. Одного погляду досить, щоб воскресити в нашій пам'яті, батьківщину, звичаї предків, події історії, викликати пристрасті які вражають душу.

Перлиною не тільки в українській, але в світовій педагогіці є вірш «Садок вишневий коло хати». Цей вірш – одна з найчарівніших струн поетичної шевченківської музики. Автор створив чудову картину природи, життя людини і величі України, і все це поєднав у глибокій природній гармонії, взаємоповазі, любові і толерантності. Літній вечір постає перед нами у всій своїй величі і красі. Сім'я вечеряє біля хати. Малі діти, щаслива мати готують вечерю і ждуть додому рідних. Навколишню атмосферу наповнює краса і велич зоряного неба, шелест замріяних садів і дібров, гудіння хрущів і дзвінкий спів солов'я. Вірш ніби переносить нас у ті часи і події, і ми усвідомлюємо високі людські цінності: доброту і чесність простого українського люду, повагу і любов до Матінки-Землі, усвідомлення її неповторності і краси. І ця лагідна музика природних барв, ніжна лірика почуттів наповнюють нас, облагороджують людську душу, надихають її на світлі мрії і величні справи.

Збірником поетичної творчості став «Кобзар», який начебто підсумував усе найвизначніше в житті народу, українські національні традиції, відбив сучасне і минуле і накреслив шляхи до майбутнього, тим самим заклав основу нової української літературної мови, а разом з тим і літератури. Без цієї великої

національної книги не можна уявити існування українців й досі як нації. Кобзар в усі часи був і залишається цілющим джерелом педагогічної і загальнолюдської мудрості, на основі якого формувалися національні цінності цілих поколінь українців.

Через усю творчість Тараса Григоровича Шевченка проходить ідея незалежності України, шани і поваги до неї, відданості своєму народу, злагоди і любові в суспільстві.

Найважливішим елементом поетичної творчості поета є образ неньки-України. Палкими і щирими синівськими почуттями сповнені звернення до України: «мамо», «nene», «вдово-сиротино». Він називає Україну раєм, бо й справді це божевільна краса, яка дає наснагу душі. Краса, яку треба бачити, обожнювати і оберігати.

Я так її, я так люблю,
Мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога,
За неї душу погублю

В образі одного села вся Україна. Шевченко висловлює думку про ідеал краси створеної Богом, який незримо присутній тут і милується своїм творінням:

– Здається кращого немає нічого в Бога,
Як Дніпро та наша славная країна.

У вірності народові, в самовідданій любові до нього, виявляється найбільше достоїнство людини. В поемі «Сон» у всякого своя доля Шевченко здирає маску із псевдо патріотів що клялися вітчизною, а на ділі знущалися з неї і грабували.

А той, щедрий та розкішний
Все храми мурує:
Та Отечество так любить
Так за ним бідкує,
Так і з нього, сердешного,
кров, як воду точить..!

Скільки вже написав про тих перевертнів «мерзенних каламарів», «п'явок» народних, «блюдомців», що «батько їх, може, останню корову жидам продав, поки навчив московської мови». Отже, був послідовним у своєму бажанні зарадити цьому лихові. У повісті «Близнята» - читаємо: «Якщо ми задля якогось марного срібника почнемо глумитися над своїми звичаями старовини, то що з нас буде»?

Людина яка любить вітчизну, її народ не може бути спокійною перед лицем неправди. Шевченко вважає за найгірші моральні тортури такий стан, коли людина засуджується на споглядання суспільного зла і позбавляється можливості проти нього боротися [40, с. 126].

Він благає долю позбавити його такої жахливої перспективи:

Не дай спати ходячому
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятись.

А дай жити, серцем жити і людей любити.

Визначну роль у вихованні патріотизму, любові до рідного народу, формуванню самосвідомості Шевченко відводить рідній мові. Вона є невмирущим виразником народних ідеалів, духовним піднесенням.

Ну що б здавалося слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється, ожива, як її почує ...

Поет закликає зрозуміти пізнати таїни рідної мови, бо людина без любові до материнської мови не може бути вірною ні своєму народові, ні державі. Без неї поет не мислив ні духовної, суверенної, «природної» особистості, ні нації спроможної посідати гідне місце серед інших народів.

Уроки рідної мови це – людинознавство. Вони сприяють вихованню у дітей загальнолюдських цінностей, почуття гордості за свій народ і солов'їну мову.

Його повісті, щоденник та більшість листувань читаються немов якісь навчально-виховні та морально-педагогічні твори. Таким зразком моральної

педагогіки є поема «Катерина», а поема «Сліпа» оповита християнською любов'ю та всепрощенням.

У поемі «Сон» Тарас Григорович Шевченко вдало використовує прийом контрасту – прекрасний український пейзаж змальований у кращих фольклорних традиціях, а на його фоні – жахливі картини з життя найзнедоленіших верств покріпаченого селянства.

Російський цар провадив загарбницьку політику, вів несправедливі війни, які потребували велетенських коштів. Знедержавлення та покріпачення в Україні довели до крайнього стану зубожіння простого українського народу, що перебував у стані рабів.

Як відомо повний занепад державності і незалежності України припадає на часи правління Петра I, а потім Катерини II: «це той Петро, що розпинав нашу Україну, а «Вторая» доконала вдову сиротину».

У підсумку ліричний герой Шевченка має можливість з «висоти пташиного польоту» осмислити картини несправедливості і побачити справжню дійсність, відкрити її для сучасників. Поет не лише висміює та заперечує старе, віджите, негативне, що привело до трагічного стану існування народу, а передбачає народження та утвердження нового, позитивного, прогресивного. Поема перейнята ідеєю необхідності змін, утвердження демократичної влади народу та відродження державності України. Автор лине душею до рідної України, де бачить її славне героїчне минуле: Козатчину, національно-визвольну боротьбу, славних гетьманів і мріє повернутися до дому:

Ніби знову я на волю, на світ народився.

Дай же, Боже, коли-небудь, хоч на старість стати

На тих горах окрадених у маленькій хаті.

Ця поема стала провідником народу, коли людська духовність прагне вирватися на волю, яка для слов'ян є необхідним засобом повноцінного існування [35, с. 20].

Кожен із нас замислюється і розуміє, що ми починаємо своє життя у світі – від коліскової пісні матері, від її ніжного слова, яке веде нас упродовж життя. Тож

головне для нас сьогодні не розгубити тієї доброти, лагідності, честі які вкладають у нас матері.

Серед великої спадщини Кобзаря «образ жінки – матері, трудівниці» посідає найпочесніше місце. Для Шевченка жіноча доля була нестерпним болем у серці: доля рідної матері, котру передчасно «у могилу нужда та праця положила», його рідних сестер Катрі, Ярини та Марії, «отих голубок молодих», в яких «у наймах коси побіліли», його першої юначої любові Оксани Коваленко. Поет бачить у жінці передусім духовну красу, обоожнює материнство, уславлює щирість і вірність почуттів:

Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Стало святим ідеалом для багатьох поколінь і є для нас до нині.

Тарас Григорович Шевченко підніс жінку-кріпачку, жінку-матір, жінку-месницю на найвищий п'єдестал: чистоти, глибини і вірності почуттів, моральної краси і материнської величі. [35, с. 22]

«...І перед нею помолюсь, мов перед образом святим тієї матері святої»...

Духовний світ визначає той обсяг знань і норм поведінки, який людина успадковує протягом всього життя і доводить його своєю поведінкою, вчинками, словами, чітко дотримуючись законів моралі і етики.

Естетичне виховання стає багатшим, якщо людина буде обізнана із музикою. Савватій із «Блізнецов», зображений Шевченком як взірць доброго виховання. Він не тільки малює, але й непогано грає на різних музичних інструментах.

Шевченко перейняв смак до народної пісні у названого батька Нечипора Федоровича Сокири, який глибоко відчував усю її красу.

Дід Тараса, Іван також знав дуже багато козацького, гайдамацького, кобзарського фольклору та історію гетьманської України і передав ці знання онукові. Тарас непомітно почав наспівувати українські пісні, які чув від діда та мами. З часом спів з малюванням став його органічною потребою. Коли присутні чули спів Шевченка, всі затихали і насолоджувалися чарівним співом, що йшов

від серця, наповнювався глибокими почуттями і хвилював душу. Особливо натхненно він виконував народні пісні.

У подальшому усю творчість Шевченка пронизує справжня народність і народна пісенність як її органічний елемент «Своєю мелодикою», ритмічною віртуозністю поезії Шевченка створюють авторові славу одного з наймузикальніших поетів світу.

У своїй стихійній силі творця він, здається, не хотів знати ніяких законів, крім тих, що диктували йому його власна мистецька інтуїція, сила задуму, вогонь темпераменту (Олесь Гончар).

Шевченко вважав, що мистецтво має велику силу виховного і освітнього впливу на людей. Воно облагороджує людину, робить її життя більш повним, більш змістовним: «істинно витончений твір на художника і взагалі на людину сильніше діє, ніж сама природа» [40, с. 103]...

Освіта розумова і естетична має своїм завданням забезпечити формування цілісної особистості, для якої знання служать надійним джерелом правильних суспільно-політичних і моральних поглядів, правильної суспільної поведінки.

Виховання – вічна як світ проблема. Відколи існує людство на землі, від тоді змушене воно невпинно дбати про формування потомства і продовження свого роду. Кожен народ через свою національну систему виховання органічно продовжує себе в своїх дітях, генерує національний дух, менталітет, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя. Художнє слово, образотворче мистецтво вважає Т.Г. Шевченко наповнене глибоко реалістичним змістом – це могутнє джерело і пізнання дійсності і виховання справді людських почуттів, волі до боротьби за людське щастя, це – і джерело естетичного виховання мас.

Поруч із правдивою історією свого народу, рідною мовою, які мають займати провідне місце в рідній школі поет високо цінить народну пісню. Вона була для нього невмирущим джерелом духовності народу, його історією, долею.

Наша дума, наша пісня

Не вмре, не загине...

От де люди, наша слава,
слава України.
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Пісні на слова Шевченка стали народними «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний», «Нащо мені чорні брови», «Ой одна я, одна», «Як би мені черевички». Багато пісень, на слова Шевченка музика до яких написана різними композиторами перетворилися у народні: «Рече та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої», «Садок вишневий коло хати», «Нащо мені чорні брови», «По діброві вітер віє», «Зоре моя вечірня я», «Заповіт».

Серед кобзарів, які співали народні пісні на слова Шевченка: Євген Мовчан, Остап Вересай, Петро Неховайзуб, Дмитро Скорик, Микола Дубина.

Тому дуже важливо щоб пісенне слово Т.Г. Шевченка торкнулося найніжніших струн людського серця, зокрема молодшого покоління, адже його пісенна творчість – це національний скарб що має вагомий навчально-виховний вплив [38, с. 784].

Велике навчально-виховне значення має живописна спадщина поета (картини, гравюри, акварель). Вони дають широке поле для розвитку мовлення, мислення, уваги, творчості, вміння аналізувати; формувати художні цінності і смаки; виховувати повагу і шану до живописної спадщини великого сина України, народу, який він прославляє [35].

Якщо поетична спадщина Кобзаря налічує понад 240 творів, то живописна – близько 1200 робіт (олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків). Найвідоміша нам картина Т. Шевченка «Катерина» (1842р., олія), створена за мотивами однойменної поеми. На вродливому обличчі дівчини – вираз глибокої образи, сорому і водночас покірності. Постать дівчини освітлена яскравим сонцем. Як і в поемі на картині краса дівчини протиставляється тяжкій її долі. Голівка опущена, припухлі губи аж ніби тремтять, очі заплакані.

Споглядання цієї картини дає сучаснику розуміння величності української природи, народу, поваги і любові до рідної землі, її добрих і багатостраждальних людей, а також відчуття трагізму багатівікової історії панування імперії.

Вагомий виховний вплив має картина «Селянська родина», де відображені теплі, доброзичливі і лагідні стосунки в родині. Біля убогої селянської хати – молоде подружжя і дитина. Збоку розбитий глечик. Біля ніг чоловіка собака з насторожено піднятою мордою, ніби вслухається в розповідь. Відчувається, що стосунки між подружжям доброзичливі і лагідні.

За хатою сидить дід в киреї. Надворі погоже надвечір'я, і в самому повітрі ніби розлита благодать [35, 38].

Відродження національної культурної спадщини, зокрема, філософської, риторичної, поетичної, чарівного народного золото слова, в якому відбито дивоцвіт українського менталітету і світовідчуття, що подарував світу титанів думки, слова, духу. І серед них феномен Тараса Шевченка, його красне пророче слово, яке сягає вершин космічних, найпотаємніших глибин людського духу. «Апостол правди і свободи» створив істинні шедеври українського красного слова – божественного за силою і красою. Він залишив безсмертні роздуми про якості істинної, духовної людини в поемах: «Марія» і «Тризна». [35, с. 204].

Тарас Григорович Шевченко стояв і нині міцно стоїть віч-на-віч з ворогами національно-культурного розвитку українського народу і закликає нас, інтелігенцію, бути в перших рядах боротьби за Свободу і Незалежність.

Багато учасників, у тому числі і священнослужителів підтверджували, що під час Помаранчевої (2004 р.) та революції Гідності (2013 р.) відчували як над Майданом Незалежності витали душі Шевченка і інших нескорених героїв України, підтримували людей і допомагали їм вибороти омріяну справжню Свободу і Волю!!!

Мрії Т.Г. Шевченка збулися і Україна стала вільною, але чи змогли ми побудувати вільну, незалежну і демократичну державу, без корупції і російського шовінізму?...

Виконуючи заповіді Т.Г. Шевченка, пам'ятаймо нашу славу історію, героїв, які поклали свої світлі душі на олтар служіння Україні, народні звичаї і традиції, геніальні твори наших митців і письменників, мелодійні козацькі, народні пісні і танці, бо це наша внутрішня моральна сутність. Будьмо тверді у своїх поглядах і переконаннях, і готові до рішучих дій в ім'я збереження нашої ідентичності, рідної землі, народу, Батьківщини.

Світло правди – кожен вірш, кожний рядок шевченківської думи для нас українців – це глибока філософія життя, героїчна історія нації, життєдайна педагогіка поколінь, мудрість народних джерел, душевний порив до волі свободи і героїчних звитяг.

В період відродження національної системи освіти важливо вивчити спадщину Т.Г.Шевченка. Його слово завжди чесне, сучасне і актуальне і дає відповідь на багато викликів сучасного суспільного життя.

Викладені в статті соціально-педагогічні погляди поета можуть мати ефективно застосування в організації навчання. Поетапність і толерантність освіти, її національний характер, народність, розвивальне навчання, повага рідної мови, формування християнських цінностей, культури і моралі з метою виховання справжніх українців.

Розділ II. Особливості розвитку логічного мислення школярів

*У науковому мисленні завжди присутній
елемент поезії. Справжня музика
і справжня наука
потребують однорідного мислення.*

А. Ейнштейн

2.1. Народна мудрість про навчання та розвиток особистості.

Головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування поколінь, здатних навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства.

Національна доктрина розвитку освіти серед основних завдань визначає всесторонній розвиток особистості, формування у школярів цілісної наукової картини світу.

Вирішення відповідного завдання можливе на основі впровадження в навчально-виховний процес нових прогресивних концепцій, сучасних технологій і наукових досягнень.

У процесі навчання учневі потрібно не тільки здобувати знання, вміння і навички, засвоїти способи людської діяльності, а й оволодіти творчим підходом до її здійснення, розвивати стійкі пізнавальні процеси і мотиви навчання. Таким чином, на перший план виходить завдання розумового розвитку, формування творчого мислення школярів.

К. Ушинський писав: “Ні один наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов’язок полягає в тому, щоб привчити вихованців до розумової праці і що цей обов’язок більш важливий, ніж передача самого предмету”.

Розумове навчання та виховання дітей є одним з найважливіших завдань української народної педагогіки. Під розумовим навчанням розуміється цілеспрямований вплив дорослих на розвиток активної розумової діяльності дітей. Включає ознайомлення їх з навколишнім світом, формування різносторонніх інтересів, інтелектуальних умінь і навичок, розвиток пізнавальних здібностей.

Народна мудрість гласить: “Знання та розум – скарб людини”, “Не краса красить, а розум”, “Щастя без розуму – торбина дїрява”.

По-справжньому піклуються про розумове навчання та виховання своїх дітей ті батьки, які з ними багато спілкуються, чітко й у доступній формі відповідають на численні запитання, усіяко підтримують їхню природну допитливість, будять увагу, формують спостережливість.

Спочатку пізнання навколишнього світу починається з відчуттів і сприймань через органи зору, слуху, смаку, нюху й дотику. Оволодіння мовою дає змогу дитині здобути знання про дійсність опосередковано, а не тільки шляхом безпосереднього сприймання предметів та явищ.

У спілкуванні з дітьми багато важить використання фольклору. Зокрема, казка вчить послідовно й логічно викладати думку. Через казкові образи в їхню свідомість входить слово з його найтоншими відтінками. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. У казкових образах проходить перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного. Дитина прирівняє казку до життя, а життя – до казки, і сама собі міркує, дивується: яку пісню співає пташка, про що шепочуть дерева.

Дієвим засобом навчання в народній педагогіці також виступають прислів'я, приказки, загадки. Вони випромінюють світлий розум і життєвий досвід народу, високий злет людської думки. Допомагають подивитися на предмети зіркими очима предків та висловитися влучним словом, вірним духу народної мови. “Прислів'я, хоч воно “коротше від пташиного носа”, являє собою маленьку розумову задачу, яка цілком дитині під силу”, – писав К. Ушинський. “Сонце освітлює людині шлях, книга дає їй крила”, “Доки не впріти, доти не вміти”,

“Взимку днина лиш година”, “На небі, де нема рослин, ходить вічно круг тварин”.

2.2. Особливості формування системи наукових понять школярів.

Виходячи з принципів гуманізації освіти, які апелюють до індивідуалізації і диференціації навчання, слід забезпечити можливість кожній дитині відчувати радість навчання, успіх творчості. Д. Ельконін, В. Давидов довели, що з раннього віку необхідно формувати абстрактне мислення, яке народжується з дії. У процесі маніпулювання з предметами дитина розв’язує різні розумові задачі. Граючись з іграшками, вона критично, методом спроб і помилок шукає принципи розбирання і складання іграшок, вчиться враховувати і співвідносити між собою величину й форму різних деталей, робити найпростіші узагальнення.

У час різних суспільних змін потрібні люди, здатні приймати нестандартні рішення, критично мислити. Разом з тим сучасна масова школа ще зберігає традиційний підхід до засвоєння знань. Часто навчання зводиться до пасивного запам’ятовування програмового матеріалу. Повторення одних і тих самих дій знижує інтерес до навчання. Діти позбавляються радості відкриття нового, втрачають здатність мислити. Уміння мислити формується у школярів стихійно. Немає жодного предмета, який би цілеспрямовано навчав дітей мислити, мислити самостійно, творчо, нестандартно.

У зв’язку з цим учителям доцільно в процесі викладання застосовувати технологію формування цілісної системи наукових понять, що є основою розвитку логічного мислення школярів.

Розглянемо деякі теоретичні аспекти вирішення відповідного завдання.

Із *Схеми 1* видно, що пізнавальні процеси є двох рівнів – чуттєвого та логічного пізнання.

Відчуття, сприймання й уявлення, що виникли на їх основі, належить до першого рівня пізнання та характеризують чуттєве відображення дійсності, де знання про світ безпосередньо пов’язані з дією предметів на органи чуттів.

Найчастіше діти уявляють наочний, зоровий образ предмета. Тому мислення називається наочно-діючим. Вони вчаться розчленовувати уявлення на окремі частини, аналізувати контури предметів, зіставляти схожі між собою, знаходити подібності і відмінності. Таке мислення дає змогу учню розуміти просторові й часові відношення.

Складніше осмислити причинно-наслідкові зв'язки. Дійсні причини подій, як правило, приховані від безпосереднього сприйняття, не є наочними, не виступають на перший план. Щоб їх виявити, потрібно абстрагуватися від другорядного, випадкового. Тому критичне (причинове) мислення пов'язане з виходом за межі образу, ситуації, що уявляється.

Критичність мислення виявляється в тому, що діти починають оцінювати свою і чужу діяльність з погляду законів та правил природи і суспільства.

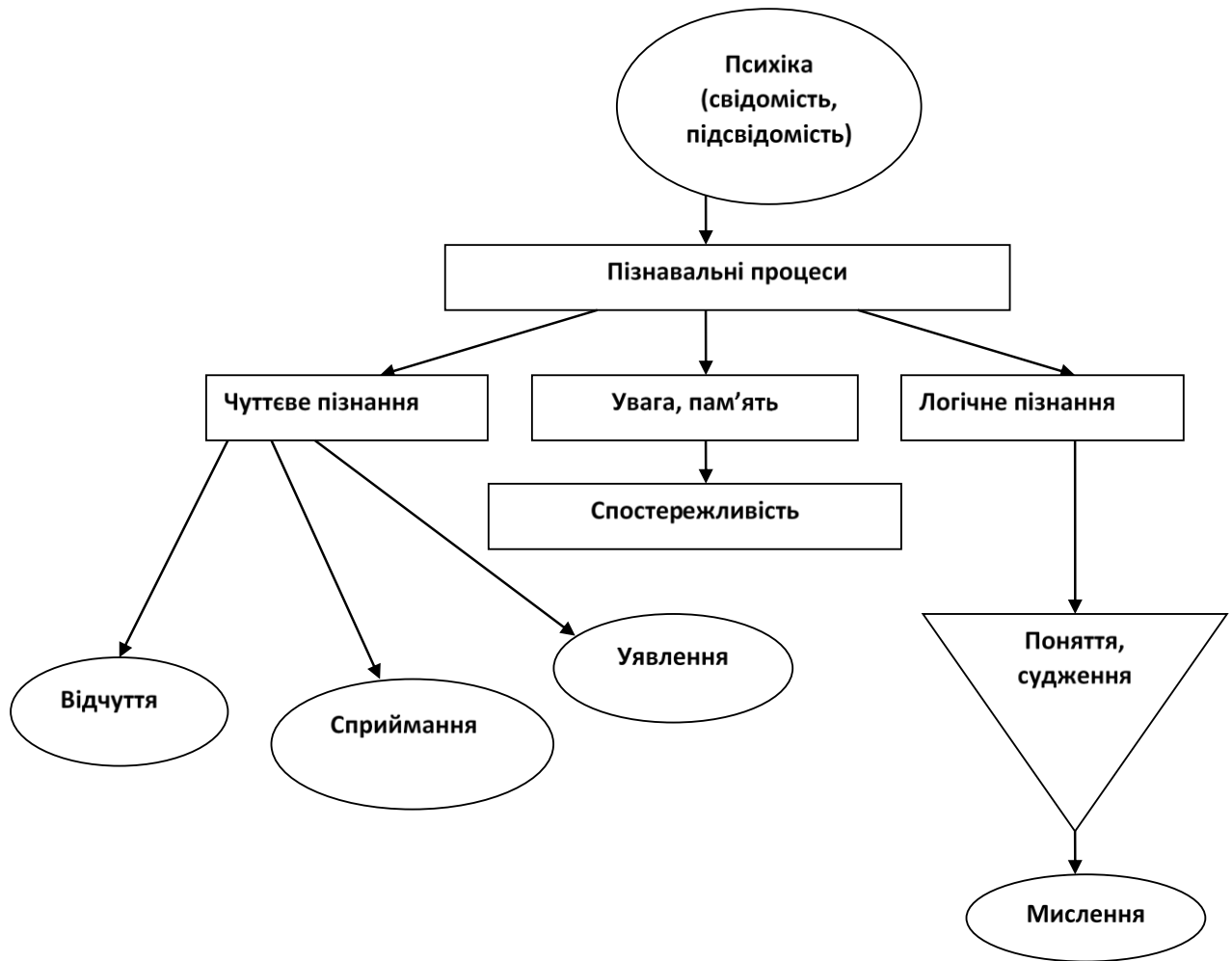
Людина, яка вільно, активно й критично мислить, здатна об'єктивно оцінювати події, робити правильні висновки. За умови розвитку критичного мислення учні можуть не тільки послідовно викладати вивчений матеріал, а й висловлювати самостійні, розгорнуті оцінювальні судження, переконливо аргументувати їх. Воно сприяє саморозвитку особистості, допомагає пізнати себе, самореалізуватись, що дає змогу правильно визначити й продуктивно будувати життя.

Тому педагогам необхідно забезпечити плавний перехід і тісний взаємозв'язок між рівнями пізнання.

2.3. Розвиток розумових операцій учнів.

Як видно із *Схеми 1*, другим рівнем пізнання є абстрактне мислення, або мислення в поняттях, що не базується на чуттєвому пізнанні й оперує не образами, а змістом понять. Психолог Л. Виготський відзначав: “Мислення завжди рухається в піраміді понять”. Тому дуже важливо в процесі викладання навчальних дисциплін сформувати системи наукових понять, що є основою активної мислительної діяльності школярів. “Тільки система нам дає повну владу над нашими знаннями”, – вважав К. Ушинський.

Схема 1. Структурно-логічна схема пізнавальних процесів

Логік М. Строгович визначає поняття як форму мислення, яка відображає та фіксує істотні ознаки предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Рівні утворення понять можна представити у вигляді схеми:

відчуття – сприймання – уявлення – поняття.

Серед основних характеристик поняття як логічної категорії виділяють зміст, обсяг, міжпонятійні зв'язки і відношення.

Під **змістом** поняття розуміють сукупність істотних властивостей класу предметів або явищ, що відображаються в свідомості за допомогою даного поняття. Істотні властивості є загальні для всіх об'єктів класу. За змістом поняття поділяються на прості і складні (північний полюс світу; небесна сфера).

Обсяг поняття – кількість об’єктів, що входять в дане поняття або відображаються з його допомогою. За обсягом поняття поділяються на одиничні, загальні, категорії (небесний екватор; планета; Всесвіт).

Відображення об’єктивно існуючих зв’язків між предметами та явищами у свідомості людини відбувається через **зв’язок та відношення між поняттями**. Продемонструємо його характеристики на прикладі поняття “дерево” з природознавства.

Зміст поняття включає визначення: “дерево – рослина з одним товстим дерев’янистим стеблом”. До змісту поняття належать визначення, закони, теореми, наслідки тощо. До обсягу цього поняття входять: коренева система, стовбур, гілки, листочки, квіти, плоди.

Міжпонятійні зв’язки характеризують закономірності росту, обміну поживними речовинами, кругообігу води, процес розвитку листків, плодоносіння, розмноження, функції дерева в певній екосистемі, взаємозв’язок з навколишнім рослинним світом, використання деревини в практичних потребах людини та інше.

Усі ці елементи наукового поняття повинні бути ґрунтовно сформовані. Разом з тим дослідження показали, що вчителі основну увагу приділяють заучуванню змісту поняття, не надають серйозного значення розширенню обсягу та встановленню міжпонятійних зв’язків і відношень. У результаті в учнів формуються репродуктивні знання і їм складно розв’язувати самостійні творчі завдання.

Педагогам необхідно забезпечити цілісне формування всіх елементів наукового поняття. Вони повинні бути не формально засвоєні, а осмислені в процесі активної пізнавальної діяльності. Спочатку доцільно чітко визначити основні поняття та провідні ідеї конкретних тем та на основі узагальнених законів природи і суспільства створити цілісний процес навчання.

Значна частина наукових понять належить до високого ступеня загальності, їх формування – складний і тривалий процес, який включає такі етапи: чуттєво-конкретне сприймання; виявлення загальних істотних властивостей класу

спостережуваних об'єктів; абстрагування (відділення істотного від неістотного); визначення понять, уточнення і закріплення в пам'ять істотних ознак; встановлення зв'язків даного поняття з іншим; застосування понять під час розв'язування елементарних задач навчального характеру; класифікація понять; застосування понять у процесі розв'язування задач творчого характеру; збагачення понять; повторне, повніше визначення понять; опора на дане поняття при засвоєнні нового; нове збагачення понять; встановлення нових зв'язків і відношень даного поняття з іншими.

Формування таких понять, як планета Земля, Сонце, Сонячна система, не проходить у процесі вивчення лише астрономії, а всіх природничих дисциплін. Тому важливо координувати роботу вчителів на основі тісних міжпредметних зв'язків, а саме:

- узгодження в часі вивчення окремих тем, за якого засвоєння відбувається на основі понятійної бази, сформованої раніше;
- забезпечення наступності й безперервності в розвитку понять;
- дотримання єдності в їх інтерпретації;
- систематизація та узагальнення понять, формування яких здійснюється в різний час при вивченні різних предметів.

Ефективні методи, що забезпечують тісні міжпредметні зв'язки: розв'язування задач міжпредметного характеру, проведення спільних занять, конференцій, диспутів, семінарів.

Ефективне формування наукових понять неможливе без систематичної роботи з розвитку в школярів розумових операцій, які складають внутрішню мислительну діяльність.

- Аналіз – мислинне розділення цілого на частини (розпізнати й назвати ознаки або частини предмета. Дає можливість виділити характерні ознаки).

Послідовність здійснення аналізу:

1. Розділити досліджувальний об'єкт на складові частини.
2. Дослідити окремо кожний елемент.

3. Якщо потрібно, включити досліджувальний об'єкт у взаємодію з іншими предметами (об'єктами).

4. Скласти план дослідження об'єкта.

Приклад. Дерево має різноманітні ознаки: величину, форму, колір, місце у просторі і часі. Важливим є усвідомлення його структури: коренева система, дерев'янистий стовбур, гілки, листочки, цвіт і плоди. Кожен з цих елементів піддається цілісному дослідженню.

Завдання. Проаналізувати зміну дня і ночі з настанням осені.

- Синтез – об'єднання частини в єдине ціле.
- Порівняння – встановлення загального і відмінного.

Щоб порівняти предмети, необхідно:

- проаналізувати й виділити їхні ознаки, частини;
- зіставити предмети і визначити подібні та відмінні ознаки, частини;
- зробити висновок, що в предметі подібного і відмінного.

Приклад. Порівняти дерева – липу і вербу. Основою для порівняння є листки. Висновок: листки липи і верби однакові за кольором (зелені), але різні за величиною та формою.

Завдання. Порівняти, як змінюються тривалість дня і ночі з настанням осені.

• Узагальнення – виділення й об'єднання найбільш суттєвого (уміння виділяти істотні ознаки, бачити загальне, що повторюється в групі об'єктів (понять). Для визначення істотних ознак використовують порівняння.

Приклад. Дерево – істотною ознакою є одне дерев'янисте стебло.

Завдання. Що є істотною ознакою зміни тривалості дня і ночі з настанням осені?

• Причинно-наслідкові зв'язки (причина – наслідок). Для встановлення причинно-наслідкових зв'язків необхідно передбачити розумову діяльність від аналізу до узагальнення. У природі одні явища спричиняють інші. На небі з'явилися хмари (причина) – пішов дощ (наслідок).

Приклад. Дерево добре розвивається і росте, якщо воно має необхідні поживні речовини, світло, тепло, вологу та повітря.

Завдання. Які причини зміни пір року на Землі?

• Класифікація спрямована на об'єднання об'єктів природи (понять) у групи за істотними ознаками і зв'язками. Вона включає ряд мислительних операцій:

1. Аналіз предметів і явищ (понять).
2. Порівняння й визначення істотних властивостей, ознак, зв'язків.
3. Об'єднання об'єктів природи (понять) у групи за істотними ознаками.
4. Узагальнення і формулювання висновків.

Приклад. Розподіліть рослини у групи за особливістю стебла (істотною ознакою): **калина, кульбаба, дуб, яблуна, жито, смородина, шипшина.**

Рослини за особливістю стебла поділяють на класи:

трава (м'яке стебло); кущі (багато дерев'янистих стебел); дерева (одне дерев'янисте стебло).

Завдання. На які групи поділяються тіла Сонячної системи за особливістю фізичних характеристик?

• Систематизація – встановлення зв'язків між об'єктами (поняттями), об'єднання їх в цілісну систему.

Приклад. За особливістю стебла – трава, кущі, дерева складають цілісну систему рослинного світу.

Завдання. Які істотні ознаки характеризують Сонячну систему?

Відповідні розумові операції необхідно систематично розвивати й закріплювати, виходячи з можливостей навчального матеріалу.

Як приклад, покажемо формування навчальних умінь і навичок, розумових операцій у процесі вивчення теми “Теплові явища” (фізика, 8 клас).

1. Тепловий рух. Характеризуючи тепловий рух як особливий вид руху
Внутрішня енергія матерії, внутрішню енергію тіл, формуємо в учнів
уміння проводити досліди, вести спостереження,
аналізувати їх результати
2. Способи зміни Учні вчаться аналізувати результати
внутрішньої енергії. спостережуваних дослідів, робити узагальнювальні
Конвекція

висновки, складати поширений план параграфів, давати визначення понять

3. Випромінювання Використовуючи пам'ятку “Як будувати доведення”, учні аргументують, що енергія від Сонця до Землі не може передаватися конвекцією і теплопровідністю, порівнюють процес нагрівання тіл з темною та світлою поверхнями
4. Порівняння видів теплопередачі З допомогою пам'ятки “Як здійснювати порівняння” учні застосовують логічну операцію порівняння всіх трьох видів теплопередачі, аналізують взаємозв'язки теплопередачі і рослинного світу
5. Закон збереження й перетворення енергії в механічних і теплових процесах Закріплюється визначене поняття “закон”; формується вміння розкривати закономірні зв'язки між виучуваними поняттями, вести спостереження, аналізувати
6. Агрегатні стани речовини Описуючи стан однієї і тієї ж речовини за різних температур, учні використовують розумові операції: аналізу, порівняння, класифікації
7. Плавлення і тверднення Пояснюючи ці явища з позицій атомно-молекулярної теорії будови речовини, закріплюються вміння розкривати причинно-наслідкові зв'язки
8. Випаровування і конденсація Аналіз процесів переходу речовини з рідкого стану в газоподібний і навпаки формує розуміння школярами взаємозв'язків між явищами природи
9. Узагальнення і систематизація понять теми Забезпечує формування цілісної системи наукових понять, пізнання взаємозв'язків у природі, що спричинені дією загальних законів руху, розвитку, взаємодії, причинності та матеріальної єдності світу

2.4. Активізація мислительної діяльності. Творчість.

Мислення – це процес свідомого відображення дійсності в таких об'єктивних її властивостях, зв'язках і відношеннях, у які включаються й недоступні безпосередньому чуттєвому сприйняттю об'єкти (А. Леонт'єв). Воно характеризується: широтою – здатність включати в мислительний процес систему знань, умінь і навичок; глибиною – уміння проникати в суть досліджуваних явищ і процесів; швидкістю – оперативно застосовувати знання і вміння в навчально-пізнавальній та іншій діяльності.

Мислення нерозривно пов'язане з мовленням. Слово і речення є змістовими компонентами мовного відображення світу. Розвиток мови здійснюється з опорою на чуттєвий досвід, оскільки між словесним і наочним образами предметів існують тісні взаємозв'язки.

Розвиток мислення учнів прискорюється і підсилюється, якщо вчителі, викладаючи навчальні предмети, забезпечують активну мислительну діяльність. Відповідну роботу доцільно проводити в такому порядку:

- Знайомити учнів з окремими прийомами мислення в процесі вивчення навчального матеріалу.
- Формувати усвідомлення, що використання мислительних прийомів полегшує розуміння процесів і явищ, підсилює інтерес до їх вивчення.
- Розвивати вміння підбирати мислительні операції залежно від змісту навчального матеріалу.
- Привчати школярів до комплексного використання різних прийомів мислення або їх комбінацій.
- Виробляти звички самостійно застосовувати прийоми мислення.

Тому завдання вчителя не скільки донести до учнів необхідну для засвоєння інформацію, але створити умови для самостійної навчальної праці з творчими завданнями, організувати пізнавальну діяльність, оцінювати й коректувати її результати.

Серед основних прийомів мислительної діяльності можна виділити наступні:

- стимулювальних ланок;

Щоб прийти від твердження А до висновку В, уникаючи механічного заучування, учень застосовує допоміжні (власні) судження – малюнки, графіки, теореми;

- реконструкції;

Багато учнів стараються переказати матеріал, забуваючи про основні моменти. У процесі запам'ятовування і відтворення інформація часто підлягає змінам. Будь-яка еквівалентна зміна матеріалу називається реконструкцією. Щоб реконструювати новий матеріал, його потрібно зрозуміти. Прийом реконструкції полягає у відтворенні учнями навчального матеріалу своїми словами із збереженням змістової та логічної структури;

- умовного складання плану;

При опрацюванні матеріалу здійснюється поділ його на окремі логічні частини, виділяється основне, складається план.

1. Учитель може подати готовий план доведення теореми. Учні доводять її самостійно за вказаним планом.

2. Учні вчать складати план уже розв'язаної задачі чи доведеної теореми;

- виділення змістових опорних пунктів

При вивченні матеріалу діти виділяють в ньому основне;

- прогнозування

Розв'язуючи певні завдання, школярі передбачають хід подій, регулюють і координують свою діяльність, прогнозують результати;

- співвідношення

Вивчаючи новий матеріал, учні постійно опираються на вивчений раніше, зіставляючи його.

Особлива увага приділяється таким аспектам мислення, як логічність, комбінаторність, евристичність, здатність до аналізу та синтезу, уміння узагальнювати та конкретизувати, помічати відмінності та закономірності, знаходити нестандартні підходи.

Здатність до творчості в дітей закладається поступово, а творче мислення включає три стадії розвитку: наочно-діюче, критичне й евристичне.

Мислення, що спирається на критерії вибіркового пошуку, дає змогу вирішити складні, невизначені, проблемні ситуації, називається евристичним. Чітка логічна схема міркувань, точність, лаконічність мови, системність, послідовна аргументація характеризують творчий стиль діяльності особистості. До елементів розвитку творчості школярів належать:

- уроки:
  - захисту знань;
  - підсумкові;
  - розвивального навчання;
  - нестандартні;
- розв'язування задач:
  - різними способами;
  - самостійне складання та розв'язування їх авторами;
  - міжпредметного характеру;
  - за зразком (рисунок, схема, порядок розв'язку);
  - із зміненими умовами;
- складання кросвордів;
- формування вмінь:
  - самостійно мислити;
  - складати плани і приймати рішення;
  - знаходити оригінальні розв'язки;
  - проявляти навчальну ініціативу;
  - виявляти протиріччя;
  - конструювати задані ситуації;
  - аналізувати результати діяльності;
  - піддавати сумніву одержані рішення;
  - вдосконалювати навчальну діяльність;
  - генерувати ідеї;

включати поняття в нові зв'язки;

здійснювати змістове співвідношення – знаходити зв'язки між поняттями на основі суттєвих ознак;

переносити знання, вміння і навички в нову ситуацію;

наводити власні приклади, що ілюструють певне явище.

Проблемні, творчі завдання мають відповідати таким вимогам:

- бути побудованими на тісних внутрі- та міжпредметних зв'язках;
- відповідати розумовому рівню розвитку учнів;
- охоплювати основні, базові поняття виучуваного матеріалу;
- забезпечувати формування всіх елементів інтелектуальних умінь;
- базуватися на використанні різних способів навчально-пізнавальної діяльності.

До психологічних складових творчої діяльності можна віднести такі **якості мислення**:

допитливість – прагнення дізнатися про все нове, до різнобічного аналізу об'єкта, виявлення його зв'язків, причин, джерел виникнення;

глибина – прагнення і здібність виявити істотні ознаки об'єкта;

гнучкість і рухливість – уміння швидко встановлювати нові зв'язки, класифікувати, аналізувати об'єкти, бачити в них нове, незвичайне;

логічність – чітка послідовність, логічна правильність в умовиводах і судженнях;

доказовість – обґрунтованість результатів мислення;

критичність – самоконтроль за розумовим процесом, критичне ставлення до своїх і чужих думок;

розумність – відповідність розумових дій до тих умов, у яких відбувається мислительна діяльність.

Стиль навчання і стиль мислення – це частина стилю життя особистості. У ньому можна побачити своєрідність кожної людини. Жінки більше, ніж чоловіки довіряють власній інтуїції. Хлопці частіше роздумують над своїми інтересами й захопленнями, а дівчата – над взаєминами, їхнім оцінюванням та

прогнозуванням майбутнього. Юнаків важче переконати в чомусь, а дівчата досить легко погоджуються з думками інших.

Щоб краще розуміти учнів і відповідно формувати їхню мислительну діяльність, доцільно використати тестове опитування.

Тест на стилі навчання й мислення

1. а) не дуже добре запам'ятовую обличчя;
б) не дуже добре запам'ятовую імена;
в) однаково добре запам'ятовую імена й обличчя.
2. а) найкраще засвоюю усні пояснення;
б) найкраще засвоюю пояснення у прикладах;
в) однаково добре засвоюю усні пояснення й пояснення у прикладах.
3. а) здатний легко виражати почуття й емоції;
б) стриманий у вираженні почуттів та емоцій;
в) скутий у вираженні почуттів і емоцій.
4. а) використовую фактичну, об'єктивну інформацію в судженнях;
б) використовую особистий досвід і почуття в судженнях;
в) використовую однаково і те, й інше.
5. а) легко, весело підходжу до вирішення проблеми;
б) серйозно, по-діловому підходжу до вирішення проблеми;
в) поєдную веселий і серйозний підходи.
6. а) люблю заняття, на яких завдання мають чітку й безпосередню практичну застосовність;
б) люблю заняття, на яких завдання не мають чіткої практичної застосовності;
в) однаково сприймаю обидва види діяльності.
7. а) реаую на відгуки й емоції;
б) реаую на заклики до логіки;
в) однаково реаую на те й інше.
8. а) люблю працювати над проблемами послідовно;
б) люблю працювати одночасно над декількома проблемами;

- в) люблю працювати і так, і так.
9. а) віддаю перевагу інтуїтивному підходу до вирішення завдань;
 б) віддаю перевагу логічному підходу до вирішення завдань;
 в) користуюся обома підходами.
10. а) переважно покладаюся на мову під час запам'ятовування й мислення;
 б) переважно покладаюся на образи під час запам'ятовування;
 в) однаково покладаюся на образи й мову.
11. а) легко можу розгубитися навіть у знайомій обстановці;
 б) легко орієнтуюся навіть у незнайомій обстановці;
 в) відносно добре орієнтуюся.
12. а) волю вивчати деталі і специфічні факти;
 б) віддаю перевагу загальному огляду предмета;
 в) віддаю перевагу, коли загальний огляд доповнюється деталями.

У кожному запитанні описані три різні стилі навчання й мислення. Учень обирає один з них, що найкраще характеризує його сильні сторони і переваги. Підрахунок можна зробити, використовуючи ключ (див. *Таблицю 2*).

Таблиця 2

№	а)	б)	в)
1	Л	П	Р
2	Л	П	Р
3	П	Л	Р
4	Л	П	Р
5	П	Л	Р
6	П	Л	Р
7	П	Л	Р
8	Л	П	Р
9	П	Л	Р
10	Л	П	Р
11	Л	П	Р

П – правопівкульовий (емоційно-гуманітарний) стиль навчання й мислення;

Л – лівопівкульовий (науково-логічний);

Р – рівнопівкульовий (змішаний – рівнозначний) (за методом А. Сиротюка).

Підсумок результатів тестування дає можливість наближено визначити стилі навчання та мислення школярів, а постійна систематична робота з виховання, розвитку й керування мислительною діяльністю забезпечить становлення активної, самостійної, творчої особистості.

Розділ III. Науково-педагогічний експеримент з проблеми формування спостережливості дітей.

3.1. Основні завдання та структурно-логічна схема педагогічного дослідження.

Природа – це не тільки матеріальна, а й духовна цінність суспільства. Вона чарує красою своїх барв, звуків, ароматів, своїм рухом, цвітінням і плодами.

Дитина впізнає навколишній світ, проходить громадянське становлення, формує характер, вчинки і естетичні смаки.

Базовий компонент дошкільної освіти передбачає: формування основ соціальної адаптації та життєвої компетентності, елементів природо-доцільного світогляду, розвиток позитивного емоційно-цілісного ставлення до довкілля, до практичної та духовної діяльності людини, розвиток потреби в реалізації власних творчих сил.

Виходячи із особливо ціннісних завдань спостереження за природою, була визначена наступна тема експерименту.

Тема. Формування спостережливості дітей дошкільного віку у процесі спілкування з природою.

Мета. *Встановити психолого-педагогічні закономірності формування спостережливості дітей дошкільного віку у процесі спілкування з природою.*

Об'єкт дослідження. *Розвиток внутрішніх можливостей особистості (спостережливості, пам'яті, уваги, мислення).*

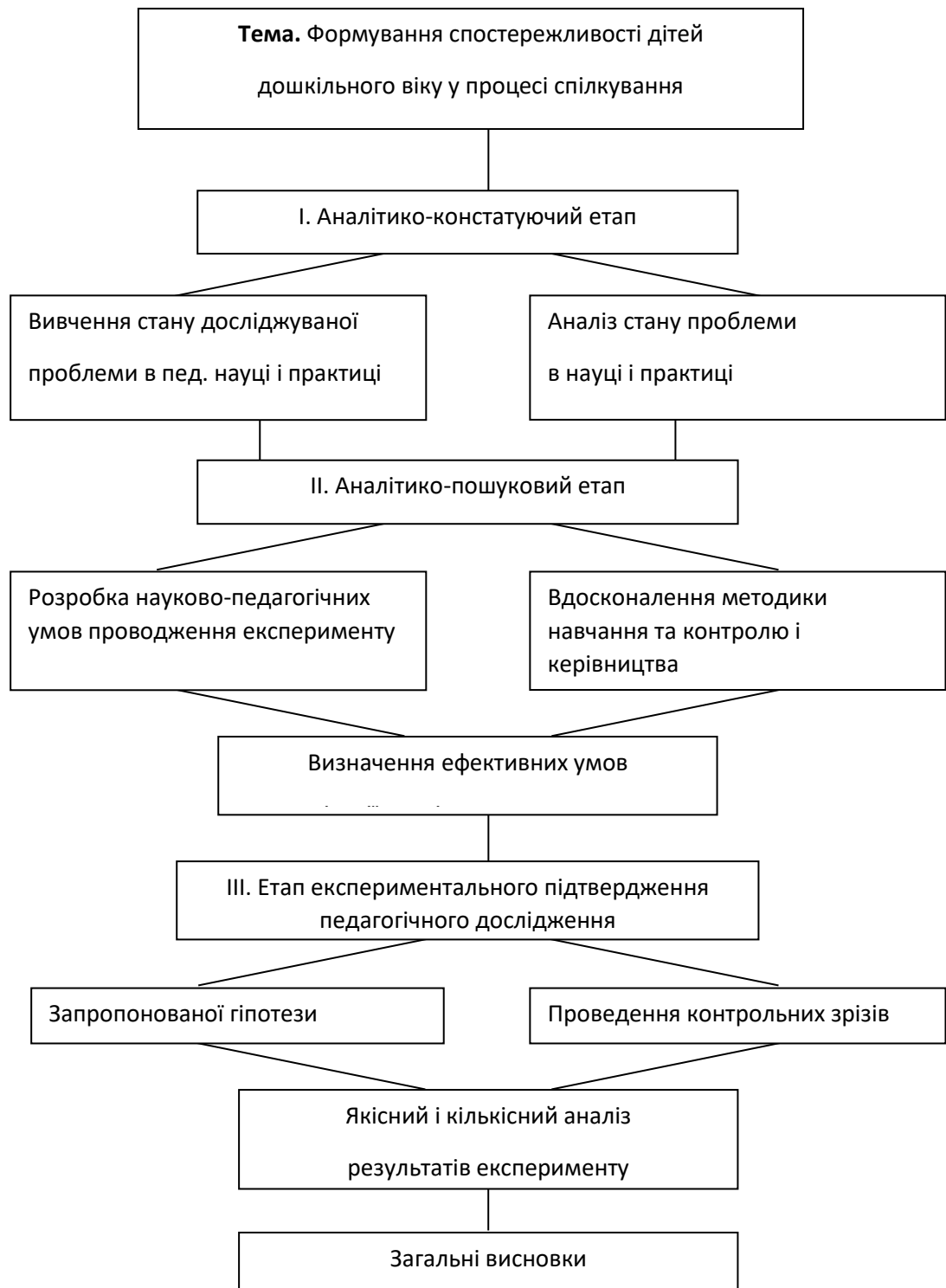
Предмет дослідження. *Процес формування загальнопізнавальних вмінь дітей старшого дошкільного віку.*

Методи дослідження: *теоретичні, експериментальні.*

Методологічну основу дослідження становить філософське положення про необхідність наукового пізнання взаємозв'язків у природі.

Гіпотеза. *Організація систематичних спостережень у природі збуджує інтерес і допитливість дітей, уточнює і збагачує їхні уявлення і поняття про зв'язки і відношення між явищами природи, формує словесно-логічне мислення.*

Схема 3.1. Структурно-логічна схема педагогічного дослідження

Основні завдання дослідження

1. Розробити науково-педагогічні умови організації спостережень дітей за природними явищами та процесами.
2. Вивчити розвиток загальнопізнавальних вмінь як компоненту логічного мислення дітей старшого дошкільного віку.
3. Підтвердити ефективність експериментального дослідження.

Структурно-логічна схема педагогічного дослідження.

I. Аналітикоконстатуючий етап.

1. Вивчення стану досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній літературі та практиці:

- а) розвиток загальнопізнавальних вмінь як компоненту логічного мислення дітей старшого дошкільного віку;
- б) науково-методичні особливості організації спостережень дітей у природі.

2. Аналіз стану проблеми в психолого-педагогічній літературі та практиці:

- а) анкета для вихователів «Особливості організації спостережень за природними явищами та процесами»;
- б) бесіда з дітьми (контрольний зріз) «Як ви можете пояснити природу навколо нас?», «Що і як ви спостерігаєте під час прогулянки?»
- в) розробка загальних методичних підходів з організації спостережень за природними явищами та процесами: завідувачі, вихователі-методисти;
- г) визначення об'єктів із спостережень в природі (розробка планів практичних занять):
  - спостереження за Сонцем;
  - спостереження за Місяцем;
  - спостереження зоряного неба;
  - спостереження за хмарами;
  - спостереження за погодою;
  - спостереження за змінами пір року;
  - спостереження рослинним і тваринним світом;

II. Аналітико-пошуковий етап

1. Розробка науково-педагогічних умов експерименту:

а) організація спостережень за природними явищами та процесами відповідно до розроблених методичних рекомендацій;

(вихователі, завідуючі)

б) проведення практичних занять відповідно до визначених об'єктів та розроблених планів занять;

(вихователі, вихователь-методист, завідуючі)

в) формування у процесі спостереження загальнопізнавальних умінь аналізувати, синтезувати, порівнювати, удосконалювати, робити висновки, виокремлювати причинно-наслідкові зв'язки;

(вихователі)

г) координуюча і спрямовуюча робота із організацій спостережень за природними явищами дітей завідуючих дошкільними закладами;

(завідуючі дошкільних закладів)

д) підведення підсумків проведення спостережень з дітьми в природі;

(завідуючі дошкільними закладами)

2. Визначення ефективних умов реалізації досліджуваного завдання: підвищення підсумків експериментального навчання;

(завідуючі дошкільними закладами)

III. Етап експериментального підтвердження наукового дослідження

проведення контрольних бесід (зрізів);

(вихователі,)

а) доведення запропонованої гіпотези;

б) якісний і кількісний аналіз експерименту.

Обробка результатів досліджень:

– коефіцієнт повноти засвоєння початкових понять, причинно-наслідкових зв'язків та залежностей

$$K = \frac{\sum_{i=1}^N e_i}{e \cdot N}$$

e_i – кількість понять і причинно-наслідкових зв'язків засвоєних дітьми;

e – кількість понять, що підлягали засвоєнню;

N – кількість дітей в групі

Коефіцієнт успішності розвитку понять, причинно-наслідкових зв'язків та залежностей.

$$V_{p.c.} = \frac{K_2}{K_1}$$

K_1 – коефіцієнт повноти засвоєння на початку експерименту;

K_2 – коефіцієнт повноти засвоєння в кінці експерименту.

в) загальні висновки.

3.2. Проведення науково-педагогічного експерименту та аналіз його результатів.

Науково-педагогічний експеримент проходив на базі ДНЗ № 4 і 23 м. Івано-Франківська та м. Тисмениці, відповідно до розробленої програми.

Метою дослідження було встановити психолого педагогічні закономірності формування спостережливості дітей дошкільного віку у процесі спілкування з природою.

Виходили з гіпотези, згідно якої організація систематичних спостережень у природі пробуджує інтерес і допитливість дітей, уточнює й збагачує їхні уявлення та поняття про взаємозв'язки й відношення між явищами природи, розвиває спостережливість, формує словесно-логічне мислення.

Були розроблені теоретичні основи організації науково-педагогічних досліджень(програма дослідження додається).

З аналізу рівнів пізнання видно, що спостережливість є зв'язуючою ланкою чуттєвого і логічного пізнання (Схема № 1).

В процесі організації спостережень у природі формується вміння спостерігати, що є основою для розвитку такої якості особистості як спостережливість. З іншого боку, розвиток уваги, пам'яті, формування практичних вмінь і навичок також є важливими чинниками вдосконалення спостережливості.

Спостережливість – це вміння помічати незначні відмінності, зміни в предметах і явищах природи.

Спостереження в природі – є цілеспрямованим, планомірним сприйняттям об'єктів навколишньої дійсності. Це суб'єктивна діяльність, оволодіння якою приводить до формування вміння спостерігати, а з цим умінням пов'язаний розвиток такої якості особистості, як спостережливість.

В ході експерименту була запропонована певна технологія організації та проведення експериментальної діяльності, визначені основні об'єкти, розроблена структурна схема спостереження, методичні основи формування практичних вмінь та навичок дітей. Особлива увага приділялася розвиваючому навчанню. Через проблемні питання, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, розвиток розумових операцій, узагальнюючі висновки забезпечувалася активізація мисленнєвої діяльності. Для кращого засвоєння дітьми спостережуваних явищ, використовували художнє слово, яке наближало їх до природи, загострювало сприйняття. Вони пригадували усну народну творчість: прислів'я, приказки, казки, загадки, вірші про природу, виконували малюнки та аплікації.

Під час проведення семінарів на базі дошкільних навчальних закладів використовувалися різноманітні активні форми роботи: рольові ігри, проектні завдання, дослідницька діяльність, що сприяло розвитку творчості, виробленню експериментальних вмінь і навичок самих вихователів.

Їх робота в групах була спрямована на реалізацію навчальних, виховних та розвиваючих завдань. Особлива увага приділялася організації спостережень в

природі, догляді за рослинами, проведенню творчих, практичних занять: ліплення з пластиліну, виготовлення аплікацій, малювання.

Діти спостерігали за природними явищами та процесами у різні пори року, відслідковували послідовність змін у природі в залежності від положення сонця: стан ґрунту, повітря, рослинного світу, поведінку тварин та діяльністю людей. Вчилися помічати ці зміни, називати їх, аналізувати, відтворювати відповідні закономірності в своїй практичній діяльності.

Педагоги допомагали дітям відзначити характерні ознаки окремих предметів і явищ природи, що забезпечувало розвиток уваги, а їх запам'ятовування удосконалювало пам'ять.

Як зразок, наведемо спостереження дітей за особливістю поведінки перелітних птахів восени.

Уявлення про поведінку перелітних птахів включає такі ознаки: їх спів восени, місця літання, характер літання, особливості поведінки.

Під час таких спостережень діти розвивають свої органи чуттів: уміння бачити, відчувати, чути.

Вони набувають певний чуттєвий досвід через розумові, практичні й перцептивні дії.

У результаті проходить формування природничих уявлень і понять, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей, певних теоретичних узагальнень, активної мисленнєвої діяльності.

Таким чином відбувається поєднання чуттєвого пізнання з логічним узагальненням, що є основою усвідомлення дітьми навколишнього світу.

Попередні результати дослідження висвітлювалися в газеті "Освітянське слово" № 26/151 від 21. 08. 2003 р. та журналі "Джерела" № 3 за 2003 р.

Розроблені критерії оцінки сформованості спостережливості дітей на основі вміння спостерігати та розвитку практичних навичок, дають можливість при застосуванні статистичної обробки результатів зробити певні висновки.

Аналіз таблиць зведених відомостей формування спостережливості дітей підтверджує позитивні результати проведеного науково-педагогічного експерименту. Узагальнюючи їх, можна констатувати наступне:

1. Середній коефіцієнт сформованості спостережливості показує, що у 65,5 % випадків під час проведення спостережень у природі чи формуванні практичних вмінь і навичок ефективно розвивалася спостережливість дітей.

2. Дані досліджень підтверджують, що спостережливість більш ефективно формується при виконанні дітьми практичних завдань.

3. У експериментальних групах коефіцієнт повноти сформованості спостережливості дітей становить 76 проти 44, 8 – у контрольних, тобто у першому випадку він у 1, 6 рази вищий.

4. Як видно з таблиці, коефіцієнти повноти сформованості спостережливості дітей у Тисменицькому ДНЗ набагато вищі. Це можна пояснити тим, що до експериментального навчання була залучена мала кількість дітей, здебільшого ті, що мали вищий рівень розвитку.

5. Коефіцієнт успішності розвитку спостережливості дітей (v) дорівнює 1, 18.

Це дає підстави стверджувати, що в стільки ж разів на протязі року, за рахунок експериментального навчання, було вдосконалено таку їх якість, як спостережливість.

Зведені відомості
розвитку спостережливості дітей ДНЗ за результатами експериментальних
досліджень.

№ з.п.	Назва ДНЗ	Початок навчального року			Кінець навчального року		
		$K_{СП1}$	$K_{П1}$	$K_{С1}$	$K_{СП2}$	$K_{П2}$	$K_{С2}$
1	№23 м. Івано-Франківськ	45,4	51,2	48,3	55	65	60
2	№4 м. Івано-Франківськ	47	47,7	47,3	50	51	50,5
3	“Сонечко” м. Тисмениця	65,4	75,7	70,6	87	85,5	86
ВСЬОГО		52,6	58,2	55,4	64	67	65,5

1. Коефіцієнт повноти сформованості спостережливості визначається за формулою:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^N e_i}{e \cdot N};$$

2. Коефіцієнт ($v_{p.c.}$) успішності розвитку спостережливості:

$$v_{p.c.} = \frac{K_{сер.2}}{K_{сер.1}} = \frac{65,5}{55,4} = 1,18.$$

$K_{СП}$ – коефіцієнт повноти сформованості спостережливості дітей через розвиток вміння спостерігати;

$K_{П}$ – коефіцієнт повноти сформованості спостережливості дітей через розвиток практичних вмінь і навичок;

K_c – середній коефіцієнт сформованості спостережливості дітей.

3.3 Методичні рекомендації за результатами науково-педагогічного експерименту.

*“Розум дитини можна впорядкувати
лише зримими законами природи”.*

Я.А. Коменський.

Вся робота науково-педагогічного дослідження була спрямована на визначення особливостей, закономірностей, способів, методів та підходів формування спостережливості дітей у процесі спілкування з природою.

Як відомо, спостережливість виражається сукупністю особистих якостей і здібностей людини, які, з одного боку, передбачають уміння бачити предмети і явища в усьому багатстві їхніх характерних ознак, а з другого – виділяти суттєві ознаки і зв'язки, правильно розпізнавати типові риси явищ і процесів, швидко орієнтуватися у навколишній дійсності. Ця якість важлива на всіх етапах розвитку особистості, і є компонентом інтелекту людини.

Перша характерна особливість спостережливості проявляється в результаті розумової активності, коли людина намагається з власної ініціативи пізнати, вивчити об'єкт.

Друга особливість – спостережливість тісно пов'язана з пам'яттю і мисленням.

Щоб зауважити в об'єктах малопомітні, але суттєві деталі, потрібно постійно пам'ятати про аналогічні об'єкти, а також уміти порівнювати і виділяти їх спільні та відмінні ознаки.

Дослідження засвідчують, що спостережливість, як якість особистості, не формується спонтанно, потрібна цілеспрямована і систематична робота. І вихователям важливо, використовуючи різні форми і методи, організувати відповідну діяльність.

Ще Я.А. Коменський вважав, що пізнання природи дитиною повинно починатися з реальних явищ і процесів. Людина, на його думку, частина природи і повинна розвиватися за її законами. Під час навчання він рекомендував використовувати різні аналізатори, щоб слух поєднувався зі зором і слово – з діяльністю руки.

В усьому потрібно наслідувати природу, послідовно розвиваючи сили дитини.

Важливо забезпечити постійний контакт з природою, сприяти формуванню реалістичних уявлень, розвитку мови, мислення, сенсорних процесів, допитливості, толерантного ставлення до живих об'єктів, естетичному вихованню, що забезпечить позитивний загальний розвиток дітей.

В.О. Сухомлинський особливу роль відводив природі, він створив школу під голубим небом. Постійно організовував прогулянки в ліс, поле, на луки, де діти ходять босоніж, дихають цілющим повітрям, захоплюються простором і неповторною красою.

Кожну подорож у природу він називав уроком мислення, уроком розвитку розуму. Спілкування з природою є засобом формування високих моральних якостей.

“Краса, - писав В.О, Сухомлинський,- це кров і плоть людяності, добрих почуттів, сердечного ставлення.”

Узагальнюючи наукові розробки вчених і практичні результати проведеного дослідження, можна зробити певні висновки.

Для того, щоб забезпечити поступальний розвиток такої якості особистості як спостережливість, необхідно випрацювати цілісну систему організації навчально-виховної роботи.

1. Забезпечити мотивацію та зацікавлення дітей до спостережень у природі:

- створення проблемних ситуацій, застосування елементів українознавства, народних звичаїв і традицій ;

- пояснення закономірностей, взаємозв'язків між явищами природи;

- розуміння краси, впорядкованості, толерантності у природі;

- оволодіння вмінням підпорядковувати свою поведінку власній мовленнєвій інструкції;

- набуття практичного досвіду через спілкування з природою.

2. Оптимізувати чуттєвий рівень пізнання (вдосконалювати органи чуттів):

- організація спостережень у природі (за змінами пір року, погодою, рослинним і тваринним світом);

- формування вмінь спостерігати (бачити, відчувати, чути);

- організація цілеспрямованої діяльності ;

- активна взаємодія з об'єктами спостережень;

- виявлення характерних ознак предметів і явищ;

- проведення самостійних досліджень;

- прийняття правильних рішень.

5. Розвивати психічні якості особистості (увагу, пам'ять):

- реалізація настанов діяльності;

- розвиток пізнавальних здібностей, потреб дітей (цікавість, допитливість);

- організація активної досліджуваної діяльності ;

- забезпечення продуктивного запам'ятовування ;

- формування вміння виокремлювати в предметах чи явищах малопомітні, але суттєві властивості;

- створення образних зв'язків;

- переведення уваги з одного виду діяльності на інший;

- досягнення розуміння інформації;

- виконання декількох дій одночасно;

- застосування практичних вправ для тренування пам'яті;

- сталість і сконцентрованість уваги на одному об'єкті , завданні;

- вивчення способів фіксації інформації;

- емоційна насиченість занять.

5. Активізувати мисленнєву діяльність:

- засвоєння і формування системи найпростіших природничих понять;

- створення внутрішнього плану дій;
- вироблення вміння проникати в суть пізнаваних явищ, розкривати причинно-наслідкові зв'язки ;
- виділення головного, суттєвого і його відокремлення від другорядного;
- розвиток розумих операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації, систематизації);
- формувати вміння самостійно здобувати знання;
- виконання творчих завдань;
- проведення найпростіших дослідів;
- засвоєння та використання знань і досвіду в практичній діяльності.

5. Забезпечити творче використання методів ознайомлення дітей з природою:

- спостереження явищ природи;
- демонстрування ілюстративного матеріалу;
- використання моделей;
- практичні методи;
- нескладні досліди;
- ігрова діяльність.

5. Ефективно застосовувати форми організації спостережень за природними явищами і процесами:

- заняття (формування наукових понять, практичних вмінь на навичок, реалізація розвиваючих та виховних завдань);
- екскурсії (вивчення природи, складання гербаріїв, колекцій, букетів);
- цільові прогулянки (праця в природі, саду та на ділянці, проведення дослідів);
- повсякденні прогулянки (ведення календаря погоди, пошукова діяльність в живому кутку природи);
- свята та розваги (культивування традицій).

Розділ 4. Науково – методичні основи ефективності сучасного уроку.

4.1. Реалізація основних завдань становлення національної школи.

*«Життя не жде: воно кличе нас до роботи.
І доля, щастя нашого народу залежить
від того, як ми переведемо в життя
дорогоє, величне гасло: вільна національна
школа для виховання вільної, свідомої,
духовної нації.»
Софія Русова*

Настав час незворотних суспільно-політичних змін. Становлення демократичного, цивілізованого суспільства в значній мірі визначається загальним рівнем розвитку кожної особистості, її свідомості і самосвідомості, реалізацією творчого потенціалу.

Державна політика визначає пріоритетні напрямки щодо розвитку освіти:

- орієнтація на особистість;
- формування загальнонаціональних і загальнолюдських цінностей;
- підвищення якості, оновлення змісту й форми організації навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти;
- пропаганда здорового способу життя;
- розширення україномовного освітнього простору;
- запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій [8].

Дуже важливим завданням нашої держави, яка відходить від авторитарного соціального устрою, є гуманізація та гуманітаризація освіти.

Як зазначає С.У. Гончаренко: «Гуманітаризація вимагає повернення освіти до формування в молоді цілісної наукової картини світу і, насамперед, світу культури, світу людини, олюднення знань, формування гуманітарного і системного мислення. Соціально-гуманітарна освіта покликана формувати у людей гуманну ментальність, здатність розумно користуватися свободою,

вміння жити в демократичному суспільстві, спілкуватись в умовах різних поглядів.»

Інноваційний характер освіти може забезпечити тільки демократична система управління, що ґрунтується на ціннісно-нормативних відносинах, на визнанні гідності, партнерства, діалогу і визначає співпрацю, співдіяльність, співтворчість, співчуття, співрозуміння. Методологічною основою управління є системний підхід, що передбачає визначення основних завдань, здійснення комплексного планування їх реалізації, наукову організацію праці, її культуру та відповідальність за результати. Робота колективу – це колегіальна мудрість, яка відображає нову етику і базується на принципах взаємоповаги й позитивної мотивації.

Освіта також невіддільна від національного ґрунту, є в органічному поєднанні з історією і народними традиціями, сприяє збереженню та збагаченню культури українського народу.

На цій основі необхідно будувати національну систему освіти, яка має забезпечити непорушну єдність навчання і виховання. При викладанні будь якого предмету необхідно формувати гармонійно розвинену, духовно багату особистість, громадянина української держави з глибокою національною свідомістю.

У вирішенні відповідного завдання вагоме місце належить педагогіці українознавства, що постала із життєвої мудрості нашого народу. Це систематичний пошук, творче співробітництво учнів, батьків, педагогів, усієї громадськості щодо організації навчання дітей як змістовної життєдіяльності.

При цьому важливими залишаються принципи української народної педагогіки, зокрема: природовідповідності – врахування багатогранної і цілісної природи дитини; народності – тісного зв'язку навчання із повсякденним життям; самодіяльності – розкриття природних здібностей та задатків дітей, формування самобутньої творчої особистості.

Впровадження їх у навчально-виховний процес збагачує і урізноманітнює працю вчителя, пробуджує позитивні почуття і переконання дітей, інтерес до навчання, активізує творче мислення.

Родинно-шкільне виховання із збереженням пріоритетності батька, родини було притаманне козацькій педагогіці. З поміж основних, вирішувалися завдання: формування фізично загартованих, мужніх воїнів – захисників рідного народу, виховання українського національного характеру і світогляду, національних і загальнолюдських цінностей, лицарських якостей, пошани до старших, прагнення до милосердя. Провідними ідеями козацького руху були: боротьба за свободу і незалежність України, непорушність прав людини, народу, свобода особистості, народовладдя.

Духовність тут формувалася на основі багатогранних національних традицій, християнської віри і заперечувала рабську психологію, втрату самостійності й гідності, слабодухість, пасивність, невіру у власні сили, політичне прислужництво.

Серед найважливіших освітніх завдань, які визначали наші пращури в організації навчально-виховної роботи – це формування самостійності та розумовий розвиток дітей. Про це народна мудрість говорить: «Хто думає, той розум має», «Знання та розум – скарб людини», «Не краса красить, а розум» [15, с. 145].

Визначний український педагог Г. Ващенко в розумовому вихованні виділяє зміст і форму. Під змістом розуміється сума і система знань, що дає учневі школа в процесі навчання. Форма включає розвиток формальних здібностей інтелекту: логічне мислення, гнучкість думки, широчінь і ґрунтовність, вміння висловлюватися в ясній, чіткій формі.

Він вважав, що сучасний вчитель повинен чітко уявляти характерні риси українського інтелекту. Відповідні властивості народу міцно пов'язані з його темпераментом, побутом і політичним станом [2, с. 60-62].

У переломні моменти історії в суспільстві загострюється особливе почуття – цінності людської особистості. Вагомого значення набувають проблеми

виховання і самовиховання творчої особистості на основі гуманістичних цінностей, норм демократичної культури. Джерелом обґрунтування ідеалу українського виховання має бути сам народ, його історія, дух, традиції, цінності, менталітет і ментальність.

Національна система виховання покликана формувати світосприйняття і світорозуміння школярів, характери, ідеали, волю, смаки, мораль, етику. Серед основних принципів досягнення відповідної мети в душі етнопедагогіки:

- домінуюча роль батьків у вихованні дітей;
- знання наукових основ фізичного, розумового, психічного, духовного становлення особистості;
- формування характеру дітей під впливом природи, історичної пам'яті, традицій, віри, етнофілософії, психології та культури;
- обов'язкове навчання в усіх типах шкіл державною (українською) мовою, можливість вивчення мов та етно- і національних меншин;
- усі ланки освіти – цілісна система виховання;
- в основі загальнолюдські ідеали добра, справедливості, рівності, свободи, демократії, честі, прав людини;
- особистий приклад дорослих;
- виховання гармонійно розвиненої особистості через пізнання світу та самої себе на основі демократично-гуманістичних принципів [4, с. 5].

З цього приводу Софія Русова писала: «Нова школа кладе собі за головну мету – збудити, дати виявитися самостійним творчим силам дитини...» Цим вимогам відповідає педагогіка життєтворчості, що забезпечує плекання людини як творця, проектувальника власного життя, суб'єкта соціальної творчості.

А сам процес життєтворчості передбачає:

- осмислення людиною свого призначення;
- вироблення життєвої концепції і життєвого кредо;
- свідомий вибір життєвих цінностей і створення системи дій з їх реалізацією;
- наявність необхідних умов для самореалізації сутнісних сил;

- рівень соціальної і психологічної зрілості;
- відповідальне ставлення до свого життя і самого себе [5, с. 4-5].

Становлення особистості здійснюється не на основі загального для всіх людей шаблону, а індивідуально, з врахуванням її природних особливостей.

Вирішення відповідних завдань і покликана забезпечити національна система освіти, яка ввібрала в себе кращі досягнення педагогіки і формується на основі українознавства, культурно-історичних надбань нашого народу.

4.2. Аналіз класно-урочної системи

*«Освіта – найвеличніше із всіх земних благ,
але тільки тоді, коли вона найвищої якості.*

Інакше вона абсолютно даремна».

Р. Кіплінг

В Національній доктрині розвитку освіти визначено, що освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності.

В. О. Сухомлинський писав: «Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості». І справді, найвагомим в народній педагогіці було завдання розумового навчання та виховання дітей, що передбачає цілеспрямований вплив дорослих на розвиток їх активної розумової діяльності. Розумове навчання та виховання це цілеспрямований вплив дорослих на розвиток активної розумової діяльності дітей. У понятті “розуму” уособлюються такі позитивні риси людини, як логічність, статечність, стриманість, розсудливість, скромність. Реалізується одна з головних закономірностей – єдність навчання, розвитку та самовдосконалення, що забезпечує формування активної життєвої позиції, всебічного гармонійного становлення особистості. В цьому зв’язку змінюються теоретичні засади дидактики, наповнюються новим методичним арсеналом її методи та форми навчання і виховання.

Зміст і організація дидактичного процесу в національній системі освіти основною формою навчання передбачають, передусім, колективну роботу, головне місце в якій посідає класно-урочна система. Вдосконалення методики проведення уроку розглядається як одне з найважливіших напрямків підвищення ефективності навчання.

В Україні класно-урочна система як форма групового навчання запроваджена з початку XVIII століття і до цього часу вона домінує у школах всього світу. Були численні спроби її модернізувати, але жодні зміни не виправдали себе на практиці. Ще Я. А. Коменський визначав навчання дітей в групах (однакового віку і рівня підготовки) протягом певного часу і за встановленим розкладом.

Подальший розвиток класно-урочна система отримала в працях К. Д. Ушинського, зокрема щодо впровадження розвиваючого навчання. Разом з тим, вона має як позитивні аспекти, так і певні недоліки.

Позитивним є: координуюча роль вчителя, забезпечення послідовного систематичного вивчення матеріалу; зміни видів занять, можливість використання різних способів і прийомів навчально-пізнавальної діяльності, забезпечення певної активності учнів; наявність сприятливих умов для взаємного навчання колективної діяльності, виховання і розвитку школярів; відносно раціональне використання часу і економність.

Суттєві недоліки: важко здійснити індивідуальний підхід до учнів; слабо формує і розвиває мотивацію учіння, особливо в обдарованих учнів; не вирішується проблема відставання учнів, що відчувають труднощі в навчанні; не розв'язується питання неуспішності.

Із спостережень уроків вчителів багатьох шкіл, співбесід та анкет учнів, Ш.А. Амонашвілі узагальнено основні причини, через які школярі не люблять уроки:

- ✓ вони скучні і нецікаві;
- ✓ не допомагають багатьом зрозуміти навчальний матеріал;
- ✓ тримають учнів у страху;
- ✓ лякають поганими оцінками;
- ✓ принижують їхню гідність, самолюбство;

- ✓ наповнені педагогічним шумом, криками і сварками;
- ✓ вчителі не бачать в школярах яскравих особистостей.

І тільки незначну частину уроків у висококваліфікованих педагогів учні згадували з повагою: “Урок – ти мудрий, добрий, радісний, сердечний, цікавий, рідний”.

Науковці, педагоги, практики постійно працюють над вдосконаленням структури уроку, форм і методів навчальної діяльності.

4.3. Визначення загальних вимог та підготовчої діяльності вчителя до уроку.

Довго сам учись, коли хочеш навчити інших.

Г.Сковорода

Сучасна структура та класифікація уроків розроблені на основі дидактичної мети В.О.Онищуком, М.А.Сорокіним, М.І.Махмутовим. Кожний тип уроку визначається певною структурою навчальних завдань, що забезпечує оптимальне досягнення тієї чи іншої дидактичної, розвиткової та виховної мети.

Серед загальних вимог до уроку можна виділити наступні:

- ✓ особистісна спрямованість навчання з урахуванням інтересів учнів, потреб, нахилів, здібностей та життєвих постанов;
- ✓ проведення уроку на основі сучасних технологій, наукових досягнень, передового педагогічного досвіду, закономірностей навчального процесу;
- ✓ оптимальне поєднання різноманітних форм і методів роботи на уроці;
- ✓ встановлення між предметних зв'язків, опора на знання і навички сформовані раніше і в процесі вивчення різних навчальних дисциплін;
- ✓ активізація розвитку всіх сфер особистості учня: мотиваційної, пізнавальної, емоційно-вольової, фізичної, моральної тощо;
- ✓ логічність, вмотивованість і емоційність усіх етапів навчально-пізнавальної діяльності учнів;

- ✓ формування системи наукових понять, навчальних умінь, навичок, розумових операцій, мислення ефективної методики навчальної діяльності;
- ✓ ефективне застосування сучасних дидактичних засобів, особливо – комп’ютерних;
- ✓ тісний зв’язок із життям, з особистим досвідом учнів, з практичними справами, діями рідного народу;
- ✓ формування мотивації навчально–пізнавальних дій, професійного становлення, потреби постійної самоосвіти;
- ✓ діагностика, прогнозування, проектування і планування кожного уроку [12, с. 11-12];
- ✓ метод навчання.

“Метод навчання має бути таким, щоб зменшувати для учнів труднощі навчання, не збуджувати в них невдоволення та не породжувати відразу до наступних занять” говорив Я.А.Коменський. Це повинен пам’ятати кожен вчитель.

Перед початком вивчення кожної теми педагогу необхідно здійснити всесторонній:

- ⇒ понятійний аналіз навчального матеріалу;
- ⇒ логічний аналіз (послідовність формування наукових понять та взаємозв’язків між ними);
- ⇒ психологічний аналіз (формування психічних якостей, мислительних операцій);
- ⇒ аналіз виховної значимості навчального матеріалу;
- ⇒ дидактичний аналіз (визначення форм і методів навчальної діяльності).

Важливо:

- чітко визначити мету навчання, забезпечити сприйняття її учнями, провести актуалізацію опорних знань, місце нового матеріалу в системі знань, умінь та навичок (ЗУН) учнів;
- продумати викладання нового матеріалу різними способами та усвідомлене сприйняття його учнями, корекцію та уточнення сформованих знань;

- ☑ спрямувати самоорганізацію учнів на застосування отриманих знань в практиці, формування навчальних вмінь та навиків;
- ☑ забезпечити зворотній зв'язок, контроль результатів навчання, визначення рівня сформованості понять, вмінь та навиків, ступеня реалізації розвивальних та виховних завдань;
- ☑ підвести підсумок вивчення теми, здійснити аналіз отриманих результатів.

У структурі підготовчої діяльності вчителя до уроку І.Я. Лернер, М.Н. Скаткін виділяють **п'ять етапів**.

1. Вивчення навчальної програми та конкретної теми (тематичне планування).
2. Вивчення методичної літератури з теми.
3. Аналіз теоретичного матеріалу конкретного уроку, співставлення його з рівнем підготовки та розвитку учнів, продумування методики викладання.
4. Підготовка засобів навчання (обладнання, наочність, форм і методів роботи).
5. Розробка плану роботи.

4.4. Технологічні схеми розвивальних та узагальнюючих занять.

«Ні один наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов'язок полягає в тому, щоб привчити вихованців до розумової праці і що цей обов'язок більш важливий, ніж передача самого предмету»

К.Д. Ушинський

Важливим завданням навчальної діяльності педагога є розвиток творчих здібностей школярів. Його майстерність полягає в тому, щоб залучити всіх учнів до розв'язання різноманітних творчих завдань: виконання вправ на виявлення протиріч, на конструювання заданих ситуацій, завдань-головоломок, завдань-проблем, парадоксів.

Продемонструємо окремі методичні підходи і технологічні схеми розвиваючих та узагальнюючих занять.

I. Технологічна схема використання на уроці навчальних та навчально-творчих завдань.

1. Проаналізуйте запитання задачі і з'ясуйте, що дано, що потрібно знайти.
2. Визначте, які відомості необхідні для відповіді на запитання задачі.
3. З'ясуйте чи всі необхідні дані наведені в умові задачі.
4. Сплануйте послідовність операцій, спрямованих на знаходження відповіді (алгоритму розв'язання).
5. Реалізуйте запланований шлях розв'язку.
6. Перевірте розв'язок задачі

II. Технологічна схема узагальнювального заняття пошукового типу.

1. Висунення логічної суперечності (парадоксу).
2. Постановка проблеми.
3. Аналіз проблеми, висунення гіпотез.
4. Розв'язання проблеми.
5. Роздуми, синтез нових знань.
6. Творче моделювання.
7. Критичний аналіз і теоретичне обґрунтування результатів розв'язання проблеми.
8. Експериментальна перевірка результатів творчої діяльності та впровадження їх в життя.

III. Технологічна схема розвитку продуктивної пізнавальної діяльності

На підготовчому етапі вчитель розподіляє матеріал на блоки. До кожного блоку готується 4 – 5 головних проблемних питань. На допомогу учням розробляються короткі опорні конспекти (до однієї сторінки). Окремі групи учнів опрацьовують один із навчальних блоків.

Урок будується за схемою:

- 1) Стартовий рейтинг (5 хв.)
  - а) визначення теми, мети, плану уроку, мотивація навчальної діяльності;
  - б) актуалізація опорних знань;
- 2) роботи груп учнів над опорними конспектами (10 хв.);
- 3) дискусія за змістом вивченого матеріалу (15 хв.);
- 4) висновки;
- 5) самостійна практична робота (13 хв.);
- 6) підсумок уроку (2 хв.).

За роботу на уроці виставляють оцінки.

IV. Технологічна схема уроку узагальнення та систематизації знань.

Систематизацію, як правило, поєднують із контролем і корекцією знань та вмінь. Перш за все необхідно визначити матеріал для систематизації та узагальнення. Зокрема, при вивченні фізики в 9 класі такі уроки можна провести після вивчення основних понять кінематики, статички, динаміки, законів збереження, а в кінці весь цей матеріал об'єднати в єдину цілісну систему знань.

Підготовка до уроку включає:

1. Виділення основних, стержневих ідей, навколо яких будуть ґрунтуватися і узагальнюватися поняття (ідея розв'язку основної задачі механіки);
2. Відновлення ступенів циклу пізнання: вихідні факти → моделі → гіпотези → закони → наслідки → практика.
3. Встановлення і осмислення характеру зв'язків між поняттями (розрізнені знання повинні скластися в систему визначених наукових понять).
4. Виділення методологічних знань, зокрема, про сукупність і структуру фізичної теорії, про ієрархію законів, про шляхи наукового пізнання.
5. Розкриття зв'язків теоретичних положень із знаннями прикладного характеру із життям.

Урок проводиться за схемою:

■ визначення теми, мети, основних завдань уроку, мотивація навчальної діяльності (вступне слово вчителя);

- короткі повідомлення 2 – 3 учнів змісту основних понять (домашнє завдання);
- робота учнів в групах (4 – 5 учнів) над розв’язанням проблемних завдань (проблема → фізичне тіло (модель) → величина → розв’язання проблеми → перевірка практикою);
- колективне обговорення розв’язку проблеми, складання структурно – логічних схем;
- практична робота на узагальнення і систематизацію знань;
- підсумок, висновки;
- оцінювання навчальної діяльності учнів на уроці (домашня підготовка, робота в групах. Практична та колективна роботи);
- домашнє завдання.

Пошук шляхів удосконалення уроку слід здійснювати зацікавленням учнів матеріалом або формою проведення уроку. Це, наприклад, проведення уроку – поетичної свічки, уроку – подорожі, уроку – вистави, уроку – “брейн - інгу”. Поглиблення знань з предмету здійснюються за рахунок реалізації між предметних зв’язків – інтегровані, бінарні уроки, уроки – панорами.

Розвиткові творчості учнів, реалізації їх потреб у спілкуванні, формуванню ідеалу сприяють уроки словесності, риторики: творча майстерня, прес-конференція, тощо.

Реалізації проблемно-пошукової, науково-дослідницької, експериментальної роботи учнів відповідають уроки-практикуми, фронтального та наукового експерименту, захисту творчих робіт.

Уроки-казки, уроки-ігри сприяють пробудженню фантазії, розвитку емоційного сприймання навчального матеріалу.

Контроль оцінювання та корекцію знань забезпечують урок-залік, урок-екзамен, урок-консультація.

5.5. Критерії ефективності та алгоритм діагностування уроку

Учитель готується до гарного уроку все життя... Така духовна і філософська основа нашого фаху і технологія нашої праці.

Василь Сухомлинський.

Ефективним є урок, який добре підготовлений, спланований і ретельно розрахований. А сама ефективність уроку визначається кінцевим результатом – рівнем вихованості, засвоєння та розуміння вивченого матеріалу.

Щоб урок був ефективним вчитель повинен ґрунтовно володіти науковими знаннями (педагогічним, психологічним, теоретичним матеріалом), а також має чітко визначити технологічний і теоретичний рівень викладання та стержневі ідеї уроку.

В цілому ефективний урок відзначається:

1. Високим науковим обґрунтуванням стратегії і тактики керування пізнавальною діяльністю учнів на основі закономірностей та принципів навчання.
2. Напруженою, посиленою добре організованою й результативною пізнавальною працею всіх учнів.
3. Ретельною діагностикою причин, що впливають на якість занять, прогнозуванням ходу і наслідків навчально-виховного процесу, вибору на цій основі досконалої технології досягнення запропонованих результатів.
4. Творчим, нестандартним підходом до розв'язання конкретних завдань відповідно до наявних умов та можливостей.
5. Обґрунтованим вибором дидактичних засобів для досягнення поставленої мети.
6. Диференційованим підходом до груп учнів, індивідуалізацією педагогічного впливу, контролю запланованих результатів.

7. Ефективним використанням кожної робочої хвилини навчального заняття.
8. Атмосферою демократизму, змагання діловитості, стимулювання, відповідальністю за результати праці.

Для підготовки ефективного уроку педагогу необхідно вийти на новий рівень педагогічного мислення [12, с. 18].

Разом з тим на практиці спостерігаються і малоефективні уроки, на яких порушуються науково-методичні принципи. Зокрема:

1. Недотримуються єдність, органічна цілісність навчально-виховного процесу.
2. Не завжди чітко визначається і досягається мета навчання.
3. Не забезпечується цілісність праці вчителя та учнів.
4. Порушується єдність чуттєвих, логічних і практичних компонентів уроку.
5. Низькою залишається ефективність координування навчально-виховним процесом.
6. Недостатньо стимулюється навчальна праця.
7. Не завжди враховується виховуючий характер навчання.
8. Низькою залишається ще активність учнів на уроці.
9. Не забезпечується правильна організація навчальної праці.

Щоб уникнути багатьох недоліків, вчитель повинен передбачати і прогнозувати (вести наукове дослідження) результати своєї діяльності. Учні для нього не повинні бути загадкою, про них треба знати все. Лише високоякісний науковий розрахунок, поставлений на місце споконвічній учительській інтуїції, допоможе примножити ефективність уроку.

В.О. Сухомлинський вважав, що без передбачення і наукового розрахунку педагогіка схожа на знахарство, а вчитель, який не хоче, або не вміє розраховувати на неграмотну няньку.

Систематичне діагностування навчально-виховного процесу дає можливість вчителю вносити зміни, корективи і добиватися високої ефективності навчання.

Наводимо алгоритм діагностування уроку (фактори, що впливають на результати навчання).

1. Визначення мотивів навчання, інтересу, визначення мети.

2. Сформованість умінь вчитися.
3. Рівень працездатності учня.
4. Регулярність навчання, систематичність виконання домашніх завдань.
5. Активність у навчанні.
6. Рівень уваги. Дисциплінованість.
7. Уміння застосовувати знання на практиці.
8. Загальні здібності, потенційні можливості.
9. Доцільність застосування методів навчання.
10. Характер мислення школярів.
11. Особливості психічної діяльності (сформованості розумових операцій).
12. Рівень попередньої навчальної підготовки.
13. Час сприймання і закріплення знань.
14. Періодичність контролю і перевірки знань.
15. Оптимальний час на підготовку та виклад відповіді.
16. Засвоєння змісту навчального матеріалу.
17. Доцільність вибору типу і структури уроку.
18. Психологічні умови навчання (психолого-емоційний стан).
19. Застосування засобів навчання.
20. Санітарно-гігієнічні умови [12, с. 50-51].

Враховуючи вище сказане нами розроблено структурно-логічну схему підготовки та аналізу уроку (схема 5).

Схема 5

Структурно-логічна схема реалізації основних завдань сучасного уроку

I. Визначення теми, мети основних завдань уроку, мотивація навчальної діяльності										
№ з/п	Клас	Предмет	Прізвище та ініціали вчителя	Тема уроку	Визначення триєдиної мети			Мотивація навчальної діяльності	Поурочне планування (план, тези, конспект)	Кількість балів
					Освітньої	Розвиваючої	Виховної			

II. Структурна та організаційна чіткість уроку				
Організований початок	Формування свідомої дисципліни	Взаємозв'язок між етапами уроку	Темп уроку	Кількість балів

III. Відповідність форм і методів роботи на уроці змісту навчального матеріалу					
а) впровадження новітніх особистісно-орієнтованих технологій					
Української народної педагогіки	Розвивального навчання	Проблемного навчання	Інтегрованого навчання	Формування системи наукових понять	Кількість балів

б) доцільність вибору типу уроку						
Засвоєння нових знань	Формування вмінь та навичок	Застосування знань	Узагальнення та систематизація	Перевірка знань, умінь та навичок	Комбінований	Кількість балів

в) інші форми роботи							
Лекція	Семінарське заняття	Конференція	Диспут	Залік, консультація	Екскурсія	Урок-панорама	Кількість балів

г) ефективність застосування методів навчання										
Словесні (бесіда, розповідь)	Наочні (ТЗН, роздатковий матеріал, наочність)	Практичні		Частково-пошукові				Творчі		Кількість балів
		Розв'язування задач і вправ	Виконання практичних робіт	Евристична бесіда	Фронтальна лабораторна робота	Демонстрація дослід/прикладу	Робота з довідковою літературою	Проблемний виклад	Дослідницька робота	

IV. Реалізація освітніх завдань							
а) відповідність принципам навчання							
Визначення освітніх завдань	Науковий рівень викладання	Гуманізація	Демократизація	Цілісність навчання	Генералізація навчального матеріалу	Зв'язок із життям	Кількість балів

б) ефективність навчальної діяльності								
Міжпредметні зв'язки	Формування системи наукових понять	Раціональне використання часу на уроці	Активність		Опитано учнів	З них		Кількість балів
			Кількість присутніх на уроці учнів	З них задіяні до роботи		Засвоїли матеріал	Розуміють	

в) формування техніки усного та письмового мовлення				
Усного	Письмового	Акуратність записів		Кількість балів
		У зошитах	На дошці	

г) співпраця вчителя та учнів								
Самобутність і самоцінність особистості учня	Індивідуальний підхід	Атмосфера співпраці	Стимулювання, заохочення учнів	Колективна самостійна робота	Співпраця з батьками	Домашні завдання		Кількість балів
						Посильність	Пояснення	

д) оцінювання, контроль та корекція							
Контроль			Отримали оцінки	Оцінено з отриманням критеріїв	Коментування оцінок	Корекція знань	Кількість балів
Вибірковий	Епізодичний	Систематичний					

--	--	--	--	--	--	--	--

е) використання обладнання, дотримання гігієнічних вимог										
ТЗН	Унаочнення	Роздавального матеріалу	Комп'ютерної техніки	Освітленість	Провітрюваність	Чистота класу	Робоче місце, осанка учнів	Проведення фізкультурних хвилин	Дотримання техніки безпеки	Кількість балів

V. Здійснення розвивального навчання						
а) розвиток пізнавальних психічних процесів						
Уваги	Пам'яті	Волі	Кмітливості	Інтересу до знань	Емоцій	Кількість балів

б) розвиток розумових операцій, залучення школярів до активної мислительної діяльності							
Аналізу	Синтезу	Порівняння	Узагальнення	Класифікації	Систематизації	Логічного мислення	Кількість балів

в) вироблення навичок самостійної навчальної праці													
Створення режиму дня, обладнання робочого місця	Уміння вести спостереження	Давати означення понять	Вести доведення	Будувати відповідь	Працювати з підручником				Рецензувати відповідь	Писати реферат	Виконувати дослід, експериментувати	Розв'язувати задачі	Кількість балів
					Складати план	Тези	Конспект	Вибирати основну думку					

2) формування елементів творчості										
Уміння складати план і приймати рішення	Уміння самостійно мислити	Знаходити оригінальні рішення	Проявляти навчальну ініціативу	Виявляти протиріччя	Конструювати задані ситуації	Аналізувати результати діяльності	Підавати сумніву запропоновані рішення	Удосконалювати навчальну діяльність	Складати задачі	Кількість балів

VI. Розв'язання виховних завдань уроку (вартісностей українського виховання)					
а) абсолютні, вічні вартості					
Віра, Надія, Любов	Сумління, правда	Доброта, чесність	Справедливість, щирість	Краса, мудрість	Кількість балів

б) національні вартості					
Українська ідея	Патріотизм	Почуття національної гідності	Пошана до державних символів	Дбайливе ставлення до національних багатств	Кількість балів

в) вартісності сімейного життя				
Подружня вірність	Пошана до старших членів родини	Здоровий спосіб життя, культура праці	Дотримання народних звичаїв	Кількість балів

2) вартісності особистого життя					
Пріоритет духовних вартостей	Особиста гігієна, поміркованість	Лагідність, доброзичливість, оптимізм	Самостійність, самокритичність	Розвиток естетичних смаків, охорона довкілля	Кількість балів

Рівень досягнення мети уроку (повністю, в основному, частково, не досягнена)	Ефективність уроку (%)				Усього годин	Елементи новизни
	> 85	65-85	45-64	< 45		

освітньої	розвиваючої	виховної	Завдання, реалізовані творчо	В основному реалізовані	Реалізовані частково	Не реалізовані			Висновки і пропозиції

Визначення ефективності уроку

Зміст і форми роботи вчителя і учнів на уроці характеризують навчально-виховний процес та його результативність.

Показники ефективності уроку, подані в таблиці 1 оцінюються балами:

3 – завдання реалізовані повністю;

2 – завдання в основному реалізовані;

1 – завдання реалізовані частково;

0 – завдання не реалізовані.

Таблиця 1.

Відомості про якість та ефективність навчально-виховного процесу (прізвище та ініціали вчителя, предмет, клас).

№ п/п	Показники ефективності уроку	Загальна максимальна	Кількість балів за реалізацію	Відсоток
1.	Визначення теми, мети, завдань уроку, мотивація навчальної діяльності	3		
2.	Структурна та організаційна чіткість уроку.	3		
3.	Відповідність форм і методів роботи на уроці, змісту навчального матеріалу. а) впровадження новітніх особистісно орієнтованих технологій; б) доцільність вибору типу уроку, форм роботи; в) ефективність застосування методів навчання.	9 3 3 3		
4.	Реалізація освітніх завдань.	18		

	Відповідність принципам навчання;	3		
	Ефективність навчальної діяльності;	3		
	Формування техніки усного і письмового мовлення;			
	Співпраця вчителя та учнів;	3		
	Оцінювання, контроль та корекція знань;	3		
	Використання обладнання, дотримання гігієнічних вимог.	3		
		3		
5.	Здійснення розвиваючого навчання.	9		
	а) вироблення навиків самостійної навчальної праці;	3		
	б) розвиток розумових операцій, активізація мислительної діяльності;	3		
	в) формування елементів творчості.	3		
6.	Розв'язання виховних аспектів уроку.	6		
	а) абсолютні, вічні та національні вартості;	3		
	б) вартості сімейного та особистого життя.	3		
Всього				

У цій таблиці окремі позиції структурно-логічної схеми об'єднані, зокрема в п. III – доцільність вибору типу уроку та інші форми роботи; п. V – розвиток пізнавальних психічних процесів та розумових операцій; п. VI – абсолютні, вічні та національні вартісності та вартісності сімейного й особистого життя.

Якщо на конкретному уроці вчитель не мав можливості зреалізувати певні завдання, то у зведеній таблиці за відповідну позицію знімається по три бали із загального підсумку.

Тоді ефективність самого уроку визначається за формулою:

$$E_y = \frac{N_p}{N_3} * 100\%,$$

де N_p – сума балів за реалізовані завдання уроку;

N_3 – загальна максимально можлива кількість балів за реалізацію всіх завдань уроку.

Якщо $E_y > 85\%$ і немає жодної оцінки “0”, то завдання уроку реалізовані творчо, а урок проведений на високому науково-методичному та національно-ідейному рівні.

Якщо E_y складає від 65 до 85%, то завдання здебільшого реалізовані, а урок в основному відповідає вимогам.

Якщо E_y складає від 45 до 64%, то завдання реалізовані частково, урок проведений посередньо.

Якщо $E_y < 45\%$, то завдання уроку не реалізовані, урок не відповідає вимогам.

Поряд із спостереженням і аналізом уроків доцільно визначити кількісну оцінку навчальних досягнень самих учнів. Для цього використовується коефіцієнт рівня навчальних досягнень школярів (К), що обчислюється за формулою:

$$K = \frac{n_1 + 0,8 \cdot n_2}{n} \leq 1,$$

де n_1 - кількість правильних, повних відповідей;

n_2 - кількість правильних, але неповних відповідей;

n - загальна кількість відповідей.

Якщо К не нижче 0,7, то урок можна вважати ефективним, а рівень засвоєння знань школярів достатній.

Викладені міркування та аналіз ефективності уроку – не догма. Кожен педагог має своє нестандартне, творче бачення завдань навчально-виховного процесу. Разом з тим час вимагає вдосконалення педагогічного дійства.

Ми намагалися показати комплексний підхід у педагогічній діяльності з метою забезпечення всебічно гармонійного розвитку особистості, формування цілісної системи знань школярів, становлення їхньої активної життєвої позиції.

Використання сучасних досягнень психолого-педагогічної науки, творчість педагогів, постійна діагностика, аналіз прогнозування результатів, внесення змін та корективів у навчально-виховний процес є запорукою високої якості освітньої підготовки школярів.

Розділ 5. Прогнозування ефективності навчально-виховного процесу.

Зміни в суспільстві – інновації в школі

Планета стоїть на порозі грандіозних перетворень, докорінно змінюється спосіб життя людини, спілкування, мислення, бачення добробуту та перспектив. Це потребує нетрадиційних підходів до формування і розвитку особистості, вимагає різноманітності та динамічності освітянського простору, що відображається в широкому колі педагогічних парадигм, моделей, технологій, методів, які реалізуються в практичній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

Для чіткого усвідомлення змін, які назрівають, недостатньо одноразових досліджень, бо вони дають лише зріз того, що відбувається зараз. За сучасних умов виникла об'єктивна необхідність створення адекватної сучасним завданням освітньої галузі з відповідними системами аналізу й прогнозування, яка дозволить відстежувати всі значущі освітянські процеси в динаміці та взаємозв'язку. При цьому важливо розглядати школу як відкриту соціально-педагогічну систему, яка складається із взаємозв'язаних між собою підсистем і компонентів з різними багатоступінчастими рівнями управління. Вона не може ефективно функціонувати, якщо керівники, вчителі навчальних закладів не будуть постійно досліджувати, аналізувати, прогнозувати ефективність своєї діяльності.

Нині необхідно розуміти фактор мінливості та динамізму зовнішнього середовища, створювати оптимальні основи роботи освітніх закладів, здійснювати пошук резервів оновлення, ідей розвитку, враховувати побажання учнів, батьків, громадськості.

Введення інновацій має супроводжуватися комплексними науково-експериментальними та моніторинговими дослідженнями, які на основі конкретних фактів, аргументів повинні підтвердити ефективність їх застосування. Такий підхід вимагає неординарності мислення, творчості у вирішенні завдань. Наведемо перелік етапів творення ідей.

- Сформулюйте свою проблему;
- Продумайте ідеальний розв'язок та уявіть його;
- Зберіть усі загальні та спеціальні факти (інформацію з проблеми);
- Поламайте усталені схеми та моделі;
- Вийдіть за межі своєї сфери (діяльності);

- Не бійтеся експериментувати, здійснювати різні комбінації;
- Використовуйте всі свої відчуття;
- Відключіться, нехай усе переосмислиться;
- Для розслаблення послушайте музику або відпочиньте на природі;
- Засніть із цим;
- Еврика! Подіяло!
- Перевірте свою ідею [1, 182].

5.1. Проект, проектування і метод проектів

Проаналізуємо проектний підхід та застосування моніторингових досліджень у навчально-виховному процесі.

Проектування – це спеціальна, концептуально обумовлена та технічно забезпечена діяльність, спрямована на створення образу бажаної у майбутньому системи [3, 8].

Метод проектів є одним з інноваційних підходів, що сприяє формуванню самостійності, творчості, наукового мислення. *Проект* (від латинського *projectus* – кинутий уперед) – це план, задум організації, влаштування, заснування чогось. *Тема* має відображати основний зміст (суть проекту); *мета* повинна відповідати кінцевому результату (сформулювати, розвинути, навчити, створити); *завдання* – стисло вказувати на порядок досягнення мети; *цільова група* – на кого спрямований проект. Необхідно подати кількість сторінок, терміни виконання.

Сучасна педагогіка визначає такі типи проектів:

дослідницькі (в основі проекту знаходиться дослідження певних соціально-економічних явищ та процесів);

творчі (спільне створення художніх творів, видовищних заходів тощо);

ігрові (імітаційні, в яких учасники проекту виконують визначені ролі);

інформаційні (збір та аналіз інформації про певний об'єкт);

практичні (безпосереднє впровадження ідей в практику).

Робота над проектом включає аналіз проблеми; усвідомлення та визначення мети; розробку концепції проекту, організаційного плану його здійснення; практичну діяльність щодо реалізації; підсумки у вигляді письмового звіту та презентацію; зовнішню оцінку, що дозволить підвищити ефективність його виконання.

Етапи здійснення проекту

Підготовчий – аналіз проблеми, що має бути вирішена:

- структура, особливості, специфіка;
- що впливає на вирішення проблеми;
- аналіз на основі нормативних документів;
- дослідження сучасного стану проблеми;
- досягнення, перспективи розвитку.

Перший – визначення актуальних підпроблем: поділ на складові частини для спрощення дослідження та аналізу.

Другий – обґрунтування проблеми дослідження: вона має бути близька і зрозуміла для всіх, максимально конкретна, посиљна і практична. Підлягає обговоренню в групі учасників.

Третій – дослідження обраної проблеми, збирання інформації: доцільно проаналізувати джерела інформації, скласти їх список, продумати їх опрацювання кожною групою. Здійснити критичний аналіз отриманої інформації.

Четвертий – аналіз різних шляхів вирішення проблеми: головним завданням є систематизація та опрацювання зібраного матеріалу. Синтез пропозицій може стати основою для ухвалення колективного рішення. Важливо визначитися: чому вибраний варіант вирішення вважається ефективним; чи відповідає він чинному законодавству; яка його економічність та можливі негативні аспекти. Наочно механізм реалізації програми оформляється у вигляді бізнес-плану.

П'ятий – реалізація плану дій: вирішення проблеми шляхом організації різноманітних акцій (дій). Найоптимальнішим є розв'язання практичних завдань спільно з управлінськими структурами, спонсорами, громадськими

організаціями. Сама презентація перед широкою громадськістю стане завершальним етапом реалізації проекту.

Шостий – підготовка до представлення проекту: визначення місця та підготовка презентаційних матеріалів. Вони повинні бути максимально лаконічні (графіки, карти, діаграми, таблиці); переконливі, практичні, координаційні (мають відповідати вимогам).

Сьомий – представлення проекту можливе в різних формах, основне – відобразити роботу. Має такі завдання: інформувати про важливість обраної проблеми, ознайомити з процесом збору та аналізу інформації, довести, що обраний варіант найрезультативніший, висвітлити практичну реалізацію. Висловлювання чіткі, лаконічні, впевнені; ті, що виступають, оперують цифрами і фактами, посилаються на конкретні документи.

Восьмий – підсумок, оцінка своїх дій: дати відповідь на питання: чого навчилися; що зробили б інакше; яких умінь і навичок набули; у чому переваги роботи в команді; які недоліки групової роботи; що ви зробили добре, а чого не доробили; як тепер удосконалите свою роботу; що зміниться на краще від упровадження дослідження? [5, 48–60].

Метод проектів є ефективним в роботі з дітьми. Він сприяє актуалізації знань, умінь, навичок школярів, їх практичному застосуванню, стимулює потребу в самореалізації, у творчій особистісно і суспільно значущій діяльності, реалізує принцип співробітництва учнів, дорослих, дозволяє поєднати колективні та індивідуальні форми роботи.

Пропонуємо перелік окремих тем педагогічних проектів:

Визначення рівня сформованості навчальних умінь та навичок школярів.

Як підвищити рівень зацікавлення учнів до навчальної праці.

Особливості здійснення розвивального навчання.

Готовність учителя до впровадження інноваційної діяльності.

Ефективність реалізації основних завдань уроку.

Особливості формування цілісної системи наукових понять у процесі викладання навчальних дисциплін.

Організація екологічного навчання та виховання школярів.

Збереження природних ресурсів Прикарпаття.

Ефективність упровадження в навчально-виховний процес української народної педагогіки.

Доцільність створення української школи-родини.

Формування цілісної системи виховної роботи на основі українознавства, народних звичаїв та традицій.

5.2. Приклад реалізації екологічного проекту.

*Пречиста Діво!
Збережи цей світ.
А в ньому –
Нашу рідну Україну!
Сади і гори,
Ріки і моря,
Пташину, звірину,
Людину...*

Тема. Створення цілісної системи екологічного навчання та виховання школярів.

Мета: забезпечити формування в учнів екологічних знань, умінь та навичок, мотивацію природоохоронної діяльності, бережливе, толерантне ставлення до навколишнього середовища.

Актуальність проблеми. Дослідження показують, що світ рухається в небезпечному напрямку. Забруднення найважливіших джерел життя (повітря, води, ґрунтів), непродумана зміна природних ландшафтів, хижацьке ставлення до ресурсів, створення наднових озброєнь та засобів комунікації стали причинами руйнування біосфери, що є серйозною загрозою виживання людства.

Основні завдання:

дослідити стан природного середовища регіону;

вивчити рівень екологічної культури населення;

проаналізувати роботу школи, громадських організацій із забезпечення екологічної освіти;

вивчити практичні дії людей з охорони довкілля.

Реалізація проекту

Аналіз зібраних матеріалів показав, що загрозливий стан природного середовища є наслідком поганого виконання нормативно-правового законодавства на державному рівні, екологічної безграмотності місцевих органів управління, недостатньої просвітницької роботи педагогічних колективів та низького рівня культури громадян.

У зв'язку з цим у життєдіяльності людини доцільно визнати пріоритетом природне середовище.

В організації природоохоронної роботи важливо забезпечити принцип системності, утвердити природоцентристську свідомість та глобальне мислення.

З раннього віку важливо формувати діяльність особистості в системі “природа – людина”, підвищувати екологічну культуру, толерантність, бережливе використання ресурсів.

З метою реалізації відповідних завдань необхідно розробити цілісну систему екологічного навчання та виховання школярів.

Науково-теоретичний блок:

- Спланувати систему занять з екологічного навчання та виховання у процесі викладання загальноосвітніх дисциплін.

- Забезпечити ефективну роботу факультативу “Основи екології”.

- Організувати гурткову роботу з екології.

- Розробити рольові ігри з проблеми.

- Спланувати тематичні виховні години у всіх класах.

- Систематично проводити роз'яснювальну роботу (агітбригади).

- Практикувати фенологічні спостереження.

- Проводити конференції за участі батьків та громадськості “Вплив людської діяльності на природу”, “Обмін досвідом з охорони навколишнього середовища”.

Практичний напрям:

- Робота загону “Зелений патруль” (насадження дерев і квітів; розчищення території, джерел; розвішування годівничок і шпаківень; агітаційно-роз’яснювальна робота).

- Спостереження в природі (дослідження природного середовища).
- Створення та організація роботи екологічних стежок.
- Влаштування шкільного дендрарію.
- Вирощування лікарських рослин (фітогород).
- Створення місцевих заповідників.
- Робота шкільного лісництва.
- Толока з очищення навколишнього середовища (за участю жителів села).

Позакласна робота:

Проведення тижня екології в школі.

Здійснення краєзнавчої роботи.

Організація екологічних ігор, вікторин, конкурсів.

Робота агітбригад, клубів за інтересами “Творчість”, “Едельвейс”.

Діяльність літературних студій “Гроно”, “Джерело”.

Заняття гуртка “Природа і ми” (виготовлення виробів і композицій з природного матеріалу).

Проведення екскурсій, походів.

Батьківські збори: звіт про проведену роботу з охорони навколишнього світу; визначення подальших завдань із збереження природи; конкурс на кращий малюнок серед школярів “Земля наш рідний дім”; сценки на екологічну тематику.

В екологічному навчанні та вихованні важливо сформувавши цілісну систему роботи.

Використання дослідницьких та інформаційних технологій забезпечить ґрунтовне вивчення проблеми.

Узагальнювальні висновки можна отримати на основі практичних результатів, активної мислительної діяльності та творчого підходу.

Очікувані результати:

Упорядкування природного середовища регіону.

Встановлення цілісного співіснування природи і людини.

Подолання споживацької психології.

Сформованість у молоді високої екологічної культури, толерантності, бережливого використання природних ресурсів.

Створення внутрішньої гармонії системи “природа-людина”, формування природоцентристської свідомості та глобального мислення.

Підготовка моніторингу та моніторингових досліджень

Важливим завданням є упровадження моніторингових досліджень у практику роботи школи для збору та аналізу інформації, прогнозування ефективності її діяльності та розвитку.

Моніторинг в освіті розглядається як система збору, обробки, збереження та розповсюдження інформації про освітню систему або окремі її компоненти. Це система інформаційного забезпечення управління, яка дозволяє зробити висновок про стан об'єкта у будь-який момент і дати прогноз його розвитку.

Більшість авторів поняття моніторингу розуміють як засіб одержання інформації; постійне відстеження процесу; база для прийняття і коригування управлінських рішень; наявність спеціально розроблених стандартів [2, 16].

Моніторинг складається з чітко визначеного об'єкта управління, заданих параметрів його розвитку, критеріїв оцінювання, технології проведення поточного контролю, науково-методичних матеріалів щодо спрямованості процесу на кінцевий результат.

Основною ланкою в розробці моніторингу є створення моделі об'єкта оцінювання – стандарту. Останній – це модельне подання ідеалу об'єкта, де зібрані всі унормовані вимоги до його цілей, завдань, структури, діяльності, продуктів цієї діяльності тощо.

Вимоги до моніторингу

Об'єктивність оцінювання – створення рівних умов для всіх учасників.

Валідність – повна і всебічна відповідність контрольних завдань змісту досліджуваного матеріалу, чіткість критеріїв виміру й оцінки, можливість підтвердження результатів.

Надійність – сталість результатів, що отримуються при повторному контролі, який проводять інші особи.

Систематичність – проведення етапів і видів моніторингу в певній послідовності та за відповідною системою.

Гуманістична спрямованість передбачає створення умов доброзичливості, довіри, поваги до особистості, позитивного емоційного клімату.

Отже, всі функції моніторингу підпорядковані загальній меті (підвищення ефективності діяльності закладів освіти) і спрямовані на забезпечення наукового підходу в організації навчально-виховного процесу.

На прикладі схеми 2 продемонструємо, що включає моніторинг як цілісний управлінський інструмент.

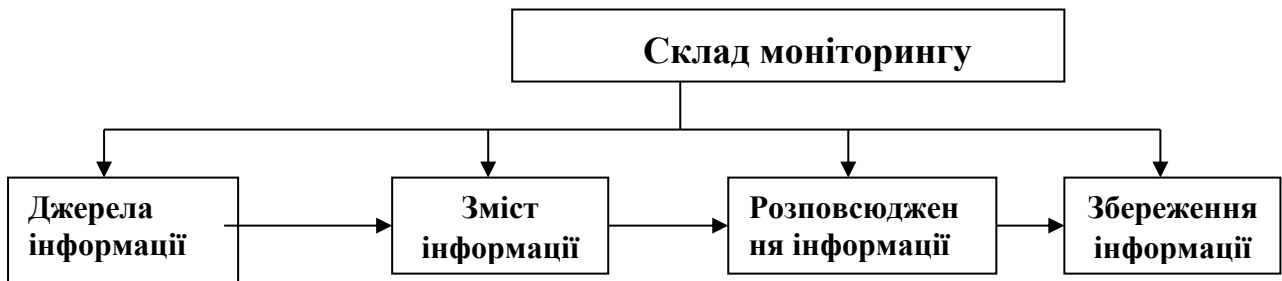
Схема 2

Функції педагогічного моніторингу: інформаційна (створює вірогідний масив інформації щодо якості освіти); діагностична (фіксує реальний стан якості освіти); прогностична (виявляє стратегію та тактику розвитку освіти в навчальних закладах); управлінська (впливає на мету, зміст та методи

управлінської діяльності); педагогічна (вибудовує цілісність процесу навчання, виховання та розвитку учнів); адаптаційна (мінімізує негативні наслідки сучасної ситуації, що дає можливість створити середовище розвитку дитини).

Схема 3

Підготовка моніторингу передбачає

- **Нормативно-правове забезпечення:**
  - розробку положення про моніторинг;
  - внесення корективів в організаційну структуру;
  - розробку спеціальних інструкцій з проведення моніторингу;
  - розробку форм бланків, комп'ютерних програм.
- **Науково-методичне забезпечення:**
  - ознайомлення із сучасними теоріями, технологіями, соціальними системами;
  - визначення напрямків упровадження;
  - опрацювання літератури;
  - вибір, розробку та адаптацію діагностичних матеріалів;
  - створення технології обробки результатів.
- **Кадрове забезпечення:**
  - модифікацію структури управління (введення функціональних служб);
  - навчання педагогічних кадрів;
  - підготовку технічних виконавців;
  - засвоєння комп'ютерної грамотності;
- **Фінансове та матеріально-технічне забезпечення:**
  - наявність комп'ютерів;
  - видання необхідної документації;

обладнання діагностико-аналітичного центру;
розробку спеціальних програм дослідження;
наукове консультування;
експертну оцінку результатів.

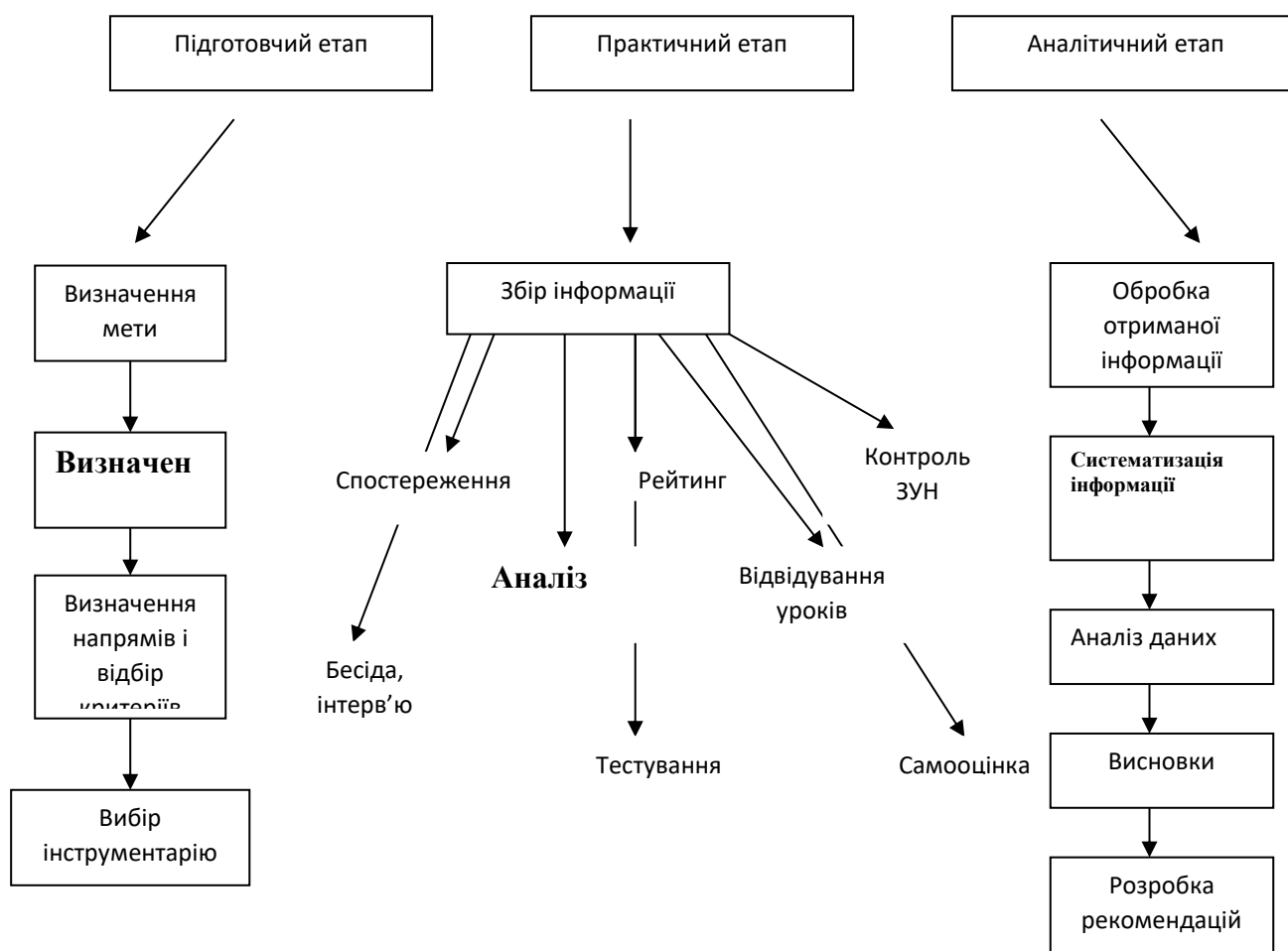
Структуру проведення моніторингових досліджень відображає наступна схема 4.

Послідовність здійснення шкільних моніторингових досліджень включає наступні етапи:

- Нормативно-установчий – визначення мети, завдань, основних показників і критеріїв, вибір діагностичних методик, розробка положення про внутрішкільний моніторинг.
- Аналітико-діагностичний – збір інформації за допомогою підібраних методик, кількісну та якісну характеристику обробки отриманих результатів, встановлення педагогічного діагнозу.
- Прогностичний – прогнозування подальших тенденцій і можливостей розвитку об'єкта дослідження.
- Діяльнісно-діагностичний – корекція педагогічного процесу на основі розробленого плану дій.
- Проміжно-діагностичний – аналіз результатів проведеної роботи, уточнення реальних досягнень.
- Підсумково-діагностичний – опрацювання інформації щодо результатів проведеного моніторингу [95, 13-21].

Діяльність керівників має бути спрямована на оцінку стану об'єктів моніторингу; співставлення отриманих результатів з первинними; побудову висновків щодо співвідношення обраної мети та завдань з отриманими результатами; визначення ефективності проведеної роботи на підставі логічного аналізу.

Моніторинг дозволяє відслідковувати процеси і явища, що відбуваються в реальній практиці, допомагає відповісти на питання про ефективність технологій навчання, визначити фактори, що впливають на розвиток особистості, довести залежність результатів навчання дітей від рівня кваліфікації педагогів.

5.3. Кваліметричні моделі.

Разом з тим моніторинг має певні недоліки: глобальність визначених цілей; надмірне інформаційне перевантаження; нечіткі інструкції для виконавців; відсутність визначених критеріїв; погане технічне забезпечення; небажання вчителів займатися контрольно-діагностичними функціями.

Для вимірювання в моніторингових дослідженнях використовується кваліметричний підхід. Кваліметрія – наукова дисципліна, яка вивчає методологію і проблематику комплексних кількісних оцінок якості будь-яких об’єктів, предметів або процесів.

Дальше розглянемо деякі кваліметричні моделі. Загальний підхід до їх побудови ми запозичили у О. Касянової [95, 33-38].

а) Кваліметрична модель визначення ефективності уроку.

Основні параметри (С)	Їх вагомість (В)	Показники основних параметрів	Їх співвідношення	Рівень виявлення показників (А)					Коефіцієнт реалізації завдань (К)	Сума коеф. Реалізації (Ф)	Коефіцієнт ефективності (Д)
				0	0,25	0,5	0,75	1			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
І. Визначення завдань та структури уроку (С ₁)	0,15 (В ₁)	1.1. Підготовка поурочного планування	0,39 (М ₁₁)		A ₁₁				K ₁₁	Φ ₁	
		1.2. Визначення триєдиної мети	0,15 (М ₁₂)			A ₁₂			K ₁₂		
		1.3. Мотивація навчальної діяльності	0,18 (М ₁₃)			A ₁₃			K ₁₃		
		1.4. Структурна чіткість уроку	0,28 (М ₁₄)				A ₁₄		K ₁₄		
ІІ. Відповідність форм і методів роботи (С ₂)	0,18 (В ₂)	2.1. Застосування особистісно орієнтованих технологій	0,35 (М ₂₁)		A ₂₁				K ₂₁	Φ ₂	
		2.2. Доцільність вибору типу уроку	0,20 (М ₂₂)			A ₂₂			K ₂₂		
		2.3. Інші форми роботи на уроці	0,20 (М ₂₃)				A ₂₃		K ₂₃		
		2.4. Ефективність застосування методів навчання	0,25 (М ₂₄)		A ₂₄				K ₂₄		
ІІІ. Реалізація освітніх завдань	0,25 (В ₃)	3.1. Відповідність принципам навчання	0,12 (М ₃₁)			A ₃₁			K ₃₁	Φ ₃	
		3.2. Активність навчання	0,14 (М ₃₂)					A ₃₂	K ₃₂		
		3.3. Формування	0,15 (М ₃₃)		A ₃₃				K ₃₃		

		техніки усного і писемного мовлення								
		3.4. Співпраця вчителя з учнями	0,25 (M ₃₄)			A ₃₄		K ₃₄		
		3.5. Контрольна корекція знань	0,16 (M ₃₅)			A ₃₅		K ₃₅		
		3.6. Використання навчального обладнання	0,18 (M ₃₆)				A ₃₆	K ₃₆		
IV. Здійснення розвивального навчання (C ₄)	0,22 (B ₄)	4.1. Розвиток пізнавальних психічних процесів	0,20 (M ₄₁)			A ₄₁		K ₄₁	Φ ₄	
		4.2. Розвиток розумових операцій	0,25 (M ₄₂)				A ₄₂	K ₄₂		
		4.3. Вироблення навичків самостійної навчальної праці	0,25 (M ₄₃)			A ₄₃		K ₄₃		
		4.4. Формування елементів творчості	0,30 (M ₄₄)			A ₄₄		K ₄₄		
V. Розв'язання виховних завдань уроку (C ₅)	0,20 (B ₅)	4.5. Формування абсолютно вічних вартісностей	0,25 (M ₅₁)				A ₅₁	K ₅₁	Φ ₅	
		4.6. Національних вартісностей	0,25 (M ₅₂)					A ₅₂	K ₅₂	
		4.7. Сімейних вартісностей	0,25 (M ₅₃)			A ₅₃			K ₅₃	
		4.8. Особистих вартісностей	0,25 (M ₅₄)			A ₅₄			K ₅₄	
Підсумок										

Коефіцієнти реалізації завдань для першого параметра (C₁) визначимо за формулами:

$$K_{11} = M_{11} \times A_{11};$$

$$K_{12} = M_{12} \times A_{12}$$

$$K_{13} = M_{13} \times A_{13}$$

$$K_{14} = M_{14} \times A_{14}$$

Далі знаходимо суму коефіцієнтів реалізації завдань:

$$\Phi_1 = K_{11} + K_{12} + K_{12} + K_{14}, \text{ тоді}$$

$$C_1 = B_1 \times \Phi_1;$$

Аналогічний підрахунок здійснюємо в кожній позиції, знаходимо C_2, C_3, C_4, C_5 . Тоді остаточно $D = C_1 + C_2 + C_3 + C_4 + C_5$. Ці обчислення можна спростити, якщо для отримання остаточної результату розробити формульний алгоритм обчислення за допомогою програмного забезпечення, до прикладу, MS Excel.

б) Кваліметрична модель визначення демократизації управлінської діяльності керівників закладів освіти.

Основні параметри (С)	Їх вагомість (В)	Показники основних параметрів	Їх співвідношення	Рівень виявлення показників (А)					Коефіцієнт реалізації завдань (К)	Сума коеф. Реалізації (Ф)	Коефіцієнт ефективності (Д)
				0	0,25	0,5	0,75	1			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I. Дотримання основних принципів управління	0,15	1.1. Системності	0,24								
		1.2. Демократизації	0,22								
		1.3. Гуманізації	0,18								
		1.4. Науковості	0,20								
		1.5. Оперативності	0,16								
II. Комплексна програма розвитку школи	0,17	2.1. Визначення завдань	0,18								
		2.2. План дій	0,22								
		2.3. Упровадження інноваційних проєктів	0,22								
		2.4. Ресурсне забезпечення	0,18								
		2.5. Кадровий потенціал	0,20								
III. Людино-центристський підхід в управлінні	0,13	3.1. Працівник – головна цінність організації	0,28								
		3.2. Можливість творчого вдосконалення	0,26								
		3.3. Рівень комфортності	0,24								

		3.4. Інтерес до педагогічної діяльності	0,22							
IV. Колегіальність прийняття управлінських рішень	0,13	4.1. Чіткість планування і організації праці	0,30							
		4.2. Колегіальність прийняття рішень	0,28							
		4.3. Високий рівень відповідальності	0,22							
		4.4. Передача частини повноважень працівникам	0,20							
V. Висока культура праці	0,14	5.1. Загальною дська	0,22							
		5.2. Політична	0,20							
		5.3. Правова	0,19							
		5.4. Естетична	0,19							
		5.5. Педагогічна	0,20							
VI. Мотивація ефективної діяльності вчителів	0,13	6.1. Створення належних умов праці.	0,18							
		6.2. Участь в управлінні школою.	0,18							
		6.3. Професійний розвиток	0,22							
		6.4. Підтримка нових ідей.	0,24							
		6.1. Стимулювання праці.	0,18							
VII. Активна участь органів шкільного самоврядування в управлінні	0,15	7.1. Прийняття стратегічних рішень загальношкільними зборами	0,28							
		7.2. Функціонування наглядової ради	0,22							
		7.3. Активізація виконавчої влади школи	0,24							
		7.4. Співпраця з органами учнівського самоврядування	0,26							

с) Кваліметрична модель визначення рівня сформованості навичок навчальної праці школярів.

Основні параметри (С)	Їх вагомість (В)	Показники основних параметрів	Їх співвідношення	Рівень виявлення показників (А)					Коефіцієнт реалізації завдань (К)	Сума коеф. Реалізації (Ф)	Коефіцієнт ефективності (Д)	
				0	0,25	0,5	0,75	1				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
І. Організація навчальної праці	0,22	1.1. Створення сприятливих умов праці	0,22									
		1.2. Визначення та планування завдань навчальної діяльності	0,21									
		1.3. Використання раціональних способів вирішення завдань	0,26									
		1.4. Самоосвіта	0,31									
ІІ. Робота з книгою та іншими джерелами інформації	0,25	2.1. Сформованість вміння складати план читання і пошуку літератури	0,20									
		2.2. Читання різними способами художньої, наукової та філософської літератури	0,20									
		2.3. Розуміння змісту за допомогою загальних прийомів мислення	0,24									
		2.4. Уміння записувати прочитане	0,18									
		2.5. Слухати і осмислювати усну інформацію	0,18									
ІІІ. Культура усного і	0,25	3.1. Уміння відповідати на питання і ставити їх	0,16									

писемного мовлення		3.2. Зв'язано викладати матеріал, детально, вибірково	0,18									
		3.3. Використовувати різні види мови – опис, розповідь, виступи, повідомлення	0,20									
		3.4. Брати участь у дискусії	0,20									
		3.5. Виконувати різні види письмових робіт (складати план, тези, конспект, відгуки, рецензії, ділові документи, твори, реферати)	0,26									
IV. Навчально-інтелектуальні вміння	0,28	4.1. Мотивація навчальної діяльності	0,16									
		4.2. Сприйняття та запам'ятовування інформації (розвиток уваги, пам'яті)	0,18									
		4.3. Осмислення матеріалу, виділення основного (формування розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації, систематизації)	0,20									
		4.4. Розв'язування пізнавальних та проблемних завдань (активізація мислительної діяльності)	0,24									
		4.5. Формування елементів творчості.	0,22									

Упровадження інформаційних, дослідницьких технологій докорінно змінює процес навчання, забезпечує його ефективність; зацікавлює школярів нетрадиційними підходами, формує в них потребу активної діяльності, творчості, наукового стилю мислення.

Розділ 6. Роль інформаційних технологій в нових теоріях навчання.

Освіта - це основа для процвітаючого суспільства, а передача знань є головним пріоритетом для цивілізацій з самого початку. Події, які відбуваються сьогодні змушують нас переоцінити і проаналізувати свою педагогічну діяльність, свої методи та способи організації роботи. Незалежно від свого віку, ми вчимося впродовж усього життя, а тому, щоб знання стали більш доступними та легшими для більшої кількості людей, сучасний підхід до освіти має враховувати такі основні принципи та критерії формування фундаментальних засад розвитку особистості, як:

- Організація оптимальних умов навчання через застосування інформаційних технологій.
- Активізація творчого і критичного мислення, яке стимулює внутрішнє засвоєння інформації.
- Розвиток інтегрального мислення, яке не обмежується тільки аналітичним чи системним мисленням.
- Розуміння цінності знань, взаємозв'язок минулого і теперішнього досвіду.
- Формування розуміння самоосвіти та взаємодія з іншими.
- Залучення інклюзивної освіти, де одні форми знання доповнюють інші (не відкидати чи виключати).
- Реальне застосування знань, уміння пов'язувати їх із життям, при цьому регулярно повторення і оцінювання.

Тому, технології навчання повинні мати в своєму інструментарії методи навчання, спрямовані на вироблення в учнів таких способів діяльності, що дозволятимуть їм приймати виважені рішення, критично оцінювати і аналізувати отриману інформацію, визначати різні способи вирішення завдань на основі спільних рішень у групі, брати участь в дискусії для вироблення спільних узагальнень. Такі технології навчання є компетентнісно орієнтованими.

У наш час велика частина дослідників пов'язує становлення інформаційного суспільства не стільки з технологічним розвитком і кількістю використовуваної в суспільстві інформації, скільки з її новою якістю і новими характеристиками

(Ж. Бодрийяр, Г. Шиллер, Ю. Хабермас, Е. Гідденс та ін.) [53, с.68]. Д. Рождественська і Н. Сороко підкреслюють переваги використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі, що виявляються в організаційних, змістових і функціональних аспектах цього процесу.

Для ефективного педагогічно виваженого використання нових інформаційно комунікаційних технологій в навчальному процесі необхідно обґрунтувати та проаналізувати теоретичні основи інформатизації процесу навчання майбутніх вчителів.

Інтеграція інформаційних технологій, якщо зробити належним чином, може вплинути на процес створення більш автентичних навчальних середовищ. Багато досліджень показують, що якщо навчальне середовище є технологічно наповненим, це може підвищити самооцінку та ентузіазм, позитивно вплинути на ставлення до навчання, забезпечити кращий розвиток життєвих навичок. Ці навички включають організаційні моменти, вміння вирішувати проблеми та приймати рішення, досліджувати та співпрацювати. Навчальне середовище покращується завдяки забезпеченню спільного навчання та зменшенню конкуренції [57, с.8]. Дослідження також показують, що інтеграція технологій збільшує потребу у взаємодії в навчальному середовищі [55, с.12]. "Оскільки багато нових технологій є інтерактивними, тепер простіше створити умови, в яких студенти можуть вчитися, отримувати зворотній зв'язок та постійно вдосконалювати своє розуміння та формувати нові знання». Саме ці нові середовища мають стільки взаємодії між учасниками навчальної спільноти, що виникають теорії щодо підтримки та вдосконалення таких умов навчання.

Ситуація пізнання - це теорія навчання, яка підтримує думку про те, що навчання відбувається лише тоді, коли знаходиться в конкретному контексті. Тобто, процес отримання знань відбувається у навчальному середовищі чи під час практичної діяльності, де учні беруть активну роль у навчанні. Вілсон і Майєрс висловлювали це так: «розвиток знань і компетентності, як і розвиток мови, передбачає постійну діяльність з використання знань в конкретних ситуаціях» [56, с. 71]. Технології в цій теорії навчання є частиною навчального

середовища, які допомагають набувати нових знань. Як одним із прикладів можна вважати цифрове навчання, яке за допомогою інформаційних та електронних технологій організовує доступ до навчальних програм поза традиційним класом чи аудиторією. У більшості випадків йдеться про курс, програму або ступінь, які повністю організовані в Інтернеті, починаючи від дистанційної освіти, закінчуючи комп'ютерним електронним навчанням, онлайн-навчанням, Інтернет-навчанням та багато інших. Це інтерактивне навчання, тому що дозволяє студентам чи учням спілкуватися зі своїми вчителями, викладачами чи іншими учнями класу. Іноді таке навчання може відбуватися в прямому ефірі, де ви можете "в електронному вигляді" підняти руку і спілкуватися в режимі реального часу, а іноді це лекція, яка була задалегідь записана. Завжди вчитель чи викладач взаємодіє, спілкується з вами та оцінює вашу участь, ваші завдання та тести. Цілком зрозуміло, що ті, хто потрапляє в цей тип навчального середовища, може використовувати свої знання та навички для критичного мислення в нових ситуаціях, аналізуючи інформацію, спілкуючись, співпрацюючи, вирішуючи проблеми, приймаючи певні рішення.

У розподіленому пізнанні студенту надається більше вибору та самостійності. Іншими словами, це орієнтований на учнів підхід до навчання, коли учні беруть участь у систематично розробленому навчальному середовищі, що підтримує взаємодію між його учасниками. Розподілене пізнання описує побудову знань, що відбувається в природному середовищі, яке синергетично пов'язане з пізнавальними діями, які здійснюють учасники навчального середовища. Ця теорія сприяє навчанню в навчальних середовищах учнів або в системі, де відбувається взаємодія. Саме завдяки цій взаємодії відбувається пізнання. Розподілене пізнання вимагає обміну пізнавальною діяльністю між частинами та учасниками цієї системи, якими можуть бути інші люди чи засоби, такі як програмні чи технологічні інструменти, засоби масової інформації. Ці учасники поширюють свої пізнання серед інших учасників процесу навчання та через цифрові пристрої. Інструменти та засоби можуть допомогти розгорнути нові можливості, а також вивантажити певну кількість пізнавальної роботи, тим

самим зменшуючи когнітивне навантаження учнів та допомогти розширити їхні можливості. Одним із засобів такого навчання можуть бути масові відкриті онлайн курси (МООС – з англ. mass open online courses), послугами яких користується дедалі більша кількість людей. Масовий відкритий онлайн-курс (МООС) - це безкоштовна веб-програма дистанційного навчання, розроблена для участі великої кількості студентів, що географічно розбігаються. МООС може бути організований подібно до коледжу чи університету або може бути менш структурованим. Хоча МООС не завжди пропонують академічні кредити, вони надають освіту, яка може забезпечити сертифікацію, працевлаштування або подальше навчання. Більшість МООС мають тестування протягом курсу та іспити в кінці, але можливі й більш конкретизовані завдання, такі як письмові роботи чи творчі проекти. Оцінювання може проводитися вчителем, програмним забезпеченням або ж самими учасниками курсу. У цій теорії технології (технологічні інструменти) можуть використовуватися для розширення можливостей людини [54, с. 9].

У соціально-спуспільному пізнанні студенти - учасники спільноти, де пізнання ділиться між учасниками, засобами та інструментами, якими вони користуються, та соціальними установами, в яких відбувається навчання. Учні цієї спільноти зобов'язані бути активними учасниками, щоб відбуватися пізнання. У цій теорії також розподіляється пізнання, оскільки спільне використання означає, що учні переживають щось спільне, а також те, що навчання, яке відбувається, розподіляється між учасниками навчального середовища[59, с. 128].

Роль технології в цій теорії аналогічна ролі двох інших до цих пір теорій. Технологічні інструменти відіграють важливу роль у цій теорії, будучи чимось, що допомагає ділитися пізнанням у середовищі навчання. У цій системі є певні завдання, які ставляться перед дітьми для виконання, багато з яких передбачають спілкування з іншими у межах навчального класу різними засобами комунікації [59, с. 136].

Прикладом такого середовища можуть бути «віртуальні класи». Ця модель максимально наближена до очного навчання або у реальному класі – On-line.

Віртуальний клас - це онлайн навчальне середовище, очне навчання, яке реалізується засобами сучасних Інтернет-технологій і web- додатків та об'єднує спільними освітніми цілями і задачами учнів і педагога. Заслуговує уваги сервіс, котрий представляє компанія Google, розроблений на базі Google Apps – система управління навчанням (СУН) Google Classroom, який зв'язує Google Docs, Google Drive і Gmail, допомагає створювати і впорядковувати завдання, виставляти оцінки, коментувати і організовувати ефективне спілкування з учнями в режимі реального часу [58, с. 154]. Студенти, які організовані в такому навчальному середовищі на основі цієї теорії, також використовували б свої "знання та вміння - критично мислити, застосовуючи знання в нових ситуаціях, аналізуючи інформацію, осмислюючи нові ідеї, спілкуючись, співпрацюючи, вирішуючи проблеми, приймаючи рішення" [54, с. 9].

Усі вищезазначені теорії, що виникають, поділяють багато однакових аспектів. Одним із важливих аспектів є те, що всі вони припускають, що навчання найкраще відбувається у певному освітньому середовищі, де люди, що знаходяться в ньому, беруть активну участь у процесі навчання. У цих теоріях інформаційні технологія відіграють невід'ємну роль для сприяння засвоєнню нових навичок, полегшують процес навчання, підтримують взаємодію між учасниками навчального процесу. Саме таке інтерактивне середовище, де студенти навчаються на власному досвіді, спілкуванні і отримуванні зворотного зв'язку допомагає досягти бажаних навичок в XXI столітті. Усі вищезазначені теорії допомагають створити навчальне середовище, яке дозволяє учасникам «використовувати свої знання та вміння критично мислити, застосовувати знання в нових ситуаціях, аналізувати інформацію, осмислювати нові ідеї, спілкуватися, співпрацювати, вирішувати проблеми, приймати рішення» [54, с. 12]. Також було показано, що інтеграція технологій сприяє створенню більш автентичних навчальних середовищ, де студенти більш вмотивовані, мають більше можливостей для спілкування та співпраці, розвивають навички критичного мислення та здібності прийняття складних рішень та вирішення проблем, пов'язані з умовами реального світу.

6.1. Впровадження інформаційних технологій в навчальний процес як основа інформатизації освіти

Одним із сучасних пріоритетів України, як і майже всього світу, є побудова "орієнтованого на інтереси людей, відкритого для всіх і спрямованого на розвиток інформаційного суспільства, в якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і поважаючи в повному обсязі та підтримуючи Загальну декларацію прав людини" [63].

Значення інформатизації важко переоцінити: вона сприяє забезпеченню національних інтересів, розвитку наукомістких виробництв та високих технологій, зростанню продуктивності праці, підвищенню комп'ютерної грамотності, розвитку інтелектуального потенціалу нації та вдосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя та подальшій демократизації суспільства; розвитку культури спілкування [60, 61].

Оскільки метою інформатизації суспільства є "створення гібридного інтегрального інтелекту всієї цивілізації, здатного передбачати і управляти розвитком людства" [69], то важливу роль в даному процесі має виконувати освіта. Її стратегічно важливим завданням є підготовка високопрофесійних кадрів, здатних розвивати нові інформаційні технології та ефективно використовувати їх у професійній діяльності.

Інформатизація освіти є ключовою умовою підготовки фахівців, здатних працювати у кардинально нових, дедалі більше автоматизованих умовах праці; орієнтуватися у величезних обсягах інформації, яка поступає безперервно; грамотно обробляти її, зберігати і передавати.

Основні напрями реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства у галузі освіти в Україні визначені Законом України "Про Основні засади розвитку

інформаційного суспільства в Україні": "забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості" [64]. Стратегічним завданням України є входження в інформаційне суспільство в якості його повноправного учасника, за умови збереженні політичної незалежності, національної самобутності й культурних традицій. Приєднання України до Європейського інформаційного освітнього простору – "змістово-предметної, комп'ютерно-технологічної та інформаційно-комунікаційної платформи інтеграції і демократизації освіти" [60] – вимагає здійснення певних реформ. Підвищення якості освіти на основі розвитку і використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій є одним із важливих кроків на цьому шляху [65, 66].

Різні автори вкладають різний зміст у поняття "інформатизація освіти". За визначенням В. Бикова, "інформатизація освіти – це сукупність взаємопов'язаних, організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих та управлінських процесів, спрямованих на задоволення інформаційних обчислювальних і телекомунікаційних потреб (інших потреб, що пов'язані із впровадженням методів і засобів інформаційно-комунікативних технологій) учасників навчально-виховного процесу, а також тих, хто цим процесом управляє та його забезпечує (у тому числі здійснює його науково-методичний супровід і розвиток)" [61].

На думку І. Роберт [70], це процес забезпечення сфери освіти методологією і практикою розробки та оптимального використання сучасних засобів ІКТ, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічних цілей навчання, виховання. Д. Швець [71] акцентує увагу на залученні нових джерел інформації, застосуванні нових засобів управління нею, зміні методики навчання і на контролі знань на базі всебічного використання комп'ютерної, комунікаційної та мультимедійної техніки.

Суть інформатизації освіти складають структуризація професійних знань в заданих предметних областях і забезпечення вільного доступу студентів, учнів до баз даних. Процес навчання має бути спрямованим не на вміння працювати з певними програмними засобами, а на технології роботи з різною інформацією: аудіо та відео-, графічною, текстовою, табличною. Важливо, щоб навчальні програмні продукти не перетворювались на аналоги існуючих підручників. Особливо доцільним є використання інформаційних технологій для вивчення процесів і явищ, які не піддаються візуальному дослідженню [63].

На початку процесу інформатизації освіти головним принципом використання комп'ютера була орієнтація на ті випадки, коли викладач не міг виконати поставлене педагогічне завдання без спеціальних допоміжних засобів, наприклад, наочно продемонструвати більшість фізичних процесів без комп'ютерного моделювання. Сучасні діти вже не уявляють навчання без комп'ютера. Він допомагає розвитку творчих здібностей, сприяє формуванню професійно важливих навичок і вмінь, розвитку логічного мислення.

Удосконалюється не тільки зміст освіти, а й методики викладання та дидактичні підходи. Парадигма освіти змінюється від "освіти на все життя" до "освіти протягом життя". Ключовими технологіями XXI століття у всьому світі визнані інформаційні та комунікаційні технології на основі систем телекомунікації [62].

Внаслідок швидкого розвитку комп'ютерних технологій знання у цій сфері швидко старіють. Тому при підготовці фахівців сучасного інформаційного простору необхідно, щоб знання носили творчий та пошуковий характер, оскільки таке навчання стимулює розвиток пізнавальної активності, сприяє розвитку творчих та розумових здібностей.

Тому, метою даної роботи стало визначення основних напрямів формування та становлення засобів, методів і технологій, які призводять до перебудови інформаційного середовища, відкриваючи нові можливості прогресивного суспільного розвитку та ефективного впровадження їх у навчальний процес.

Згідно поставленої мети можна виокремити основні завдання: визначити місце комп'ютерних технологій у системі педагогічних технологій та умови ефективного впровадження комп'ютерних технологій в навчально-виховний процес; намітити можливі варіанти комплексного використання ІКТ у конкретних сферах педагогічної діяльності.

Розвиток інформаційного суспільства (ІС) робить необхідним використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в управлінні якістю освіти, що визначається рядом чинників [67, 68]:

- впровадження ІКТ у сучасну освіту суттєво прискорює передавання знань і накопиченого технологічного та соціального досвіду людства не тільки від покоління до покоління, а й від однієї людини до іншої;

- сучасні ІКТ, підвищуючи якість навчання й освіти, дають змогу людині успішніше й швидше адаптуватися до навколишнього середовища, до соціальних змін;

- активне й ефективне впровадження цих технологій в освіту є важливим чинником створення нової системи освіти, що відповідає вимогам ІС і процесу модернізації традиційної системи освіти.

Для системної дії й одержання позитивного результату необхідно знати не тільки те, що вчителі повинні розвивати в учнів, але і якими засобами можна досягти більш ефективних результатів. Тому є потреба проаналізувати основні та найбільш популярні освітні концепції (методики), пов'язані з інформаційними технологіями, які відкривають учням нові можливості в рефлексії навчальної діяльності, що дозволить принципово по-іншому організувати навчальний процес, докорінно змінити систему освіти [72].

1. Адаптивне навчання

Це освітній метод, при якому використовується в якості інтерактивного навчального пристрою комп'ютер. Комп'ютер пристосовує уявлення навчального матеріалу під потреби учня, найчастіше це відбувається у формі відповідей на запитання та завдання. Сенс такого навчання полягає в тому, щоб за допомогою комп'ютера поєднувати інтерактивні можливості учня і

наставництво вчителя, з яким може спілкуватися учень. Технологія включає аспекти, отримані з різних областей знань, включаючи інформаційні технології, педагогіку та психологію [73].

Чи є адаптивне навчання вирішенням проблем сучасної освіти? Що власне таке це «адаптивне навчання»?

Адаптивне навчання – це навчальна модель, яка представляє техніку в якості «інтерактивних навчальних пристроїв» і задіює нові технології з метою їх адаптації для потреб учнів. Завдання цього методу - створення оптимізованої моделі навчання, яка учнів з простих слухачів перетворює в активних і готових до співпраці учасників процесу навчання.

Не можна сказати, що адаптивне навчання зовсім вже новий метод. Він існує вже майже 100 років. Вперше його розробила італійська педагог теоретик Марія Монтесорі (Maria Montessori). Спираючись на ідею, що кожен учень унікальний і відрізняється від іншого, Марія розробила педагогічний метод, згодом названий система Монтесорі, що дозволяє зосередитися на потребах розвитку дитини. Її педагогіка побудована на таких принципах, як наприклад:

Учні краще засвоюють матеріал, якщо їх індивідуальні потреби, пов'язані з процесом навчання, задоволені.

Відповідна реакція педагога на успішність учня повинна варіюватися в відношенні кожного окремо взятого учня.

Кращий результат досягається, коли учень змагається не з іншими учнями, а зі своїми попередніми досягненнями.

Адаптивне навчання будується на основних принципах, розроблених Монтесорі – звідси зв'язок між двома підходами. Іншими словами, адаптивне навчання має на увазі інтеграцію технологічного елемента в систему Монтесорі.

2. Віртуальний клас

Останнім часом розповсюдження отримали так звані «віртуальні класи». Ця модель максимально наближена до очного навчання або у реальному класі – Online. Визначимо місце віртуального класу серед сучасних комп'ютерно-

орієнтовних засобів навчання. Прототипами віртуального класу були відео-конференції і веб-конференції, онлайн-семінари [75].

Віртуальний клас – це не дистанційне навчання в традиційному розумінні цього слова, це онлайн навчальне середовище, очне навчання яке реалізується засобами сучасних Інтернет-технологій і web- додатків. Віртуальний клас – це співтовариство двох або більшої кількості людей (учнів і вчителів), віртуально присутніх у віртуальному класі, які, відповідно до спільно обраних навчальних цілей, здійснюють навчально-пізнавальну діяльність [75]. Віртуальний клас ми розуміємо як особливе навчальне середовище, у якому навчання здійснюється у реальному часі, інтегруючи Інтернет та інформаційно-комунікаційні технології і об'єднує спільними освітніми цілями і задачами учнів і педагога. Учителю не потрібно вивчати додаткові програмні продукти для користування віртуальним класом. Такі засоби як чат, веб-камера, мікрофон і звична інтерактивна дошка – звичні для любого вчителя. Тому, підготовка адміністрації і вчителів школи не викликають негативних емоцій і не потребує вивчення додаткових складних комп'ютерних платформ, баз даних – це новий інформаційний крок у наданні освітніх послуг.

Заслуговує уваги сервіс, котрий нещодавно представила компанія Google, розроблений на базі Google Apps – система управління навчанням (СУН) Google Classroom.

Google Classroom – це інструмент, що зв'язує Google Docs, Google Drive і Gmail, допомагає створювати і впорядковувати завдання, виставляти оцінки, коментувати і організовувати ефективне спілкування з учнями в режимі реального часу. Основним елементом Google Classroom є Групи. Функціонально групи нагадують структурою форуми, оскільки вони дозволяють користувачам з легкістю відправляти повідомлення іншим користувачам, з якими вони часто спілкуються в межах цієї групи.

Функціональність програми нескладна у використанні і забезпечує реалізацію таких можливостей:

- створення окремих класів з предмету/ або для кожної окремо взятої групи учнів;
- створення оголошень для однієї або відразу декількох груп;
- створення завдань з можливістю прикріплення посилань, мультимедійного контенту (у тому числі з сервісу YouTube), різних типів файлів, а також створення і зберігання файлів на Google «Диску» ;
- установка термінів складання кожного конкретного завдання з точністю до хвилини;
- графа виставлення оцінок за виконані завдання з гнучкою шкалою оцінювання для кожного конкретного завдання;
- можливість редагування і коментування зданих учнями завдань з динамічним відображенням правок в режимі реального часу.

Використання Google Classroom не зводиться до заміни паперових носіїв інформації електронними. Сервіс дозволяє поєднувати процеси вивчення, закріплення та засвоєння навчального матеріалу, які під час традиційного навчання відокремлені один від одного[15].

3. Змішане навчання

Змішане навчання – освітній тренд. Ця технологія з’явилась на вимогу часу, оскільки сучасному ринку праці потрібні ініціативні, креативні люди, які володіють, передусім, “м’якими” навичками, здатні навчатися самостійно, адаптуватися до несподіваних умов. Змішане навчання передбачає самоосвіту учнів, роботу в групах, проектну

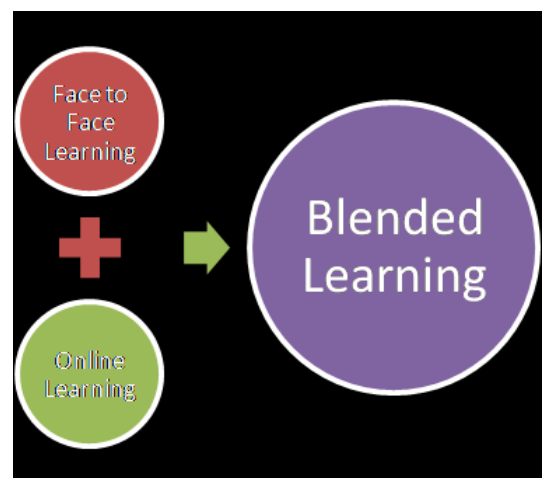

Рисунок 1. Модель змішаного навчання

діяльність, використання ІКТ. Змішане навчання означає поєднання реального навчання «обличчям до обличчя» з викладачем в класі і інтерактивних можливостей. У минулому цифрові матеріали грали додаткову роль і допомагали реальному викладачеві. Наприклад, змішане з традиційним освіту означає, що клас збирається «обличчям до обличчя» в один раз в тиждень замість трьох. Вся

діяльність по вивченню матеріалу, яка раніше відбувалася в класі, може бути перенесена в Інтернет [74].

Змішане навчання – це поєднання онлайн та офлайн-навчання у один ланцюжок, що творить «навчальний досвід» учня та самодостатній логічний курс чи предмет. При змішаному навчанні інструкції/теорія, яку учень опрацьовує онлайн (чи то у формі самостійного прочитання матеріалів, чи при перегляді демонстраційних відео, чи при перегляді відеозапису лекції вчителя, чи у формі гри), знаходять своє застосування офлайн (тобто у приміщенні школи під час занять). Всі активності та заняття, що відбуваються в школі мають поєднуватись та на практиці закріплювати знання, здобуті учнем при самостійній роботі онлайн.

Змішане навчання, *blended learning* (більш «словникове» визначення) – це формальна, структурована та логічна навчальна програма, у якій:

1. учні проходять хоча б частину курсів (курсу) онлайн, при цьому вони самі контролюють час, місце, ритм та послідовність виконуваних завдань;
2. хоча б частина курсів (курсу) відбувається у фізичному навчальному просторі (школі) у групі з такими ж учнями та вчителем (це обов'язкова умова для успіху змішаного навчання, адже вона веде за собою соціально-адаптаційний аспект школи);
3. різні формати навчання учня логічно поєднані, щоб забезпечити інтегрований та успішний «досвід навчання».

Відштовхуючись від проблеми, яку школа бажає вирішити впроваджуючи змішане навчання потрібно підібрати модель навчання, яка для цього найкраще підходить.

Існують такі моделі:

Ротаційні моделі – це організація курсу чи предмету, таким чином, що учні переходять між різними форматами навчання за фіксованим розкладом або на розсуд вчителя, принаймні одним з таких форматів є навчання в режимі онлайн. Інші можливі формати – це робота у невеликих проектних командах, теоретичні виклади (лекції) від вчителя (як для цілої групи так і для проектних команд), групові проекти, індивідуальні консультації від вчителя, письмові завдання. Учні

вчяться в основному в стінах школи, але також виконують певні домашні завдання.

Гнучка модель – курс або предмет, в якому онлайн-складова є основою навчання учнів, навіть якщо певна діяльність і відбувається офлайн. Учні працюють за індивідуальним, гнучким графіком, який включає різні формати навчання. Учитель є доступний для будь-яких консультацій, і учні вчаться, здебільшого, в приміщенні школи, та виконують індивідуальні домашні завдання. Учитель готовий надавати підтримку за необхідності через такі заходи, як робота в малих групах навчання, групові проекти, а також індивідуальне консультування. Існують приклади реалізованих гнучких моделей, у якій вчитель надає більше або менше підтримки. Це співвідношення потрібно підлаштовувати під конкретну школу та ціль впровадження змішаного навчання.

Модель самостійного змішування (A La Carte Model) – учень проходить курс повністю онлайн, та відвідує навчальні заходи у школі чи навчальному центрі. Учитель у цій моделі є онлайн-вчителем. Учні можуть пройти онлайн-курс або на території школи (якщо дозволяє обладнання та кімнати) або вдома. Модель не може бути застосована для всіх шкільних предметів, адже курси онлайн мають комбінуватись з такими, що проходять у школі в групі та з вчителем (соціальний аспект школи).

Модель збагаченого віртуального навчання – курс чи предмет, в якому учні зобов'язані проходити частину навчання зі своїм учителем офлайн (тет-а-тет), а потім завершувати індивідуальні завдання самостійно. Онлайн навчання є основою навчання студентів, особливо, коли учні знаходяться віддалено від приміщення школи. Вчитель предмету, як правило, працює як онлайн так і офлайн. Багато моделей збагаченого віртуального навчання розпочиналися як окремі онлайн-курси, а потім доповнилися змішаною програмою навчання, щоб надати учням соціальний досвід відвідування школи. Модель збагаченого віртуального навчання відрізняється від «перевернутого» класу, тим що у першому випадку, учні рідко зустрічаються віч-на-віч зі своїми вчителями кожен будній день. Він відрізняється від курсу, що проходить повністю онлайн,

де учень за бажанням звертається по консультацію до вчителя; у випадку збагаченого віртуального навчання учень зобов'язаний проходити окремі заняття з вчителем та отримувати консультації.

4. Перевернутий »клас (перевернуте навчання)

«Перевернутий» клас - це зворотний метод навчання, коли читання лекцій і вивчення предмета відбувається онлайн, а домашнє завдання виконується в реальному класі.

Домашнім завданням для учнів є перегляд коротких відеоуроків у мережі — вони самостійно проходять теоретичний матеріал, — а в класі час використовується на виконання практичних завдань [76].

«Перевернуте» навчання – активне навчання. Авторами технології навчання "Перевернутий клас" вважаються вчителі хімії Аарон Самс і Джонатан Бергманн. У 2008 році вони почали записувати відеороліки із своїми лекціями та перетворювати їх в домашні завдання для своїх учнів. У власних книгах «Перевернути заняття або як достукатися до кожного учня на уроці», вони розповідають про особливості цієї технології та її можливостях.

Однак вони визначають очевидні недоліки цієї технології

- великий об'єм технічної підготовчої роботи;
- залежність від технічного оснащення школи та учнів.

Але недоліки є у кожній технології та моделі навчання. Які ж все ж такі позитивні сторони «перевернутого» класу?

- Учень отримує в якості домашнього завдання навчальне відео. відео для вивчення нового матеріалу.
- Він може його переглянути в зручний для нього час, у зручному місці, переглядів може бути скільки завгодно.
- Учитель на уроці має можливість якісно організувати навчальну діяльність кожного учня з урахуванням їх можливостей.

Завдання учителя - навчити учня вчитися самостійно , а шляхи повинні бути ефективними з урахуванням можливостей та здібностей кожного учня.

5. «Хмарне» навчання

По суті, хмара - це оригінальна вигадка, що дозволяє групі комп'ютерів, об'єднаних в мережу - зазвичай через Інтернет, працювати як один. Потім, хмара - це модель, що дозволяє масштабувати джерела згідно з потребами. Чим більше користувачів використовують систему, тим більша кількість джерел буде залучено.

Найголовнішою функцією хмарних технологій є задоволення потреб користувачів, що потребують віддаленої обробки даних.

Хмарні технології широко використовуються в школі для надання школярам персонального доступу до мережеских ресурсів, розміщених на сайтах. Вони мають можливість редагувати свій розділ, не маючи доступу до інших сторінок. Це, з одного боку, дає можливість педагогу контролювати інформацію, що надходить, а з другого – розвиває самостійність і відповідальність учнів.

Ведення сайту здійснюється лише класним керівником та ініціативною групою батьків і потребує залучення системного адміністратора, операторів, закупівлі додаткового обладнання тощо. Крім того, учні надійно позбавлені впливу мережевої реклами, яка переважно не прийнятна з педагогічного погляду [77].

Приклади використання хмарних технологій у школі

- Використання Office Web Apps-додатків. (Office 365)
- Електронні журнали і щоденники. (<http://shodennik.ua/>)
- Он-лайн сервіси для учбового процесу, спілкування, тестування.
- Системи дистанційного навчання, бібліотека, медіатека.
- Сховища файлів, спільний доступ. (Dropbox, SkyDrive)
- Спільна робота.
- Відеоконференції.
- Електронна пошта з доменом школи.
- Сервіси Google Apps;

Таким чином, використання «хмарних обчислень» під час розроблення та експлуатації мережеских продуктів у середніх загальноосвітніх школах відповідає всім вимогам навчального процесу, дає змогу уникнути головних вад

традиційних програмних продуктів, зменшує їхню вартість та спрощує функціонування. Тому їх застосування може сприяти поширенню інформаційних технологій в навчальних закладах України з урахуванням особливостей їх технічного та матеріального стану.

6. Мобільне навчання

Мобільне навчання – це можливість отримувати навчальні матеріали на персональні пристрої - КПК, смартфони та мобільні телефони. Спеціальні програми для мобільних пристроїв з посиланнями на освітні сайти роблять доступним будь-який освітній матеріал.

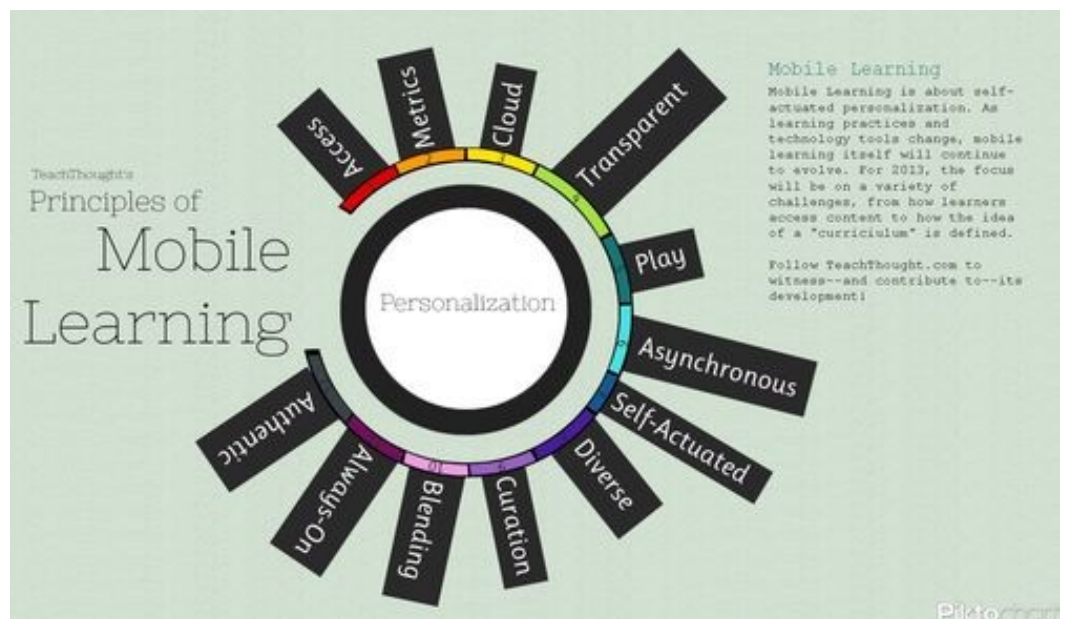

Рисунок 2. Модель мобільного навчання

Такі технології, як планшетні ПК, різні додатки і доступ до широкосмугового Інтернету, сприяють більш легкому переходу до мобільного навчання, але повне занурення в середовище мобільної освіти виходить за межі звичних інструментів навчання до живого спілкування та Інтернет-групам, які оцінюються кожним окремо взятим учнем.

І тільки в рамках цих груп можна повністю зрозуміти рідне для кожного учня середовище. Тут, в цих спільнотах, які можуть бути як фізичними, так і цифровими, народжується необхідність до пізнання, знання накопичуються поступово, прогрес знаходить природний відгук, і з'являється повне уявлення

про кожного учня, як про особистість. Серед переваг такого навчання можна виділити наступні [78].

1. Доступність

Мобільне середовище навчання забезпечує доступ до контенту, іншим учасникам групи, експертам, пакетним документам, що заслуговують на довіру джерел і наявних ідей з відповідних тем. Ініціювати процес можна за допомогою смартфона або iPad, ноутбука або при денній формі навчання, але доступ повинен стати постійним, що в свою чергу перекладає відповідальність за процес навчання на плечі учнів.

2. Метрики

Оскільки мобільне навчання є поєднанням цифрового і фізичного підходу, то доступними є і різноманітні метрики (тобто показники) розуміння і якості знань.

3. Облік

Хмара - інструмент реалізації "розумної" мобільності. Завдяки доступу до хмари, з'являється можливість постійно використовувати джерела даних і матеріали проекту, що дозволить отримувати доступ до раніше недоступних рівнів, методів повторення і спільної роботи.

4. Прозорість

Прозорість є природним побічним продуктом взаємозв'язку, мобільності і співпраці. Оскільки планування, мислення, продуктивність і відображення мають одночасно мобільний і цифровий характер, їм доступна негайна можливість встановити контакт як з локальними, так і глобальними спільнотами через соціальні медіа-платформи з Twitter, в facebook, з edmodo в Instagram.

5. Гра

Гра є однією з основних характеристик справді прогресивного навчання, будучи одночасно і причиною, і наслідком зацікавленості розуму. У мобільному середовищі навчання учні стикаються з динамічним і часто незапланованим набором даних, доменів і учасників спілкування, змінюючи тон навчання з академічного і поступливого на особистий і грайливий.

6. Асинхронність

Серед найбільш значущих принципів мобільного навчання є асинхронний доступ. Це витягує освітнє середовище з рамок школи і дозволяє їй рухатися в будь-яке місце, в будь-який час в пошуках по-справжньому винахідливого навчання. Це також дає досвід, який стає все більш персоналізованим: в потрібний час, в потрібному місці і для конкретної людини.

7. Самовключення

З асинхронним доступом до контенту у інших учасників процесу і експертів з'являється потенціал для самовключення. Тут учні планують тему, послідовність, аудиторію і додатки через сприяння з учителями, які зараз виступають в якості експертів до своїх додатків і оцінці.

8. Різноманітність

З мобільністю приходять різноманітність. Завдяки постійній зміні середовища навчання, плинність стає нормою, яка забезпечує потік нових ідей, несподіваних проблем і постійні можливості для повторення та застосування ідей. Аудиторії різноманітні, як і дані середовища, з якої вони будуть почерпнуті і в яку - доставлені.

9. Заняття

Додатки та мобільні пристрої можуть не тільки підтримувати коригування, але і зробити його кращим, ніж навіть найдосвідченіший педагог міг би сподіватися. За своєю конструкцією ці технології адаптуються до учнів, зберігають файли, генерують ідеї і підключають учнів, роблячи коригування питанням процесу, а не здібностей.

10. Змішування

Мобільне середовище навчання завжди буде являти собою змішання видів: фізичний рух, особисте спілкування і цифрова взаємодія.

11. Сталість

Безперервне навчання - спонтанне, таке що повторюється і придатне для повторного використання. Існує постійна необхідність доступу до інформації, пізнавальної рефлексії і взаємозалежних функцій за допомогою мобільних

пристроїв. Воно також впроваджується в співтовариства, демонструючи здібності до довірчої і природної взаємодії зі школярами.

12. Автентичність

Всі попередні 11 принципів надають навчання автентичності, якої неможливо досягти в класі. Вони також зводяться воедино, в кінцевому рахунку, щоб забезпечити досвід, який по-справжньому персоналізований.

З метою реалізації вищезазначених завдань виникає необхідність застосовувати в своїй діяльності крім традиційних форм роботи й інтерактивні методи навчання інформатики, в яких слід дати учням не лише теоретичні знання, а й навчити їх думати, обговорювати, досліджувати та застосовувати предметний матеріал.

Запропоновані онлайн технології здатні поліпшити продуктивність освіти:

Розширити доступ до освітніх джерел та знань.

Залучити учнів до активного навчання за допомогою навчальних матеріалів і освітніх джерел.

Індивідуалізувати і диференціювати процес навчання, що здійснюються з урахуванням здібностей учнів.

Персоналізувати навчання з урахуванням інтересів учнів.

Підвищити ефективність використання часу учнів і учителів шляхом автоматизації виконання рутинних завдань.

У сучасних умовах засоби інформаційно-комунікаційних технологій є елементом інформаційної культури людини. ІКТ- компетентність, готовність використовувати в практичній діяльності засвоєні знання, уміння і навички в області інформаційних і комунікаційних технологій, є критерієм професійної придатності, причому як для школяра, для якого освоєння комп'ютерних технологій є запорукою його успішного майбутнього, так і для вчителя, який є носієм інтелектуальних цінностей суспільства.

Освіта, перебуваючи в тісному взаємозв'язку з суспільством, не може залишатися незмінною. Очевидна необхідність подальшого впровадження нових методів навчання, що відповідають вимогам часу. Сучасна освіта забезпечує

інтенсифікацію процесу навчання, реалізацію розвивального навчання, перехід від механічного засвоєння знань, уточнення змісту навчання, вдосконалення форм і методів організації та управління процесу навчання, тим самим, забезпечуючи рівень підготовки сьгоднішніх студентів, майбутніх фахівців та їх готовність до гармонійного існування в суспільстві. Саме з розвитком інформаційних технологій навчання зв'язуються зміни в освіті.

6.2. Деякі приклади використання інформаційно-технологічних ресурсів в навчальному процесі.

Сьогодні ми перебуваємо на етапі запровадження нових змін у суспільстві, які так чи інакше будуть відбуватися незалежно від нас. Нові покоління, які зараз досягають свого працездатного віку і наступні вже не вміють вчитися, а тим більше працювати за тих умов, які існували до сьогодні. Із швидким розвитком технологій формується нове творче і креативне суспільство з нестандартним мисленням. Якщо ми формувалися на межі впровадження цифрових технологій у повсякдення життя, то для наших дітей гаджети не є щось нове, а віртуальний світ мало чим відрізняється від реального.

До сих пір система освіти в більшості країн світу заохочувала учнів за те, як багато вони знають, і, відповідно, навчання було націлене на накопичення знань. Історично більшість технологій, призначених для сприяння навчанню, були спрямовані на те, щоб забезпечити доступ до інформації - фактів та спостережень про світ. Перед комп'ютерами у нас був потужний інструмент, який допомагав нам зберігати факти: книги. В епоху цифрових технологій книги перетворюються на електронні, а сучасні пошукові системи роблять пошук фактів простим і швидким, а тому є можливість забезпечити якісне та ефективне навчання за допомогою технологій.

Сьгоднішні школярі звикли отримувати інформацію з мережі Інтернет, виконувати прості операції за допомогою смартфонів, тому зосередитись на уроці тривалий час для них стає складною задачею. Постає непросте завдання і для

викладачів - як поєднати традиційну програму навчання до дітей, які виховуються цифровими технологіями. А значить зараз необхідно вчити їх вмінню мислити, самостійно здобувати інформацію і критично її оцінювати, а не просто накопичувати і запам'ятовувати.

Навчальні заклади змушені переходити від старих навчальних програм до такої системи навчання, яка дозволить готувати кадри для інноваційної економіки та інформаційного суспільства. Підходи до викладання, відповідно, теж будуть змінюватися, а вчителі з передавачів знань перетворяться в педагогів-організаторів. Навчальні програми в пост-індустріальну епоху повинні бути спрямовані на розвиток критичного мислення, комунікативних навичок, творчої винахідливості і навичок взаємодії, тому що найбільш затребуваними в цю епоху виявляються здібності до вибудовування міжособистісних відносин. Змінюються цілі та завдання, що постали перед сучасною освітою в інформаційному суспільстві, поступово на зміну традиційній системі навчання приходить особистісно-орієнтована, традиційні методи змінюються інноваційними, що передбачають зміщення акцентів у навчальній діяльності, її спрямування на інтелектуальний розвиток учнів за рахунок зменшення долі репродуктивної діяльності [79]. Тому навчальний процес сьогодні повинен бути орієнтований на особистість учня і враховувати його індивідуальні особливості та здібності. У зв'язку з цим зрозуміло, що в основній школі назріла гостра необхідність в адаптації вчителів до нових умов роботи, ролей і мети, що швидко змінюються.

Стрімка технологічна еволюція визначає майбутній розвиток системи освіти. Результатом навчання повинно бути не тільки накопичення певного масиву знань, але й появою в учнів нових якостей, головними серед яких є здатність до розвитку пізнавальної діяльності, творчих та розумових здібностей.

Тому, технології навчання повинні мати в своєму інструментарії методи навчання, спрямовані на вироблення в учнів таких способів діяльності, що дозволятимуть їм приймати виважені рішення, критично оцінювати і аналізувати отриману інформацію, визначати різні способи вирішення завдань на основі спільних рішень у групі, брати участь в дискусії для вироблення спільних

узагальнень. Такі технології навчання є компетентнісно орієнтованими.

Основні напрями реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства у галузі освіти в Україні визначені Законом України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні": "забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності населення, насамперед шляхом створення системи освіти, орієнтованої на використання новітніх ІКТ у формуванні всебічно розвиненої особистості" [80].

У наш час велика частина дослідників пов'язує становлення інформаційного суспільства не стільки з технологічним розвитком і кількістю використовуваної в суспільстві інформації, скільки з її новою якістю і новими характеристиками (Ж. Бодрийяр, Г. Шиллер, Ю. Хабермас, Е. Гідденс та ін [81]).

Щодо визначення місця та ролі освіти в умовах переходу до епохи цифрових технологій та становлення інформаційного суспільства було присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких: Ю. М. Бажал, В. М. Геєць, Н. П. Ващекін, К. К. Колін, В. І. Іноземцев, С. Г. Михнева, А. Я. Субетто, В. Л. Макаров, Л. І. Федулова, М. А. Мунтян, А. Д. Урсул, В.Ю. Биков, Я.В. Булахова, О.М. Бондаренко, В.Ф. Заболотний, Г.О. Козлакова, О.А. Міщенко, О.П. Пінчук, О.В. Шестопап та інші.

Американський економіст і соціолог Г. Шиллер [82] запропонував системний підхід до визначення ролі інформації й інформаційних технологій та їх аналізу.

В. Кремень зазначає, що метою інформаційного суспільства є повноцінний розвиток людини, створення умов для її духовного й розумового збагачення, нарощування національного людського капіталу як основи розвитку політичної, соціальної, економічної, гуманітарної, культурної та інших сфер суспільного життя з метою підвищити добробут громадян та ефективність економіки [83]. На розв'язанні проблем інформатизації суспільства наголошується у таких Законах України: "Про Національну програму інформатизації", "Про Концепцію Національної програми інформатизації", "Про інформацію", "Про захист інформації в автоматизованих системах"; указах Президента України: "Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі

Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні”, “Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій”. Перш за все, інформатизація суспільства передбачає інформатизацію галузі науки й освіти, де закладаються основи майбутніх досягнень і розвитку суспільства. У науковій та навчально-методичній літературі суть інформатизації визначають, як створення умов студентам для вільного доступу до значних об’ємів активної інформації у базах даних, електронних архівах, довідниках, енциклопедіях.

Д. Рождественська і Н. Сороко підкреслюють переваги використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі, що виявляються в організаційних, змістових і функціональних аспектах цього процесу.

Таким чином, аналіз досліджень учених В. Бикова, Р. Гуревича М. Жалдака, Є. Полата, С. Сисоєвої з питання інформатизації освіти та підвищення ефективності навчально-виховного процесу дозволяє стверджувати, що ця проблема завжди буде актуальною і потребуватиме вдосконалення у зв’язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій [84].

Для ефективного педагогічно виваженого використання інформаційно-технологічних ресурсів в навчальному процесі необхідно обґрунтувати та проаналізувати теоретичні основи інформатизації процесу навчання майбутніх вчителів. З огляду на це метою статті є класифікація та систематизація інформаційних освітніх ресурсів та пошук можливостей застосування їх у навчальному процесі для ефективної адаптації до потреб у навчанні та сприянні студентів до пізнавальної і дослідницької діяльності.

Суть інформатизації освіти полягає у структуризації професійних знань і забезпеченні вільного доступу студентів, учнів до баз даних. Процес навчання повинен бути спрямований не на вміння працювати з програмними засобами, а на технології роботи з різною інформацією: відео та аудіо, текстовою, графічною, табличною.

Розуміння природи знання є важливим для визначення місця та ролі нових технологій в освітньому процесі. Це принципово інший тип знання, його форма є більш динамічною і водночас новою формою освіти, у якій зникає межа між

науковим (дослідницьким), навчальним, фундаментальним і прикладним знаннями. Відбувається синтез природно-наукового і гуманітарного знання, метою якого є не запам'ятовування великих обсягів фактичного матеріалу, а здатність до швидкого орієнтування, аналізу, та прийняття рішень.

В процесі інформатизації освіти можна виділити такі [80]:

- методологічний, який передбачає забезпечити відповідність відповідних принципів освітнього процесу сучасному рівню інформаційних технологій шляхом розробки нових освітніх стандартів;

- економічний, який залежить від того, якою мірою країна бере участь в інформаційній індустрії;

- технічний, в рамках якого залишається невирішеною проблема недостатнього опрацювання методологічних питань в умовах безперервного створення і впровадження великої кількості програмних і технічних розробок;

- технологічний, оскільки технологічною основою інформаційного суспільства є інформаційні та телекомунікаційні технології, які забезпечують економічне зростання, створюючи умови для вільного обігу великих масивів інформації та знань у суспільстві і призводять до суттєвих соціально-економічних перетворень;

- методичний: основні переваги сучасних інформаційних технологій повинні стати основною підтримкою процесу освіти; а посилення ролі самостійної роботи студента суттєво змінює структуру та організацію навчального процесу, підвищує ефективність і якість навчання, активізує мотивацію пізнавальної діяльності.

Під час даного дослідження використовувались такі методи як: *емпіричні*: педагогічне спостереження та аналіз засобами анкетування і тестування (впродовж навчального року було визначено основні проблеми, що виникають у майбутніх вчителів математики та інформатики в процесі використання інформаційних технологій в процесі навчання та проходження педагогічних практик), опрацювання наукових джерел, вивчення нормативної документації, узагальнення певних характеристик (аналіз різноманітних інформаційних джерел та врахуванням власного досвіду визначено умови використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі), аналіз

результатів діяльності студентів (в процесі написання бакалаврських та магістерських робіт визначалися особливості роботи в умовах інформатизованого навчального процесу); *теоретичні*: узагальнення, конкретизація (визначалися теоретичні основи і умови педагогічно виваженого використання технологічних інструментів в навчальному процесі).

Для ефективного використання інформаційно-технологічних ресурсів в навчальному процесі розглянемо їх класифікацію та основні характеристики. Поряд із стандартними засобами навчання можна використовувати нетипові системи навчання та технологічні інструменти, які будуть забезпечувати такий процес навчання. Такими допоміжними системами навчання є: електронне навчання, елементами якого може бути онлайн та дистанційне навчання (віртуальні класи Google Classroom, Classtime, ClassFlow) із використанням інструментів як для широкого спектру застосувань (G Suite Marketplace, Google Apps) так і для конкретних цілей, наприклад, для запису та демонстрації відеолекцій (Youtube, Screencastify, Animoto, тощо), презентацій практичних завдань (Renderforest, Google презентації, VideoScribe, Canva, Pear Deck), проведення тестувань (Google Form, Test-W2, Easy Test, edcite), виконання інтерактивних вправ (Thinglink, Kahoot, LearningApps); це системи масових відкритих онлайн курсів (Coursera, edX, Prometheus, EdEra); мобільні системи навчання (Raytheon Managed mLearning), тощо. Розглянемо та проаналізуємо їх детальніше.

Електронне навчання (e-Learning) або цифрове навчання – це система навчання за допомогою інформаційних та електронних технологій для доступу до навчальних програм поза традиційним класом чи аудиторією. У більшості випадків йдеться про курс, програму або ступінь, які повністю організовані в Інтернеті, починаючи від дистанційної освіти, закінчуючи комп'ютерним електронним навчанням, онлайн-навчанням, Інтернет-навчанням та багато інших. Це інтерактивне навчання, тому що дозволяє студентам чи учням спілкуватися зі своїми вчителями, викладачами чи іншими учнями класу. Іноді таке навчання може відбуватися в прямому ефірі, де ви можете "в електронному вигляді" підняти

руку і спілкуватися в режимі реального часу, а іноді це лекція, яка була заздалегідь записана. Завжди вчитель чи викладач взаємодіє, спілкується з вами та оцінює вашу участь, ваші завдання та тести.

Елементами такого навчання можуть бути дистанційне та on - line навчання, які забезпечують самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі, інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання відповідно.

Кожен заклад буде відрізняється щодо вибору засобів організації електронного навчання та керування, використовуючи різні системи управління аудиторією такі як Blackboard, Moodle, Vista, але всі вони схожі за своєю здатністю представляти матеріал курсу, включаючи навчальні програми, завдання, вікторини та надавати відео та аудіо підтримку, а також організовувати онлайн спілкування з викладачами, отримувати доступ до матеріалів курсу, тощо [85].

Останнім часом розповсюдження отримали так звані «віртуальні класи». Ця модель максимально наближена до очного навчання або у реальному класі – On-line. Віртуальний клас – це не дистанційне навчання в традиційному розумінні цього слова, це онлайн навчальне середовище, очне навчання, яке реалізується засобами сучасних Інтернет-технологій і web- додатків та об'єднує спільними освітніми цілями і задачами учнів і педагога. Заслуговує уваги сервіс, котрий представила компанія Google, розроблений на базі Google Apps – система управління навчанням (СУН) Google Classroom, який зв'язує Google Docs, Google Drive і Gmail, допомагає створювати і впорядковувати завдання, виставляти оцінки, коментувати і організовувати ефективно спілкування з учнями в режимі реального часу [86]. Функціональність програми нескладна у використанні і забезпечує реалізацію таких можливостей: створення окремих класів з предмету або для кожної окремо взятої групи учнів; створення оголошень для однієї або відразу декількох груп; створення завдань з можливістю прикріплення посилань, мультимедійного контенту (у тому числі з сервісу YouTube), різних типів файлів, а також створення і зберігання файлів на Google «Диску» ; установка термінів складання кожного конкретного завдання з точністю до хвилини; графа

виставлення оцінок за виконані завдання з гнучкою шкалою оцінювання для кожного конкретного завдання; можливість редагування і коментування зданих учнями завдань з динамічним відображенням правок в режимі реального часу. Онлайн консультації можуть бути організовані за допомогою корпоративного сервісу Hangouts Meet, доступного завдяки платформі G Suite for Education. Відеоконференції для всіх клієнтів G Suite for Education дають можливість: 1) зустрічі до 250 учасників, 2) прямий ефір для до 100 000 глядачів у домені, 3) можливість запису зустрічей та збереження їх на Google Drive. Повна інтеграція Hangouts Meet з іншими сервісами G Suite for Education дає змогу приєднуватися до зустрічей просто з подій Календаря або запрошень в електронних листах чи через оголошення у Google Classroom, це можна зробити як із комп'ютера так і з телефона, що є актуальним на сьогоднішній день.

Особливу увагу варто привернути до масових відкритих онлайн курсів (МООС – з англ. mass open online courses), послугами яких користується дедалі більша кількість людей. Масовий відкритий онлайн-курс (МООС) - це безкоштовна веб-програма дистанційного навчання, розроблена для участі великої кількості студентів, що географічно розбігаються. МООС може бути організований подібно до коледжу чи університету або може бути менш структурованим. Хоча МООС не завжди пропонують академічні кредити, вони надають освіту, яка може забезпечити сертифікацію, працевлаштування або подальше навчання. Більшість МООС мають тестування протягом курсу та іспити в кінці, але можливі й більш конкретизовані завдання, такі як письмові роботи чи творчі проекти. Оцінювання може проводитися вчителем, програмним забезпеченням або ж самими учасниками курсу.

Перевагою МООС є те, що кожен бажаючий може безкоштовно брати участь у ньому та без жодного процесу прийому, потрібно тільки пройти процес реєстрації.

На таких сайтах, як Coursera та edX, кожен може зайти і скористатись матеріалами курсу, але самі ж матеріали, які відвідувач знайде там, є авторськими правами, і їх неможливо видалити чи змінити. Крім того, після закінчення цих занять матеріали часто закриваються від публічного перегляду до наступного

разу, коли вони будуть запропоновані, тоді як на багатьох незалежних MOOC, таких як Prometheus, EdEra за межами основних платформ, матеріали залишаються доступними для всіх, хто має доступ до них.

Звичайно, формати MOOC можуть відрізнятися між собою, але на основних платформах можна знайти більше, ніж відео лекції. Зазвичай вони пропонують форуми для обговорення, тестування, вправи на оцінку, іспити. Крім того, студентам пропонують долучатись до навчальних груп та спільнот в Інтернеті (наприклад, у Facebook), що позитивно впливає на саморозвиток кожного учасника курсу.

Більшість курсів надають навчальний план із розкладом та детальними поясненнями щодо змісту. Так, курси на Coursera та edX часто називають синхронними. Усі працюють з матеріалами приблизно в однаковому темпі, встановленому графіком та термінами. Однак у деяких «традиційних» моделях онлайн-освіти всі студенти в класі - скажімо, 20 або менше - збираються одночасно для прямих відеоконференцій. Це часто називають синхронною онлайн-освітою. З цього погляду більшість MOOC, включаючи Coursera та edX, які не вимагають одночасної зустрічі студентів, часто називають асинхронними.

Варто зауважити, що гнучкість MOOC приваблює величезну кількість студентів, різних за національностями, походженням, здібностями та інтересами.

Увагу заслуговує також технологія змішаного навчання, яке є потужним, але гнучким методом, що дозволяє поєднувати традиційне навчання в класі з цифровими технологіями.

Наприклад, типове змішане навчання може виглядати так:

Попереднє
навчання

Основне
навчання

Закріплення

Оцінювання

Заключний
етап

електронне		відео, pdf	проведення	
навчання -	навчання у	файли для	вікторин,	проведенн
вивчення	класі за	систематизації	тестів	я вебінарів
теоретичного	допомогою	та узагальнення		для
матеріалу	семінарів			вітворення
				засвоєного
				матеріалу

На користь змішаного навчання виступає той факт, що багато студентів можуть краще вчитися самостійно, за власним часовим розкладом та за допомогою інтерфейсу з цифровими технологіями. У той же час, навчання, яке здійснюється таким способом, найчастіше найкраще закріплюється особистими взаємодіями із викладачем.

Існує п'ять основних моделей змішаного підходу до навчання:

Ротаційні моделі – це організація курсу чи предмету, таким чином, що учні переходять між різними форматами навчання за фіксованим розкладом або на розсуд вчителя, принаймні одним з таких форматів є навчання в режимі онлайн.

Гнучка модель (Flex) – курс або предмет, в якому онлайн-складова є основою навчання, навіть якщо певна діяльність і відбувається офлайн. Студенти працюють за індивідуальним, гнучким графіком, який включає різні формати навчання.

Модель самостійного змішування (A La Carte) дозволяє учням пройти онлайн-курс навчання на додаток до обов'язкових офлайн-курсів. Це надає їм більшої гнучкості, ніж звичайні, заздалегідь заплановані навчальні заняття.

Збагачена віртуальна модель робить акцент на навчанні в Інтернеті з першого дня. Тренінг віч-на-віч є доповненням у певних випадках. Студенти навчаються віддалено, використовуючи онлайн-вміст. Але вони можуть зустрітися з тренерами, якщо у них є проблеми або хочуть обговорити зміст навчання.

Модель перевернутого класу дуже схожа на збагачену віртуальну модель. Завдання на заняттях та домашні завдання виконуються за допомогою технології

онлайн. Звичайний час у класі використовується для взаємодії викладача та студента. Але навчання відбувається за допомогою цифрових ресурсів та записаних матеріалів поза класом. Це онлайн-навчання допомагає учням / студентам навчатися у власному темпі. Потім вони можуть підготуватися до заняття в класі.

Навчання стає набагато цікавішим та ефективнішим, якщо використовуються інтерактивні засоби.

Інтерактивне навчання - це практичний, реальний підхід до освіти, який допоможе студентам зміцнювати своє критичне мислення та навички вирішення проблем, використовуючи набагато більш цілісний підхід до навчання.

За даними Медичної школи університету Стенфорда, «Інтерактивне навчання активно залучає учнів до роботи з матеріалом. Це зміцнює аудиторію як для студентів, так і для викладачів. Лекції перетворюються на дискусії, а студенти та викладачі стають партнерами на шляху до здобуття знань».

Інтерактивність - взаємодія вчителя і учнів - є ключовим компонентом у процесі навчання. [89]. Розробляючи навчальні матеріали для онлайн-навчання, потрібно визначити обсяг і зміст матеріалу, який повинен бути вивчений, визначити, що конкретно повинен зробити учень, а також привести навчальний матеріал у відповідність з цими завданнями. Користуючись методичними матеріалами, онлайн-слухачі, в свою чергу, отримують інформацію і виконують навчальні завдання. При розроблянні навчальних онлайн-матеріалів слід пам'ятати про інтерактивність, застосовуючи такі технологічні прийоми:

1. Здійснення контролю за своєчасне виконання завдань та навчання загалом самими ж студентами, а також розкриття перспектив результату їхнього навчання дозволить залучати їх до самонавчання.

2. Використання різних стилів онлайн-навчання, таких як, наприклад, спільна робота над проектом чи вирішення поставленої навчальної проблеми, застосовуючи різні види навчальної діяльності, пошук інформації через ігрову ситуацію чи співпрацю, тощо підвищує мотивацію в студентів.

3. Сприяння та пропонування різних форм і методів онлайн самонавчання

(теоретичні і практичні матеріали для опрацювання), та розробка інтерактивного сценарію, результат якого буде змінюватися в залежності від дій студентів.

4. Створення навчальних ситуацій та викликів, які роблять студентів більш сприйнятливими до нових ідей і методів, систематична перевірка та систематизація знань, в результаті формування позитивної адаптації та застосування їх на практиці.

5. Сприяння заохочення в оволодінні знаннями та забезпечення зворотного зв'язку зі студентами у вигляді коментування до виконаного завдання чи похвала за відмінне знання матеріалу, відповіді на поставлені питання.

6. Навчальні матеріали повинні бути інтерактивними - це робить їх інтуїтивно зрозумілішими і такими, що запам'ятовуються.

Є дуже багато технологічних інструментів, які можна використовувати для інтерактивного навчання. Найкращі інтерактивні засоби навчання, відіграють важливу роль у економії часу та підвищенні ефективності навчання. Нижче наведено деякі інструменти, які зараз доступні для цієї мети [90].

Thinglink дозволяє викладачам створювати інтерактивні зображення з музикою, звуками, текстами та фотографіями. Їм можна ділитися на інших веб-сайтах або в соціальних мережах, таких як Twitter і Facebook. Thinglink пропонує викладачам можливість створювати методики навчання, які пробуджують цікавість учнів за допомогою інтерактивного контенту, який може розширити їх знання.

Animoto - це цифровий інструмент, який дозволяє створювати високоякісні відеозаписи за короткий час та з будь-якого мобільного пристрою, надихаючи студентів та допомагаючи покращити навчальні уроки.

Kahoot це навчальна платформа, яка базується на іграх та питаннях. За допомогою цього інструменту викладачі можуть створювати анкети, дискусії чи опитування, які доповнюють навчальні уроки.

Canva - це безкоштовний інструмент дизайнера, але він також може бути використаний як альтернатива PowerPoint, щоб зробити більш візуально привабливі презентації.

VideoScribe - Цей інструмент дозволяє створювати анімації у стилі дошки - не

потрібен дизайн чи технічний досвід. До анімації можна додати зображення, текст, музику та голосовий зв'язок.

Вольфрам Альфа - базується на чотирьох категоріях: дані, динамічні обчислення, розуміння природної мови, джерело миттєвих експертних знань та обчислень. Понад тисячі доменів - з постійним наповненням, Wolfram Альфа використовує свою величезну колекцію алгоритмів і даних для розв'язку різних типів завдань.

Компанії в усьому світі використовують Webex для віддаленого зв'язку своїх команд. Вони пропонують безліч інструментів, які ідеально підходять для проведення уроків в Інтернеті.

Проектувати свої уроки в групових налаштуваннях із zoom. Тут можна записати сеанси для студентів, яким потрібно переглянути пізніше. Цей інструмент для відео та аудіо конференцій, має функцію спілкування в чаті, де студенти можуть задавати питання під час викладання

Microsoft має безліч продуктів, але Teams підходить для освіти. Дозволяє створювати спільні аудиторії, підключатись до професійних навчальних спільнот та спілкуйтеся з колегами. А також проводити індивідуальні та групові чати, зберігати файли та навіть здійснюйте дзвінки через платформу. Крім того, віртуальна аудиторія залишається в безпеці.

У Google також є кілька додатків, які допоможуть зробити заняття більш інтерактивними.

Важливою рисою є те, що всі перелічені і безліч інших інтерактивних засобів є адаптовані для використання через мобільні пристрої. Сьогодні існує достатньо велика кількість мобільних додатків, орієнтованих на певний тип пристроїв та їх програмне забезпечення. Розробники дають вільний доступ до своїх програм, що є важливим чинником того, що їх можна застосовувати під час навчання.

Мобільне навчання – відбувається в умовах, коли учень, студент має мобільний доступ до освітніх ресурсів, може взаємодіяти з викладачем та іншими учнями. Виділяють такі положення в мобільній освіті: гнучкість, модульність, незалежність від місця і часу, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Та виокремити такі принципи: автентичність,

змішування різних видів роботи, асинхронність, доступність [91]. Мобільні програми є функціональними як в навчанні, так і в повсякденному житті. Вони можуть допомогти пришвидшити розв'язок складних задач, знайти рішення важких рівнянь та швидко відшукати потрібну інформацію.

Розглянемо та визначимо деякі приклади застосування мобільних ресурсів для навчання та в управлінні навчальним процесом.

Мобільні системи навчання (до прикладу, Raytheon Managed mLearning) – надають інструменти для створення і публікації навчальних завдань, тестів, на різних мобільних пристроях.

- Книги та додатки. Наприклад на Google play (<https://play.google.com>) та App Store (<apple.com>) розміщено відповідні конспекти уроків (<goo.gl/6mK6TK>), атласи з географії, історії (<goo.gl/4RLcT6>), словники (<goo.gl/x5geKJ>), енциклопедії (<goo.gl/oomEiU>). Додатки забезпечують не лише відображення інформації, але й її інтерактивне засвоєння і перевірку. Наприклад, LinguaLeo – для вивчення англійської мови, Rex4Fun від Microsoft Research для вивчення програмування, довідники та словники Lingvo, Britannicai.

- Системи відеоконференцзв'язку (Meet, Hanhouts, Skype та ін) забезпечують спілкування, обмін досвідом.

- Відеоресурси. Відеоуроки (<mriya-urok.com>), мотивуючі відео на TED.com, підписка на тематичні канали: Youtube, Vimeo для отримання актуальної інформації або створення власних відеоуроків. Наприклад, програма iTunesU дозволяє створювати підкасти (звукові записи) лекцій, семінарів, конференцій, завантажувати цей матеріал на iPod або інший мобільний пристрій, що успішно і активно використовується в Стенфордському університеті, Університеті Берклі (Каліфорнія) та інших.

- Участь у професійних спільнотах. Для мобільних пристроїв були розроблені клієнтські програми майже для всіх популярних сервісів. Також можна використовувати соціальні мережі для побудови професійних мереж.

- Електронні проекти, уроки та ресурси для їх створення (<http://school.xvatit.com>, <https://create.lensoo.com>, <https://www.blendspace.com>, <https://globallab.org>).

- Опитування, тестування (m.socrative.com, <https://getkahoot.com>).
- Масові відкриті он-лайн курси. EdEra, "Prometheus, Khan Academy (<https://www.ed-era.com>; prometheus.org.ua/zno, <https://uk.khanacademy.org>, moocology.org). До прикладу, "Prometheus" пропонує співпрацю із провідним університетам, організаціями та компаніями, надає платформу для розміщення відкритих масових онлайн-курсів, швидко розвивається в Україні.
- Ігри MyLearning, інтерактивні вправи Learningapps – безкоштовні ресурси, які дозволяють створювати інтерактивні мультимедійні тести і завдання, ігрові інструкції і можуть бути використані як для персональних комп'ютерів, так і для мобільних пристроїв.
- QR-кодування (zxing.appspot.com/generator), флаєри (smore.com), хмари слів (wordle.net), ментальні карти, глоги (edu.glogster.com/) надають можливість створити коди, посилання на мультимедійні джерела, листівки, ресурси, тести та ін.

“До стандартної шкільної програми треба вносити речі, які є зрозумілими і важливими для сучасних учнів. Якщо ви зможете їм пояснити, як урок стосується їхнього життя тут і зараз, ви здобудете їхню увагу”, – пояснює фахівець [7].

У своєму технічному розумінні освіта - це процес, завдяки якому суспільство свідомо передає свої накопичені знання, вміння та цінності від одного покоління до іншого, це не просто навчання чи посилення пізнання, це узагальнення і систематизація попередньо набутих знань засобами освітніх інформаційних технологій.

Нові освітні технології докорінно змінюють напрямки формування начальних концепцій, зокрема щодо ідей викладання у вищій школі. Традиційна модель навчання в університеті поступово перетворюється на іншу модель, орієнтовану на студента та на інноваційні підходи до навчального процесу. Роль викладача – це консультант, який за допомогою нових освітніх методик та інформаційних технологій спрямовує, дає певні вказівки та контролює навчальний процес в інтерактивному режимі. Методи навчання: від "одностороннього" до "взаємодії": сучасні інформаційні технології дають можливість педагогам всесторонньо

розвивати студентів, застосовуючи різні форми ефективної взаємодії.

Терміном "освітня технологія" можна називати комплекс, який складається з деякого уявлення планованих результатів навчання, засобів діагностики поточного стану учнів, набору моделей навчання, критеріїв вибору оптимальної моделі взаємодії для даних конкретних умов [86].

Тому, варто розглядати освітні концепції, що пов'язані з інформаційними технологіями (цифрова освіта (E-Learning); інтерактивні та мобільні технології; технології змішаного навчання та їх складові), характеристика яких дозволить скласти більш повну картину того, що являють собою ці поняття, проводячи між ними досить чітку межу.

Усі речі, що відбуваються у світі технологій, безпосередньо впливають на систему освіти та навчання. Як показав огляд і аналіз багатьох літературних джерел інформаційні технології можуть бути важливим інструментом, як з точки зору педагогічних ресурсів, так і з точки зору зв'язку з молодим поколінням. Запропонована різноманітність технологічних інструментів, які доступні викладачам XXI століття, розширює їх можливості в організації швидкого та ефективного зворотного зв'язку зі студентам, заощаджуючи час у класі та прискорюючи їх досягнення. А вивчення студентами можливостей використання цих засобів у процесі навчання дозволить їм усвідомити потребу і вміння використовувати їх в майбутній професійній діяльності та забезпечить позитивне ставлення до навчання зокрема. З досвіду використання описаних вище інформаційних освітніх ресурсів можна зробити висновок, що залучення студентів до таких видів робіт сприяє до активного та ефективного процесу навчання та формування в них професійної компетентності.

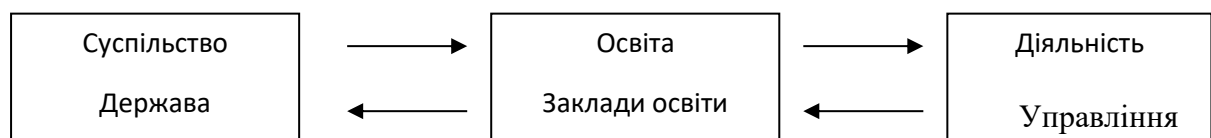
Розділ 7. Демократизація управління в закладах освіти.

7.1. Аналіз ефективності управлінської діяльності в освіті.

Сучасний стан в освіті не можна відокремити від суспільно-політичного розвитку суспільства. Його кризовість визначається не скільки економікою, скільки результатом неефективної діяльності управлінських структур. Держава частково втратила важелі управління соціальними, економічними, політико-правовими та духовними процесами в суспільстві. Разом з тим суспільство поступово просувається до справжньої правової демократії. Тому постає питання про відповідність управлінської системи демократичним завданням.

У цьому зв'язку важливо забезпечити розвиток державного управління через постійне вдосконалення його форм і методів, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, адже щасливою може бути лише та нація, яка пізнала свій шлях, глибоко шанує минуле, використовує історичні набутки, сповідує гуманні ідеали.

Відомо, що освіта визначає розвиток держави, динаміку економічного зростання, формує стабільно конкурентоспроможне й успішне суспільство. Без серйозних змін, інновацій в освіті вона не зможе виконувати відведену їй роль і суспільство буде деградувати. Оптимальним є такий підхід, коли освіта рухається назустріч державі й людині.

З боку держави важливо визначити пріоритети освіти щодо розвитку суспільства, а з боку керівника установи – усвідомити власну роль та відповідальність за стан справ.

Як показали дослідження, в Україні ще не подолана командно-адміністративна система управління освітніми закладами, де громадським органам відведена пасивна роль спостерігачів та організаторів виконання прийнятих рішень. Часто взаємини керівників та педагогів у цій системі складаються як стосунки начальників та підлеглих, у перших – одні права, у других – одні обов'язки.

Начальник, директор школи, як правило, впливає на волю педагога не за допомогою свого авторитету, а своєї посади. В установах освіти існує страх підлеглих-педагогів перед своїм роботодавцем-начальником. Такий керівник

роз'єднає педагогічний колектив на три частини: на тих, що в міру своїх корисливих уявлень, будуть підтримувати начальника; на таких, що виступатимуть у ролі опозиції проти деструктивних командних методів (як правило, в опозиції найбільш принципові, чесні й компетентні педагоги, саме їх начальник різними методами буде “виживати” зі школи); на нейтральних, які займають очікувальну позицію.

Щоб демократична система самоврядування була ефективною і життєздатною, необхідно над виконавчою владою на чолі з керівником поставити якнайбільше форм суспільного контролю. Він має бути не тимчасовим, епізодичним, а постійним, оперативним з боку шкільних наглядових, піклувальних, педагогічних рад, профспілкового та батьківського комітетів, ради трудового колективу [102, с. 12–15]. І чим швидше зможемо подолати командно-адміністративну систему управління в освіті, тим більше кваліфікованих учителів будуть працювати у школі, що забезпечить її ефективність.

Важливо, щоб демократизація освіти ґрунтувалася на основі етнопедагогіки, філософії, соціології, наукової організації управлінської діяльності та педагогічної праці, на врахуванні народних звичаїв, християнської моралі та національної української ідеї.

Ще впродовж 1917–1920 рр. (період суверенітету і незалежності Української Народної Республіки) спостерігався розвиток демократичних основ управління освітою. Це час пошуку нових починань, “побудови своєї нової і по формі, і по духу школи”, “руху за рідну освіту”, її реформування, демократизацію управління та європеїзацію. Були схвалені окремі питання управління освітою: про передачу справ народної освіти органам місцевого самоврядування, ліквідацію інститутів директорів, інспекторів шкіл та розширення прав педагогічних колегій, створення громадянських рад з народної освіти, передбачалися вибори вчителів та адміністративного персоналу.

15–20 грудня 1917 р. на нараді у справі організації освіти в Україні, яку називали з'їздом, були прийняті рішення про демократизацію освітньої системи; забезпечення компетентності керівництва; внутрішній самоконтроль навчальних закладів; єдність і безперервність процесу освіти; відмову від монополізму держави.

На державні органи покладалися обов'язки: підготовки до реформування освіти; стимулювання діяльності вчителів та учнів; забезпечення їм належних умов; раціональне планування мережі навчальних закладів; регулювання витрат

на освіту; стимулювання пріоритетних напрямів у розбудові освіти, науки, культури; організація спонсорської допомоги [96, с. 46–48].

Визначний український педагог Г. Ващенко, думки якого відображено у праці “Проект системи освіти в самостійній Україні” (1954 р.), вважав, що самостійна Україна неодмінно буде, і вона не зможе обійтися без власної системи освіти, яка “має відповідати перш за все соціально-політичному устроєві держави, а також психології народу та його національним традиціям!”. Головною заслугою педагога є також розроблена педагогічно-виховна концепція, яка відповідає ментальності, історичній місії, потребам державного будівництва українського народу. У книзі “Виховний ідеал” Г. Ващенко розробив виховну систему, спроможну, на його думку, очистити українську духовність від усякого намулу, привнесеного імперськими, тоталітарними режимами.

Стисло формулу своєї педагогіки вчений сформулював у словах “Служіння Богові та Україні”. Взірцем для наслідування є Христос, а основні добродітності, що їх має дотримуватися ідеальний християнин, – Віра, Надія, Любов. Християнин мусить вчитуватися і вдумуватися у Святе Письмо, щоб “зрозуміти дух його, а не лише думку”. Як зазначає педагог, “крім Святого писма, є ще одно невичерпне джерело пізнання Бога. Це природа, що створена Богом і відбиває його премудрість” [99, с. 6–7].

Справді демократичну систему освіти можна побудувати тільки на національній основі, де базовими пріоритетами є цінність та повага особистості, де вся діяльність суспільства спрямована на розвиток її свідомості та самосвідомості, реалізацію творчого потенціалу, а державна політика в галузі освіти визначає орієнтацію на особистість; формування загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей; підвищення якості, оновлення змісту і форм організації навчально-виховного процесу; розвиток системи безперервної освіти; пропаганда здорового способу життя; розширення україномовного освітнього простору; запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій [100, с. 2].

7.2. Організація освітньої управлінської діяльності.

У вирішенні відповідних завдань важлива роль належить управлінській діяльності. Управління освітою – це процес, діяльність окремої особи, групи або організації з метою досягнення позитивних результатів у відповідних умовах. Із соціальної точки зору – це взаємодія керівника з іншими людьми, у результаті

якої забезпечується активна та скоординована участь у досягненні поставленої мети.

Найважливішою основою нової парадигми керування, її методологічним стрижнем є людиноцентристський погляд на управління. Люди – головний ресурс організації та найважливіше джерело її продуктивності й успіху. Серед основних принципів людиноцентристського погляду на управління є наступні:

- Людина – головна цінність організації.
- Людина – не взаємозамінна деталь.
- Людина – це особистість зі своїм характером, мотивацією, схильностями.
- Кожен співробітник – джерело спільного інтересу організації.
- Результат, якість і прибуток залежить від людини, уміння допомогти їй розкрити себе.

Нині існують дві основні системи управління: формальна, або за “жорстким” алгоритмом; неформальна, або за “гнучким” алгоритмом.

Перша спирається на усереднену людину, й усі, хто не вписуються у стандарт, їй тільки заважають, друга орієнтується на творчість, здібності людей, заохочуючи їхню індивідуальність і за рахунок цього отримуючи найбільші вигоди для себе і всіх учасників взаємодії.

У теперішній час “спіраль управління” розкручується в нашій країні в інший бік. Управлінський досвід, створений і сформований у минулий період, не тільки не ефективний, але й гальмує прогрес. Отже, в основі успіху в роботі будь-якої організації довіра до людини. Керувати – це значить уміти приводити до успіху кожного.

“Гнучкий” алгоритм управління дозволяє співробітникам діяти, переступаючи через службові сходи, і дає простір ініціативі. Люди вносять нові нюанси у свою діяльність, аби результат був позитивним. При цьому заохочується творчість і нові підходи до організації роботи.

Серед важливих умов успішної управлінської діяльності можна виділити такі:

- чим більше спільних інтересів у членів трудового колективу, тим згуртованішим та ефективнішим він є;
- мотивація діяльності людини до праці така, щоб вона була для неї не тільки джерелом існування, але й радості, сенсу життя;
- відчуття своєї причетності до організації, знаходження визнання, престиж;
- самореалізація, прагнення реалізувати і розкрити себе якомога повніше у роботі, у результатах своєї діяльності;

- делегування певних повноважень підлеглим, об'єктивність їхнього оцінювання, що стимулює активність і творчість.

Саме управлінський потенціал відображає здатність керівника, засновану на знанні психології, бачити причини і наслідки подій, що відбуваються, впливати на їхній розвиток, розробляти стратегію і тактику взаємодії із співробітниками, партнерами і суперниками у проблемних ситуаціях, які постійно виникають.

Покажемо реалізацію відповідних завдань на прикладі аналізу психологічного клімату в колективі. Створення здорового психологічного клімату колективу – одне із найважливіших завдань громадських організацій та керівництва. Здоровий мікроклімат забезпечує розкриття творчого потенціалу особистості, залучення людського фактора, створення повнокровного і щасливого життя людини. Він розглядається в контексті таких понять, як духовна атмосфера, емоційний настрій, стиль спілкування, відношення між людьми, до роботи та подій, що відбуваються.

Вплив психологічної атмосфери на особистість може бути двояким – як стимулюючим, так і гальмуючим, що пригнічує творчу ініціативу, активність і енергію.

Отже, наявність здорового психологічного клімату в колективі – один із показників його зрілості, результат великої, копіткої роботи керівництва.

Недооцінка окремих факторів може створити нездорову атмосферу. Це виявляється в напруженості людських відносин, у конфліктах між членами колективу. У зв'язку з цим керівникам освітніх закладів дуже важливо вивчати та аналізувати психологічний клімат.

Таблиця 1

Анкета для діагностики психологічного клімату в колективі

Ознаки здорового психологічного клімату	Шкала оцінки (5, 4, 3, 2, 1)	Ознаки нездорового психологічного клімату
1	2	3
Я рідко бачу на початку робочого дня похмурі обличчя своїх колег		Більшість членів колективу приходить на роботу з буденним настроєм, не відчуваючи піднесення

Більшість з нас радіє, коли з'являється можливість поспілкуватися один з одним		Члени нашого колективу виявляють байдужість до емоційного спілкування
Доброзичливість та довір'я переважають у нашому діловому спілкуванні		Нервозність, явна чи прихована дратівливість формують наші ділові відносини
Успіхи кожного з нас щиро радують всіх інших і майже ні в кого не викликають заздрощів		Успіх майже кожного з нас може викликати хворобливу реакцію оточуючих
У нашому колективі новачка швидше за все зустрінуть доброзичливо і привітно		У нашому колективі новачок ще довго буде почувати себе "чужинцем"
Коли виникають непорозуміння ми не поспішаємо обвинувачувати один одного, а намагаємося спокійно розібратися в їх причинах		У випадку неприємностей члени колективу будуть намагатися звалити провину один на одного чи знайдуть "винного"

Використовуючи анкету, анонімно опитують усіх членів колективу. Вони виставляють відповідну кількість балів у графу "шкала оцінки". Тоді визначають середнє арифметичне значення кількості балів у кожній позиції, підсумовують їх. Якщо результат коливається в межах від 33 до 65 балів, то робимо висновок про здоровий психологічний клімат в колективі, а якщо менше 33, то він далекий від оптимального.

Такий аналіз дає можливість побачити загальну характеристику мікроклімату і визначити в якому напрямі необхідно працювати з колективом, щоб його покращити [102, с. 112–114].

Серед найважливіших характеристик гарного керівника японські менеджери виокремлюють наступні: природний талант, лідерство (41%), високий інтелект і креативність (36%), життєвий досвід (10%), освіта (12%), зовнішні дані (1%). Тому при відборі претендентів на керівні посади важливо враховувати вектори спрямованості, рівень інтелекту, здатність до творчості (креативність), агресивність, комунікабельність, самооцінку, рівень домагань, тривожність,

впевненість у собі, психологічний статус, стиль спілкування й управління, організаторські здібності.

Наведемо також фактори, що обмежують управлінський потенціал керівника:

- недосконало розвинуті навички довільної саморегуляції власної поведінки. Невміння управляти собою, переборювати стреси і їм протистояти, розслаблятися, раціонально планувати свій час і підтримувати стан здоров'я та працездатність
- розмитість особистих цінностей. Відсутність чіткої ієрархії, таких, що мають мотиваційне значення. Суперечність суджень, недооцінка альтернативних варіантів
- зупинка в саморозвитку. Заспокоєність на досягнутому. Уникнення напруги розуму і волі. Звичка до ризику
- нерозвиненість креативного підходу до вирішення проблеми. Невміння приймати нестандартні рішення, нездатність відчувати і побачити нове, самому висунути нові ідеї, гідно оцінити і стимулювати тих, хто їх пропонує
- не вміння впливати на людей. Відсутність у керівника хисту надихати. Слабке володіння комунікативними навичками, не вміння грамотно говорити, уважно слухати і брати участь у діалозі
- не вміння навчати, чи небажання допомагати працівникам у їх особистому та службовому рості. Відсутність якостей наставника, педагога [102, с. 20–27].

7.3. Принципи і системність управління.

Якість освіти нині ще не відповідає меті і завданням розвитку країни. Це спричинене багатьма факторами, зокрема недоліками механізму управління освітянською галуззю. Ця проблема актуальна і вимагає ґрунтовного аналізу.

Як відомо, методологічною основою управлінської діяльності є системний підхід. На початку 80-х років ХХ століття були опубліковані роботи М. Кондакова, Ю. Конаржевського, М. Сунцова, Т. Шамової, які розглядали школу й управління нею з позицій системного підходу.

Система – це сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [95, 102]. Її основними властивостями є цілісність (взаємообумовленість, внутрішня єдність складових компонентів), сумісність (поєднання з іншими), стабільність (сталість зворотного зв'язку), адаптація (пристосування до навколишнього світу), здатність до самовдосконалення.

Системний підхід до управління базується на таких основних характеристиках:

- будь-який процес розглядається як певна система
- будь-яка система це елемент більш загальної
- система проходить стадії зародження, становлення, зрілості
- для функціонування системи існують об'єктивні підстави
- при реалізації управлінського впливу необхідно враховувати потреби людини і цілі системи
- управління не може бути жорстко визначене, а має бути динамічним.

Усі системи мають певну організаційну структуру і властивості. У структурі визначають такі складові: об'єкти (суб'єкти) – частини або компоненти; атрибути – властивості об'єктів, що складають систему; відносини або взаємодія об'єднують систему в ціле; наявність ієрархії рівнів.

Різновидом соціальних систем є педагогічна. Це соціально зумовлена цілісність активно взаємодіючих учасників педагогічного процесу, духовних і матеріальних факторів, спрямованих на формування особистості, здатної до саморозвитку і розвитку навколишньої дійсності. Основними характеристиками педагогічної системи є структурні компоненти, сукупність яких відрізняє її від інших і зумовлює факт виникнення та існування. При вилученні будь-якого компонента педагогічна система руйнується. До таких компонентів належать:

проективний, який вміщує дії, пов'язані з перспективним плануванням способів реалізації цілей системи;

конструктивний, що пов'язаний з відбором і композиційною побудовою змісту навчальної та виховної інформації;

організаторський, який складається з дій, що забезпечують реальну організацією педагогічного процесу відповідно до системи принципів, правил, розпоряджень, які він повинен задовольняти;

комунікативний, що вміщує дії, пов'язані з налагодженням педагогічно доцільних взаємовідносин як по вертикалі, так і по горизонталі;

гностичний, який є сумою дій, пов'язаних з процесом накопичення нових знань про основні компоненти системи [95, с. 10–12].

Школа являє собою відкриту соціально-педагогічну систему, яка складається із взаємопов'язаних підсистем і компонентів з різними багатоступінчастими рівнями управління.

Методологічні основи управління також включають принципи, категорії, функції, поняття, методи, форми роботи. Принципи управління – це вихідні положення, яких дотримуються в управлінні системою освіти.

- Принцип демократизації управління означає децентралізацію, самостійність навчальних закладів, істотне розширення прав педагогічних колективів, заміну командно-адміністративних методів демократичними, створення комфортного морально-психологічного клімату в колективі, доброзичливих стосунків, моральне і матеріальне стимулювання, творчий пошук педагогів.

- Принцип гуманізації ґрунтується на увазі до кожної особистості. Людина розглядається не як ресурс, а як кінцева мета, заради якої здійснюється управлінська діяльність, і водночас – як важливий фактор, від якого залежить кінцевий результат. Режим функціонування замінюється розвитком.

- Принцип науковості передбачає управління закладом на основі нормативних актів, широкого використання досягнень науки, результатів психолого-педагогічних досліджень, передового досвіду.

- Принцип оперативності, конкретності й діловитості – своєчасне вирішення завдань, конкретність в управлінні на основі точної перевіреної інформації, розробку рекомендацій педагогам.

Ідеологічна багатомірність демократичного розвитку сучасної освітньої системи ґрунтується на загальнометодологічних і специфічних принципах. Серед *загальнометодологічних* варто виокремити:

- принцип системності (полягає у послідовному виборі ієрархії мети і цілей управління, передбачає чітке розуміння керівником своєї діяльності в системі внутрішкільного управління, визначає поєднання тактичних завдань із стратегічними);
- цілісності (означає, що окремі підсистеми закладу освіти повинні забезпечити його діяльність як цілісного організму);
- організованості (полягає у забезпеченості функціональної узгодженості дій усіх підрозділів, кожного працівника, у забезпеченні єдності підходів до вирішення завдань, в орієнтації управління на ефективне досягнення стратегічних цілей);
- головної ланки (означає, що в структурі системи існує одна ланка, яка в будь-якій ситуації може найбільш ефективно розв'язати проблеми. Керівник добирає такі способи і засоби впливу на неї, які приводять до бажаних результатів);
- історизму (передбачає облік динаміки роботи організації);

- діалектичного протиріччя (полягає в умінні керівника знаходити і розв'язувати протиріччя);
- каузальності (виражає об'єктивно існуючі причинно-наслідкові зв'язки).

До *специфічних* принципів управління відносяться:

- принцип моральної домінанти (керівники сповідують морально-етичні норми у своїй управлінській діяльності);
- обов'язкової відповідності управлінської діяльності правовим нормам (керуватися у своїй діяльності Конституцією України та чинним законодавством);
- інформаційного забезпечення (повнота інформації, інтелектуальна підтримка процесів підготовки і прийняття управлінських рішень);
- послідовності (продумана система управлінських дій, за яких кожне рішення є достатньо обґрунтованим);
- обов'язковості (означає обов'язкове виконання прийнятих рішень);
- довіри (можливість і необхідність делегувати повноваження своїм підлеглим);
- справедливості (розподіл доручень відповідно до функціональних обов'язків, здібностей, можливостей);
- гуманності (в основі управлінської діяльності людиноцентристський підхід, повага і гідність особистості, створення умов для розкриття її потенціалу, індивідуальних здібностей) [97, с. 67–74].

Вирішити багато управлінських завдань можна, розробивши конкретну програму розвитку установи. Це система діяльності з чітко визначеними цілями, завданнями, прогнозованими результатами, яка збалансована з кадровими та іншими умовами, наявними ресурсами і невикористаними резервами.

Програма розвитку школи має чітко дати відповідь на три питання: Якою є школа сьогодні? Якою хочемо бачити її в майбутньому, яких результатів маємо досягнути? Як це зробити? (вироблення плану дій щодо переходу від теперішнього стану до майбутнього).

Структура та зміст програми розвитку школи включає проблеми, на рішення яких вона спрямована; новації, за рахунок яких передбачається розв'язати проблеми; проект бажаного майбутнього закладу; стратегію здійснення змін; цілі програми; план дій; інноваційні проекти нововведень у певних підсистемах; ресурсне забезпечення; кадровий потенціал.

Програма, як правило, складається із трьох розділів:

I. Проблемно-орієнтований аналіз стану навчально-виховного закладу.

II. Концепція розвитку закладу освіти.

III. План дій.

Ефективне впровадження програм розвитку школи неможливе без ґрунтовного дослідження та аналізу. Для одержання необхідної інформації в закладах освіти необхідно чітко відпрацювати систему моніторингу. Ця форма організації збору, зберігання, обробки і розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи забезпечує спостереження за її станом і прогнозування розвитку. Моніторингові дослідження є надійним інструментом аналізу різноманітних аспектів освітянського процесу, дозволяють отримати реальну картину результатів нововведень, напрямів плану розвитку навчальних закладів, якості знань учнів та ін.

Серед класичних функцій управління можна виділити: інформаційне забезпечення системи, аналітична діяльність, цілепокладання, прийняття управлінського рішення, прогнозування і планування, організаційна діяльність, координація, регулювання та коригування, стимулювання, облік і контроль.

В управлінні навчальним закладом керівник орієнтується на так звану модель ефективності – поставлену планку досягнень, контури кінцевого результату. Ступінь цього досягнення показує ефективність навчального процесу. Завдання управління полягає у знаходженні шляхів реалізації завдань і прийнятті необхідних управлінських рішень. Важливою психологічною специфікою розробки та прийняття управлінських рішень є можливість вибору альтернативи і розуміння відповідальності за нього. При цьому важливо також враховувати зовнішні чинники:

- різна складність та важливість завдань, що постають перед установою освіти;
- обсяг і якість навчальної інформації щодо проблеми, яку необхідно розв'язати;
- рівень технічної оснащеності закладу освіти;
- ступінь компетентності персоналу;
- особливості соціально-психологічного клімату в колективі;
- час, який має у своєму розпорядженні керівник для підготовки та прийняття рішення.

Внутрішні чинники управлінських рішень залежать від самого керівника як індивіда, особистості з притаманними йому психофізичними, суспільно-психологічними, емоційно-вольовими особливостями: ціннісні орієнтації, установки; інтелектуальні якості керівника; творчі здібності; здатність до

ризик, нововведень; особливості мотиваційної сфери; стан самооцінки та рівня домагань; особливості темпераменту; емоційно-вольова сфера.

Такий підхід дасть можливість упроваджувати колегіальні форми управління освітою, максимально залучати підлеглих до прийняття управлінських рішень, враховувати побажання і пропозиції, створити якнайкращі умови для співпраці. З однієї сторони колегіальні рішення будуть більш ґрунтовними та ефективними, а з іншої – будуть формувати колегіальну відповідальність.

В умовах демократизації функціональних засад закладів освіти процес прийняття управлінського рішення має два орієнтовні рівні:

- прогноз (на цьому рівні визначається громадська думка та прогнозується результат);
- оцінювання результатів діяльності незалежними експертами та спеціалістами, психологами та соціологами.

Колегіально прийняті рішення гармонізують різнобічні інтереси учасників навчально-виховного процесу, гуманізують відносини в педагогічному колективі школи. Керівник при виробленні управлінських рішень враховує обставини, які можуть впливати на їх реалізацію; ступінь налаштованості учасників навчально-виховного процесу на виконання; ставлення до рішення членів колективу; динаміку суспільних потреб та інтересів працівників.

Важливою умовою управління закладами освіти є здійснення контролю на демократично-правовій основі відповідно до вироблених управлінських рішень з боку адміністрації школи, педагогічного колективу та членів громадських організацій.

Усе, що відбувається в школі, всі управлінські рішення мають бути відомі, зрозумілі і прозорі для всіх учасників освітнього процесу. Тільки такий підхід може забезпечити високий рівень демократії, добродушність людських стосунків, ефективність та результативність праці.

Ще однією з вимог системного підходу до управління школою є підвищення культури праці. Культура – це цілісна динамічна система, що складається із структурних елементів, які перебувають у зв'язках та взаємозалежностях: загальнолюдська, політична, правова, естетична, педагогічна.

Культурно працювати – значить уміти правильно розставити кадри на вирішальних ланках, працювати творчо, з перспективою, завжди бачити кінцеву мету і вибирати найбільш раціональні методи її досягнення. Керівник повинен бути носієм високої загальнолюдської культури, мати широкий світогляд,

глибоку ерудицію, справжні поняття про честь, совість, громадську мужність, уміти володіти собою у будь-якій (навіть екстремальній) ситуації.

Важливим аспектом управління є політична культура керівника, яка вимагає від нього глибокої всебічної підготовки, знання основ політики в галузі освіти і культури, уміння повсякденно керуватися ними у своїй діяльності.

Незаперечним елементом успішної педагогічної діяльності є висока культура спілкування.

Найновіші соціологічні дослідження показали, що поганий настрій не тільки негативно позначається на працездатності людини, а й значно знижує продуктивність її праці. Дейл Карнегі у своїй праці “Як знаходити друзів і впливати на людей” ставить вимогу доброзичливості, посмішки керівника, що начебто “магічно” діє на людей [94].

Культура спілкування також неможлива без високої культури мови керівника, бездоганного знання української мови. Державна мова виступає не тільки як оригінальний засіб спілкування, але як основа високого інтелекту, духовності, культури, прояву ораторських здібностей.

Як відомо, першочергове місце в естетичному вихованні займає формування почуттів людини, що здійснюється шляхом емоційного впливу і сприяє формуванню навичок високої моральності. Таким чином естетична культура – це невід’ємна складова загальної культури керівника, закономірне вираження його інтелекту, освіченості і вихованості.

Вагомим аргументом професійної придатності керівника є правова культура, знання ним юридичних основ управління, що охоплюють надзвичайно широке коло управлінських рішень.

Висока культура ведення документації, робота з документами, виконавська дисципліна, створення належних умов праці, економія робочого часу – є важливими факторами наукової організації праці.

Простота і діловитість в оформленні кожного кабінету повинна узгоджуватися з комфортабельністю, оснащенням необхідним обладнанням, літературою, оргтехнікою і іншим.

Усе це забезпечить реалізацію антропосоціального підходу до управління школою, що вбачає в людині одночасно і особистість, і головну виробничу силу з певними духовними та матеріальними інтересами, а також сприяє поєднанню цих інтересів із суспільними.

7.4. Колегіальність і демократія управління.

Важливо також у школах створити сприятливі умови для ефективної діяльності освітньої системи. Серед найважливіших завдань – підготовка кадрів; професійний розвиток (розробка поглибленого предметного змісту, розробка дидактичного матеріалу, створення авторських програм, апробація нового змісту, впровадження нових технологій, узагальнення досвіду роботи); умови для самоосвіти; розробка форм стимулювання; створення системи зворотного зв'язку; передача відповідальності, збалансованості довір'я, творчої ініціативи і чіткості виконавчої дисципліни всім учасникам педагогічного процесу.

Серед факторів мотивації ефективної роботи педагогів слід виділити можливість для творчого вдосконалення; рівень заробітної плати; взаємозбагачення через спілкування з колегами; участь в управлінні школою; рівень комфортності у закладі; створення умов для впровадження нового; високий рівень відповідальності; можливість службового росту; усвідомлення важливості своєї праці; задоволення від праці; інтерес до педагогічної діяльності; наявність інформації про результати роботи школи; чіткість планування і організації педагогічної діяльності; добрі взаємини в колективі; об'єктивна оцінка педагогічної праці.

Демократизація управління і гуманізація всієї діяльності педагогічних систем передбачає відображення внутрішньої активності суб'єктів у моделях управління на всіх ієрархічних ролях.

Демократія, тобто влада народу, у школі буде нормально функціонувати тільки тоді, коли в кожному органі шкільного самоврядування будуть діяти всі три складові влади: законодавча, судово-контрольна і виконавча.

Законодавча влада в школі – загальне зібрання всіх членів трудового колективу (шкільний парламент). Завдання законодавчих шкільних загальних зборів – колективно обговорювати і більшістю голосів приймати рішення з питань шкільного життя.

Судово-контрольна влада в школі представлена НР (наглядова рада) у складі її голови, голів профкому, загальношкільного батьківського комітету, педради, шкільної методичної ради, ревізійної комісії, учкому та піклувальної ради. Її завдання – здійснювати постійний контроль за тим, як шкільна виконавча влада на чолі з директором виконує всі розпорядчі документи. У випадку оцінювання більшістю голосів роботи голови виконавчої влади незадовільно вона

звертається до відділу освіти з вимогою розірвати трудовий контракт з директором школи і його командою.

Виконавча влада у школі представлена її головою – директором. Вона має забезпечити виконання всіх постанов органів самоврядування та директивних документів, сформувати цілісну систему діяльності закладу, яка забезпечить його ефективне функціонування.

Шкільна виконавча влада повинна нести відповідальність перед наглядовою радою. Її склад обирається на загальношкільних зборах. Протягом одного навчального року проводиться не менше чотирьох планових загальних зборів. На початку року, у серпні, проходять перші загальношкільні збори, на яких затверджуються умови Колективного трудового договору. Протягом навчального року директор школи на засіданні загальних зборів звітує про виконання умов Колективного договору зі створення нормального морально-психологічного клімату у колективі та ефективність навчально-виховної роботи. У випадку виявлення несумісного або некомпетентного ставлення голови виконавчої влади до своїх обов'язків шкільна НР більшістю голосів може виразити недовіру і вимагати від відділу освіти його відставки. Тому в плані демократизації освіти дуже важливо налагодити ефективну роботу всіх органів шкільного самоврядування.

Важливим завданням є налагодження взаємодії школи із сім'єю. Серед найважливіших напрямів співпраці слід відмітити підписання меморандуму співпраці; організацію роботи батьківського комітету; діяльність добродійного фонду; індивідуальні консультації для батьків; батьківські збори; спільні заходи; спонсорська допомога для зміцнення матеріальної бази школи. Аналогічна система управління повинна формуватися на районних і обласних рівнях [102, с. 13–23].

Співбесіди з учителями різних спеціальностей показали, що вони позитивно ставляться до обрання педагогічним колективом керівників шкіл. Звичайно претенденти повинні відповідати певним вимогам. Мати досвід роботи не менше 8 років, вищу педагогічну категорію, пройти перепідготовку з менеджменту освіти, співбесіди в районних та обласних управліннях освіти, тестову перевірку на психологічну сумісність та організаторські здібності. Всіх інших відповідальних працівників різних освітянських рівнів пропонується також призначати на роботу на конкурсній основі. Це, певною мірою, забезпечить відбір на керівні посади більш професійних, творчих, порядних та

відповідальних працівників. Потребує покращення і робота з підготовки резерву педагогічних та управлінських кадрів.

У своїх анкетах учителі визначили найвагоміші, на їх думку, якості керівника: вимогливий, у тому числі й до себе, ерудований, справедливий, добрий, має організаторські здібності, тактовний, з почуттям гумору, стриманий, висококваліфікований, моральний, комунікабельний, чесний.

Для підготовки керівників до впровадження інноваційної діяльності важливу роль відіграє курсова перепідготовка. З-поміж усього іншого тут вони мають одержати знання з основ освітянського менеджменту, дослідницької роботи, опанувати проектний підхід та технологію управлінського моніторингу. Тому курсова перепідготовка має бути серйозно продумана, спланована й організована. Покажемо окремі форми роботи курсової групи директорів шкіл (грудень, 2005 р.).

Розробка проекту як один з методів навчання керівників закладів освіти.

Тема. Інноваційні підходи до управління загальноосвітньою школою.

Мета: визначити основні завдання і методи ефективної діяльності навчальних закладів через застосування інноваційних підходів управління.

План

1. Криголам “Професійне кредо”:
становлення національної школи;
системність управління;
демократизація управлінської діяльності.
2. Робота в групах.
Становлення національної школи.
Інноваційні підходи до управління.
Менеджмент управлінської діяльності.
Моніторинг в управлінні загальноосвітніми школами.
Самоаналіз та самооцінка діяльності навчального закладу.
Психологія управління.
Проектні технології в управлінні.
Законодавчо-нормативна підготовка керівника.
3. Мозковий штурм (звіт груп, вироблення рекомендацій).
4. Директор сучасної школи (аналіз анкет учителів).
5. Найхарактерніші риси лідера (диспут).

6. Виступи кращих керівників шкіл області з обговорюваної проблеми.

7. Сенкан.

Тема. Управлінська діяльність

Два прикметники: інноваційна, колективна.

Три дієслова: визначити, організувати, забезпечити.

Речення з чотирьох слів: відкрита, цілісна, демократична система.

Синонім до теми: творчість.

8. Домашнє завдання: упровадження інновацій в управлінську діяльність школи.

Демократизація освіти – це одна з вирішальних умов демократизації суспільства та його подальшого розвитку.

Вона зумовлена об'єктивною потребою суспільства в новій людині, яка буде здатною до самостійних, відповідальних творчих дій, у людині з критичним, вільним від догм мисленням.

Демократичне управління у своїй основі має ціннісно-нормативну систему відносин, засновану на визнанні гідності, партнерства, діалогу, передбачає співуправління, співдіяльність, співчуття, співрозуміння.

І на завершення, замість висновків.

Демократизація в освіті визначає:

1. Роздержавлення школи, зруйнування монополії держави на шкільну освіту. Державно-громадське управління покликане звільнити вчителя від надмірної опіки, демократизувати управлінську діяльність.

2. Децентралізація управління освітою забезпечить чітке розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління. Ліквідацію бюрократичної адміністративно-командної машини, яка лише контролює, перевіряє, оцінює. Це дасть можливість регіонам враховувати свої соціально-економічні, географічні, культурні, демографічні та інші умови.

3. Самостійність освітянських закладів у виборі стратегії свого розвитку, організації і методів роботи, юридична, фінансова та економічна незалежність.

4. Системність управління. Колегіальність щодо підготовки та прийняття важливих рішень, розв'язання складних проблем.

5. Розвиток ініціативи та творчості. Підтримка вільного вибору і нових підходів в організації навчально-виховної роботи, розвиток самоаналізу та самоуправління вчителів, поширення передового педагогічного досвіду.

6. Надання можливості школярам вільного вибору профілів навчання та форм організації навчальної діяльності.

7. Створення умов для розвитку шкільного самоврядування. Надання свобод та прав учням.

8. Переведення відносин усіх учасників навчально-виховного процесу у площину співробітництва. Етика, культура управлінської діяльності, демократичний стиль.

9. Гласність усіх шкільних процесів, змін через наради, збори, звіти, оголошення.

10. Виборність директора та його звітність перед колективом.

11. Створення умов для конструктивної критики та самокритики. Повага думок інших.

12. Планування та організація роботи з кадрами на основі діагностики рівня професійної компетентності.

13. Диференціація підходу до курсової підготовки.

14. Розробка і запровадження системи стимулювання роботи вчителів.

15. Максимальна відкритість і об'єктивність оцінки діяльності працівників.

17. Розвиток соціального захисту педагогів.

18. Автономізація шкільного управління – передача частини обов'язків і відповідальності громадським органам, педагогам, батькам, учням.

19. Залучення батьків, громадськості до створення та розподілу шкільних ресурсів, ремонту, вироблення оптимального режиму дня, стратегії розвитку школи, оцінки якості роботи педколективу, залучення до організації навчання та виховання дітей, стимулювання здорових сімейних стосунків.

Наше завдання – зробити школу ефективною, де діти змогли б розкрити свої здібності і таланти, підвищити інтелектуальний рівень і бути готовими до вирішення будь-яких життєвих завдань.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти / Освіта України. – 2002. – № 33.
2. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. – К.: Школяр, 1997. – 150 с.
3. Ягупов В. В. Педагогіка. Навч. посіб. – К.: Либідь, 2002. – 559 с.
4. Усова А. В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
5. Герасимчук А. А., Палезь Ю. І. Основи екології. – К.: Видавництво Європейського університету, 2002. – 106 с.
6. Поглядний А. Концептуальні принципи демократизації та реформи освіти в Україні: Педагогічні концепції. / А. Погромний, А. Алексюк, О. Вишневський, В. Майборода, П. Кононенко, М. Стельмахович, Т. Усатенко. - К.: Школяр, 1997. - 148 с.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні до 2021 року: Схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013. - Електронний ресурс. - <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
8. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 "Про Національну доктрину розвитку освіти".
9. Школа створення особистості: науково-методичний збірник. / За ред. кол.: В.М. Дон (керівник), Г. М. Спазм (заступник голови), І. Г. Єрмаков (науковий ред.) Та інші. - К.: ISDO, 1995.
10. Дайджест №1, - 2003, - с. 31 - 45.
11. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. - К: ІЗМН, 1997. - 232 с.
12. Гордон Драйден. Революція Джаннета Веса у навчанні. Перемикач М. Олійник. - Львів: Літопис, 2005. - 542 с.
13. Поглядний А., Концептуальні принципи демократизації та реформи освіти в Україні: Педагогічні концепції. / А. Погромний, А. Алексюк, О. Вишневський,

В. Майборода, П. Кононенко, М. Стельмахович, Т. Усатенко. - К.: Школяр, 1997. - 148 с.

14. Етішева О. Б. Навчити учнів вивчати математику. / Етішева О. Б., Крунич В. І. // М.: «Просвіта». - 1990. - с. 126

15. Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія / О.В. Матвієнко - К.: ВД «Стилос», 2006. - 543 с.

16. Скоропад, І. Гуманістичні принципи формування особистості: з досвіду Володимира Науменка (07.07.1852-8.07.1919) [Текст] / І. Скоропад // Освіта та управління. - 2005. - № 1. - С. 153–160.

17. Державна національна програма: Освіта. Україна ХХІ століття. — Київ – Райдуга, 1994. — 49 с.

18. Національне виховання учнів засобами українського народознавства: посіб. для вчителів / за ред. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ, 1995. – 178 с.

19. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. — Полтава, 1994.

20. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / К. Д. Ушинський — Київ, 1974.

21. Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі / Г. Сковорода — Київ, 1983.

22. Котляревський І. П. Твори / І. П. Котляревський. — Київ: Дніпро, 1980.

23. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко — Київ, 1988.

24. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. — Київ: ІЗМН, 1997. — 232 с.

25. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: у 5 т./ В. О. Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 498–570.

26. Гусєв В.І. Видатні постаті в історії України ІХ – ХІХ ст. : Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — Link Київ: Вища школа, 2002. — 360 с.

27. Погрібний А. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції/ А. Погрібний А. Алексюк та ін. – Київ: Школяр. – 1997. – 148 с.

28. Паламарчук Л.Б. Хрестоматія з етнопедагогіки навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [укл.: Л. Б. Паламарчук, Т. О. Горохова]. — Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. — 416 с.

29. Жур П. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Шевченка / П. Жур – Київ:Дніпро, 2003. — 517 с.

30. Барвінський О. Тарас Шевченко – апостол правди і науки, учитель людства.Спроба педагогічно-наукової розвідки. / Вступ та упорядник Б.П.Гречин. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 80 с.

31. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. — Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955.

32. Коломієць В. Про освітньо-педагогічні погляди Тараса Шевченка [Текст] / Коломієць В. // Дивослово. - 1996.-№3. - С.43-47.

33. Луців, В. Педагогічна праця Тараса Шевченка [Текст] : збірник / В. Луців // Хроніка 2000 : Український культурологічний альманах / редкол. Ю. Буряк (гол. ред.) та ін. - Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. - Вип. 71 : Україна освітня: історія, персоналії, поступ. - С. 575-594.

34. Потоцький П. Педагогічні ідеї Т. Шевченка і його "Буквар" / П. Потоцький // Хроніка 2000 [Текст] : український культурологічний альманах. Вип. 71. Україна освітня: історія, персоналії, поступ / Гол. ред. Ю. Буряк. - К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. - С. 571-575.

35. Скільський Д. Освітньо-виховний ідеал Т.Г.Шевченка [Текст] / Скільський Д. // Рідна школа. - 1997.-№3-4. - С.18.

36. Стоянов В. З народного напившись джерела //В.Стоянов //Рідна школа.- 1996.-№3.-С.25.

37. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1: Поезія 1837-1847. — С. 239-251; С. 688-691.

38. Федоренко Д.Т. Т.Г. Шевченко і народна педагогіка / Д.Т. Федоренко // Рід. шк. – 1993. – № 3. – С. 58-59.

39. Чавдаров С. Х. Педагогічні ідеї Т. Г. Шевченка / С. Х. Чавдаров. – К. : Радянська школа, 1953. – 207 с.

40. Яцюк В., Кобзаревий «Буквар» // Буквар південноруський 1861 року: Для мол. та серед. шк. Віку / Упоряд. М. М. Ілляша; Вступ. Слово О. Т. Гончара; Післямова В. М. Яцюка. – К.: Веселка, 1991. – С. 57.
41. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах. – К.: Веселка, 1998. – 334 с.
42. Епишева О. Б., Крупич В. И. Учить школьников учиться математике. – М.: Просвещение, 1990. – 127 с.
43. Ерунова Л. И. Урок физики. – М.: Просвещение, 1988. – 158 с.
44. Заводяний В. Хто як скородить, так йому і родить // Рідна школа. – 1997. – № 11. – С. 51–53.
45. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. – К.: Школяр, 1997. – 150 с.
46. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989.
47. Пехота О. М. Освітні технології. – К.: А.С.К., 2002. – 150 с.
48. Поспелов Н. Н., Поспелов И. Н. Формирование мыслительных операций у старшеклассников. – М.: Педагогика, 1989. – 151 с.
49. Пунский В. О. Азбука учебного труда. – М.: Просвещение, 1988. – 141 с.
50. Сенько Ю. В. Формирование научного стиля мышления. – М.: Педагогика, 1986.
51. Сиротюк А. Стилі навчання і мислення // Психолог. – 2002. – № 20 (200). – С. 4–5.
52. Усова А. В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
53. Рубанець О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень: Монографія. - К.: ПАРАПАН, 2006. - 420 с.
54. Honey, M., Mandinach, E., & McMillan, K. C. (2003). A retrospective on twenty years of education technology policy. Education Development Center, Center for Children and Technology, U.S. Department of Education, Office of Educational Technology.

55. Keengwe, J., Onchwari, G., & Wachira, P. (2008). The use of computer tools to support meaningful learning. *AACE Journal* , 16 (1), 77-92.
56. Myers, K. M., & Wilson, B. G. (2000). Situated Cognition in Theoretical and Practical Context. In D. Jonassen, & L. S. M., *Theoretical Foundations of Learning Environments* (pp. 57-88). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
57. Stratham, D. S., & Torell, C. R. (1996). *Computers in the classroom: The impact of technology on student learning*. Boise, ID: Army Research Institute.
58. Alkhansa A. Shakeabubakor. Cloud Computing Services and Applications to Improve Productivity of University Researchers. *International Journal of Information and Electronics Engineering*. Vol. 5. No. 2. 2015. p.153-157.
59. Bell, P., & Winn, W. (2000). Distributed cognitions, by nature and by design. In D. Jonassen, & L. S. M., *Theoretical Foundations of Learning Environment* (pp. 123-145). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
60. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2010. № 1(15) С 28 – 28-62. URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.
61. Биков В.Ю. Відкрита освіта в Єдиному інформаційному просторі. Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. Хмельницький: ХГПА, 2010. Вип. 7. С. 30-35.
62. Дефіцит ІТ-фахівців в Україні становить 30%. УНІАН ОСВІТА: веб-сайт. URL: <http://education.unian.net/ukr/detail/190597> (дата звернення 12.11.2017).
63. Женевська Декларація принципів URL: <http://apitu.org.ua/wsis/dp>.
64. Відомості Верховної Ради України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки": Закон України 2007 р. № 12, ст. 102. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
65. "Про Концепцію Національної програми інформатизації": Закон України від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР. Голос України. 1998. №65(1815). С. 10-12.
66. Обговорено стан та перспективи інформатизації в Україні. Прес-служба державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації. 14. 09. 2012.

URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245587619&cat_id=244277212.

67. Плєскач В.Л. Формування ринку інформаційних послуг в Україні: дисертація доктора економічних наук: 08. 02. 03 Київ. 2007. URL: <http://disser.com.ua/content/348922.html>.

68. Рамський Ю.С. Інформаційне суспільство. Інформатизація освіти. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наук. праць Редрада. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. № 7. URL:

http://www.ii.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=section&id=11&Itemid=64&lang=uk

69. Современные информационные технологии в образовании // Информац. технологии. Tehnologii_v_obrazovanii: веб-сайт. URL: http://technologies.su/informacionnye_

70. Толковый словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования / составители И.В. Роберт, Т.А. Лавина. ИИО: РАО. 2009. URL: <http://www.iiorao.ru/iio/pages/fonds/dict/>

71. Швець Д. Є. Соціокультурні аспекти інформатизації вищої освіти: дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 / Київ, 2004.

72. Інформаційні технології: Збірник тез II Української конференції молодих науковців 28–29 травня 2015 року м. Київ: Київ, 2015 УДК 004:378(082) ББК 32.97:74.58я73 І-74.

73. Калініна Л.М., Носкова М.В. Google-сервіси для вчителя. Перші кроки новачка: навч. посіб. ЗУКЦ. Львів, 2013. 182 с.

74. Тарасова С.М. Інформаційно-комунікативні технології в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського: Випуск 1.31. Педагогічні науки. Миколаїв, 2010. С. 173-180.

75. Google «Класс»: веб-сайт. URL: <https://classroom.google.com>

76. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: монографія Київ: Академвидав, 2004.

77. Інтерактивні методи навчання: навч. посіб. Щецін: WSAP, 2005. С. 7 – 23.
78. Караяни А.Г. Активные методы социально-психологического обучения. Москва: [Без изд.], 2003. С. 2 – 10.
79. Рамський Ю.С. Інформаційне суспільство. Інформатизація освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наук. праць Редрада. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. Випуск 2 (7).
- URL:http://www.ii.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=section&id=11&Itemid=64&lang=uk
80. Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. (Дата звернення 26.05.2020).
81. Рубанець О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень: Монографія. - К.: ПАРАПАН, 2006. - 420 с.
82. Schiller Herbert I. et al., *The Ideology of International Communications*. New York: Institute of Media Analysis, 1992. 170 p. URL: <https://cutt.ly/Pd211NY> (Дата звернення 17.06.2020).
83. Поясок Т.Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах: дис. ...докт. пед. наук. : 13.00.04 / Київ, 2009. 556 с.
84. Радченко Ю.Л. Особливості використання сучасних інформаційних технологій в професійній підготовці майбутніх вчителів в умовах коледжу: метод. рекомендації. Київ: 2012. 48 с.
85. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2010. Випуск 1(15). С. 1 – 18.
86. Абдалова О. И. Использование технологий электронного обучения в учебном процессе. *Дистанц. и виртуал. обучение*. 2014. Випуск 1(12). С. 50–55.
87. Шишкіна М. П. Формування і розвиток хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу: монографія Київ: УкрІНТЕІ, 2015. 256 с.

88. Alkhansa A. Shakeabubakor. Cloud Computing Services and Applications to Improve Productivity of University Researchers. *International Journal of Information and Electronics Engineering*. Vol. 5. No. 2. 2015. p.153-157.

89. Електронний ресурс «Дослідження світових тенденцій розвитку інформатизації освіти». URL: http://ivo.kneu.edu.ua/ua/dosl_glot/projects_sglot/proj_soit/informedu Дата звернення (12.05.2020).

90. Електронний ресурс «Розумна освіта для розумного суспільства» URL: <http://smarteducatoin.blogspot.com/2016/06/smart-education.html> Дата звернення (23.04.2020).

91. Терещук С. І. Модель мобільного навчання в середній та вищій школі. Матеріали III Всеукраїнського науково-методичного семінару «Комп'ютерне моделювання в освіті» (Кривий Ріг: КДПУ), 2016. С. 42-64.

92. Обговорено стан та перспективи інформатизації в Україні. Прес-служба державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації. 14. 09. 2012. URL: <https://cutt.ly/Jd22Quy> (Дата звернення 17.04.2020).

93. Єльнікова Г. В. Культура управлінської праці керівника загальноосвітнього навчального закладу // Управління школою. – 2004. – № 35(83). – С. 2–6.

94. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей. – Рязань, 1991.

95. Касянова О. М. Моніторинг в управлінні навчальним закладом. – Харків, 2004. – 94 с.

96. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. – К.: Школяр, 1997. – 150 с.

97. Онищук Л. Демократизація функціонального устрою закладу освіти як складова управління // Освіта і управління. – 2003. – Число 1. – Т. 6. – С. 67–74.

98. Пекельна В. С. Управління школою. – Харків, 2004. – 112 с.

99. Погрібний А. Педагогічні концепції видатного вченого – державника // Освіта України. – 2003. – № 28–29. – С. 4–5.

100. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33.

101. Толстокоров В. Школа: якою їй бути у ХХІ столітті. Нова концепція середньої освіти // Управління школою. – 2004. – № 30 (78). – С. 13–23.
102. Шпалінський В. В., Помазан . А. Психологія управління. – Харків, 2002. – 126 с.